

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Katedra psychologie

Metateorie v psychoterapii:
realismus, antirealismus a kritická hermeneutika
jako třetí alternativa

Autor: Marek Macák
Vedoucí práce: Doc.PhDr. Vladimír Chrz, Ph.D.

Praha 2008

Prohlášení:

Potvrzuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a všechny použité prameny řádně citoval a uvedl.

V Praze, 16.12. 2008

Marek Macák

Souhrn:

Práce „*Metateorie v psychoterapii: realismus, antirealismus a kritická hermeneutika jako třetí alternativa*“ představuje realistickou a antirealistickou metateorii a ukazuje, jaký je praktický význam metateorie pro dění v psychoterapii. Na tento výklad práce navazuje výkladem kritické hermeneutiky Paula Ricoeura a pokouší se ukázat teoretickou i praktickou převahu tohoto východiska nad uvedenými dvěma alternativami. Implikace jednotlivých metateoretických postojů jsou ilustrovány na konkrétních příkladech.

Abstract:

The paper „*Metatheory in psychotherapy: realism, antirealism and critical hermeneutics as the third alternative*“ first presents realist and antirealist metatheory and shows the practical implication of metatheory for the field of psychotherapy. This exposition is then followed by an exposition of critical hermeneutics of Paul Ricoeur, which tries to demonstrate both theoretical and practical superiority of the hermeneutical approach, when compared with the previously mentioned metatheories. Implications of specific metatheoretical stances are demonstrated on specific material.

OBSAH.....	2
Úvod: Potřebujeme metateorii?	6
1 Cíl, metoda a struktura práce	8
2 Metateorie.....	12
2.1 Význam metateorie.....	12
2.2 Realismus a antirealismus.....	13
2.2.1 <i>Přehled metateorií – realismus a antirealismus.....</i>	<i>14</i>
2.2.2 <i>Důsledky metateorie v psychoterapeutickém dění.....</i>	<i>41</i>
3 Kritická hermeneutika Paula Ricoeura	70
3.1 Místo a meze hermeneutiky	71
3.2 Metoda hermeneutiky.....	74
3.3 Základní témata kritické hermeneutiky.....	81
3.3.1 <i>Diskurs, textualita, svět textu.....</i>	<i>81</i>
3.3.2 <i>Vysvětlení a porozumění.....</i>	<i>94</i>

3.3.3	<i>Narativita</i>	98
3.3.4	<i>Konflikt interpretací, hermeneutika tradic a kritika ideologií</i>	103
3.4	Důsledky hermeneutiky v psychoterapeutickém dění.....	106
3.4.1	<i>Sebeporozumění teorie</i>	107
3.4.2	<i>Vědecký status psychoterapie</i>	108
3.4.3	<i>Psychoterapeutický proces</i>	109
3.4.4	<i>Etika</i>	111
3.4.5	<i>Konceptualizace psychopatologie</i>	112
3.4.6	<i>Integrace v psychoterapii</i>	113
	Závěr	114
	Literatura	10

2

Úvod: Potřebujeme metateorii?

Tato práce se zabývá psychoterapií. Psychoterapie je činnost zaměřená na léčbu člověka psychologickými prostředky, tedy prostředky vztahovými a komunikačními (Vymětal, 2004). Tato činnost má mnoho modalit. Jen v České republice existuje několik desítek výcvikových terapeutických institutů. Jednotlivé směry se přitom různí nejenom v technikách, ale také v hodnotových, a světonázorových důrazech. Obecný cíl terapie je stejný - zdraví pacienta. Konkrétní cíle se často výrazně liší, a to před psychoterapeuty staví nejrůznější otázky (Jones, Butman, 1991). Některými z nich se zde budeme zabývat.

Jednou ze základních otázek psychoterapeutické metateorie dnes je: „Co si počít s pluralitou, která je pro obor psychoterapie tak charakteristická?“ U činnosti, která pracuje s tak vážnými stránkami života člověka, jako jsou jeho zdraví a vztahovost, může být fragmentárnost psychoterapie alarmující nebo přinejmenším znepokojivá. Mnoho praktiků se

ale znepokojit nedá a pokojně a bez rušivých postranných myšlenek se věnují tomu, v čem byli vyškoleni. To je pochopitelné. Bylo by však podivné, kdyby se odvětví na nějaké své úrovni aktivně nezabývala svými vlastními kořeny a východisky. Psychoterapie není výjimkou.

Diskuse o pluralitě terapií, kritériích jejich volby a indikace, integrace různých směrů, diskuse o etických otázkách nebo o vztahu terapie a spirituality - všechny tyto a podobné diskuse předpokládají metateoretické úvahy. Jaký je charakter teorií, jejich epistemologická hodnota? Jak se teorie váže k praxi nebo ke kontextu v němž se aplikuje a provozuje? Jak co nejlépe prakticky vytěžit mnohotvárné terapeutické náhledy v praxi? Metateoretické předpoklady se týkají těchto a podobných témat, a terapeutickou činnost implicitně prostupují na každém kroku. Zájem o tuto problematiku se ve světě masivně rozrostl obzvláště v posledních několika desetiletích. Souvisí to se současnou transformací vědeckého poznání, se snahami optimalizovat terapeutickou praxi, přizpůsobit ji různým kontextům a zakotvit ji v empirii. Významným faktorem jsou též novodobé postmoderní výzvy opustit teorie jako takové nebo je alespoň co nejvíce relativizovat. Ke slovu se dostává etika terapeutické práce, kterou lze sotva zakotvit pouze v metodologicky důsledném zkoumání terapie.¹ Ukazuje se, že psychoterapie potřebuje rozvíjet sebereflexi, jinak ji hrozí vykořenění praxe, narušení identity a autonomie oboru.

Záměrem této práce je přispět k takové sebereflexi. Výše uvedené otázky, si snad někdy položí většina terapeutů, kteří se nevnímají pouze jako technici, ale berou za svoji činnost aktivní zodpovědnost. Tato témata ale často nejsou populární. Jen málo odborníků v České republice se dnes chce hlouběji zabývat například etikou psychoterapie nebo formami její individualizace a optimalizace.² Mnoho terapeutů nedohlédne za hranice přístupu, ve kterém byli vyškoleni a ani nevidí důvod, proč by se o něco takového měli pokoušet. V naší situaci to doposud snad ani nebylo nezbytné.

Jinak je tomu například v USA, kde je velký tlak na výzkumem

¹ Na velmi konkrétní rovině lze zmínit například tato dilemata s nimiž byla v posledních desetiletích konfrontovaná americká psychoterapeutická veřejnost: otázky co s klienty kteří požadují terapeutickou změnu sexuální orientace, jak co nejlépe zohlednit spiritualitu v terapeutickém procesu, nebo známé kauzy kolem autenticity vzpomínek klientů na sexuální zneužívání v dětství.

² V zahraniční literatuře viz Norcross, Goldfried, 2005; Corey, Corey, Callanan, 2003.

podloženou léčbu a na normativní diskurs, a kde regulace praxe proniká hluboce do každodenní činnosti klinických psychologů. V České republice se z tohoto hlediska psychoterapie provozuje neustále poněkud „divoce“. Na druhé straně je nutné uznat, že naši odborníci rozhodně nepostrádají tvořivost, kterou tato situace umožňuje.

Jde zejména o to, že adekvátní etika práce a odpovídající epistemologická, normativní a politická rozhodnutí, se ani mezi profesionály nerodí samy sebou. Odborná reflexe těchto otázek je nutná, nemá-li obor přijít o svoji identitu a nemá-li být způsob jeho fungování určován převážně oboru nevlastními politickými, ekonomickými, sociálními a pragmatickými tlaky. Bez zdravé míry sebezkoumání je psychoterapie – podobně jako neurotický klient – vydaná napospas dějům, o kterých toho sama moc neví.

1 Cíl, metoda a struktura práce

Obecným cílem této práce je *poukázat na palčivost a důležitost metateoretické reflexe v oboru psychoterapie*. Představím zde dva základní přístupy k řešení metateoretických dilemat a následně rozvinu alternativní hledisko k psychoterapeutické metateorii, které pokládám za potenciálně přínosnější pro naši reflexi a praxi. Toto východisko nám může pomoci proplout mezi Scyllou strnulého naivního realismu a Cha-rybdou

rozpustilého relativismu, což jsou postoje, jež dnes tvoří ústřední linii sporů o povahu psychoterapie (Heldová, 1995). Mám za to, že takovým hlediskem, zlatou střední cestou, dnes může být kritická hermeneutika Paula Ricoeura. Tento přístup má tu výhodu, že svým způsobem zohledňuje silné stránky obou zmiňovaných metateoretických pozic.

Zde je stručné shrnutí cílů práce:

- A. *poukázat na význam metateorie pro dění v oboru psychoterapie;*
- B. *představit realismus a antirealismus, jako základní metateoretické postoje, se kterými se lze v dnešních terapiích setkat;*
- C. *představit Ricoeurovu kritickou hermeneutiku jako alternativní pohled na psychoterapii a nastínit její důsledky pro psycho-terapeutickou teorii a praxi.*

Budu postupovat metodou *kritické reflexe metateoretických východisek* psychotherapeutického dění. Tato volba tématu má dopad na celkový záběr práce. Jelikož metateorie se týká otázek epistemologie (teorie poznání, představ o podstatě skutečnosti a jazyka, představ o podstatě teorií samotných), takovéto zkoumání má svoje implikace na všech rovinách dění v oboru. Pojem **psychotherapeutické dění**, který v textu používám, slouží proto k popisu *celkového* dění v oboru.

V psychotherapeutickém dění rozlišuji tyto dvě roviny:

- 1) *psychotherapeutický proces*, tj. dění v ordinaci psychoterapeuta, konkrétní setkání terapeuta a klienta (nebo klientů) za cílem psychologické léčby;
- 2) *proces geneze, reformulace a zavrhování teorií* (a k nim náležících technik), a to na dvou úrovních:
 - *individuální vývoj terapeuta porozumění terapii a s ním korelující odborné sebeporozumění;*
 - *procesy probíhající odborných kruzích, diskuse*

odborníků a proměny v teoriích, v jejich aplikacích, výzkum, politika a normativní diskurs v oboru.

K takto široké formulaci mě vede na jedné straně šíře dopadu metateorie na dění v oboru a na straně druhé důraz, který současná filosofie vědy klade na nutnost *komplexně reflektovat* procesy probíhající na jednotlivých rovinách oborového dění. Filozofové vědy, kteří se zabývají vývojem vědeckých oborů a poznání, jež se v nich generuje, čím dál tím víc zdůrazňují nutnost integrálního pohledu, který nedělá ostrou hranici mezi sférou výzkumu, praxe a sociálního dění mezi odborníky (Taylor, 1996). Dnešní teorie vědy implikuje, že metateoretická stanoviska nelze ostře oddělovat od celku psychotherapeutického dění (Fuller, 2006; Mitchell, 1995). Byť to pro mnohé není pohodlné, není možné neosobně se zabývat teorií, empirií nebo praxí, aniž bychom vzali do úvahy obecnější světonázorová východiska, konkrétní zkušenosti a kontexty autorů, praktiků a konzumentů psychoterapie. Pokud je nebereme v úvahu, dosáhneme pouze toho že nás tyto aspekty budou ovlivňovat aniž si toho budeme vědomi.

Následující text je třeba vnímat jako celek. Jednotlivá témata jsou úzce propojena a postupný výklad nejednou zpětně projasní dříve uvedené myšlenky. V první části nabídnu obecnou úvahu nad významem metateorie ve vědě, s konkrétními aplikacemi v psychoterapii. Představím v ní *dichotomii realismus - antirealismus* a pokusím se obhájit relevanci těchto kategorií pro metateoretické úvahy. Jednotlivá dilemata ilustruji na konkrétních případech z psychotherapeutické a psycho-logické literatury. V této části také navrhnou předběžný *výčet oblastí psychotherapeutického dění*, které více nebo méně přímo souvisí s meta-teoretickými otázkami a s jejich řešením (oddíl 2.2.2).

Ve druhé části práce (kapitola 3) budou nastíněna základní témata ricoeurovské hermeneutiky, kterou pokládám za inspirativní alternativu realismu a antirealismu.³ Jednotlivé aspekty kritické hermeneutiky ilustruji

³ S vědomím toho, že jak realismus, tak antirealismus má své různorodé formy, budeme pro potřeby této práce pracovat

na ukázkách čerpajících z různých terapeutických směrů.

V závěru práce se vrátím k výčtu oblastí, ve kterých může mít metateoretická reflexe praktický dopad. Tentokrát již jednotlivá dilemata formuluji z hlediska kritické hermeneutiky, o kterou mi tu jde především. Je nutno dodat, že celá práce má pouze předběžný charakter. Je *argumentem pro relevantnost* kritické hermeneutiky pro obor psychoterapie a potenciálním východiskem dalších, více specifických zkoumání a praktických aplikací kriticky-hermeneutické reflexe v od-borné diskusi.

2 Metateorie

2.1 Význam metateorie

Metateorie je *teorie o teorii*, tedy systematické zkoumání podstaty a charakteru poznání, na kterém teorie staví. To samozřejmě zahrnuje praxe, které k teoriím náleží. Tato rovina byla v psychologii i v řadě jiných oborů dlouho přítomna pouze netematicky. Jak ukázal filosof vědy Thomas Kuhn (1997), věda prochází různými vývojovými obdobími, a fáze, kdy jsou její filosofická východiska reflektovaná jen málo (tzv. období normální vědy), se nutně střídají s obdobími, ve kterých jsou tato východiska problematizovaná (tzv. období krize a období vědeckých revolucí). Psychologické vědy vstoupily do takovéto revoluční fáze obzvláště v posledních třech dekadách, kdy po relativním „metateoretickém poklidu“ začala filosofie vědy vážně zpochybňovat vědecká tvrzení, k nimž jsme se za posledních sto let dopracovali.⁴ Nejde přitom ani tak o zpochybnění konkrétních tvrzení jako spíše o zproblematizování samotné podstaty poznání. Řada lidí vnímá takové zproblematizování jako pouhý rozmar. Péče o integritu oboru vyžaduje schopnost reagovat na výzvy kladené kulturním a in-telektuálním vývojem společnosti. Otázka, k čemu by nás toto zproblematizování mělo vést, dnes plní stránky odborného tisku a možná přišel čas více rozvinout tuto diskusi i na naší akademické půdě.⁵

Metateorie, jakožto výpověď o podstatě teorií, má tedy významný

⁴ Podle Kuhna psychologie nikdy skutečně nevstoupila do období normální vědy. Psychologie vždy byla bez opravdu jednotícího paradigmatu, který definuje tzv. normální vědu. Z hlediska této práce však lze říct, že v psychoterapii přesto nastal jeden velký posun. Mám na mysli skutečnost že v posledních dekadách v psychoterapii vedle obecně přijímaného realismu vyrostl antirealismus, který chce být alternativou toho, co se vnímá jako překonaný a tragicky zjednodušující pohled na lidské poznání. Psychologie a psychoterapie sice možná nikdy neměly zcela jednotící paradigma na úrovni teorie, na úrovni metateorie však byla před nástupem antirealismu jednota poněkud výraznější

⁵ V ČR se těmito tématy systematicky zabývá například psycholog Zbyněk Vybíral a pak řada filosofů, kteří mají k psychoterapii blízko (například Anna Hogenová). Za zmínku stojí také činnost Pražské psychoterapeutické fakulty, která však v metateoretické reflexi představuje pouze jedno hledisko – heideggerovsko-gadamarovskou větev hermeneutiky. Dalším místem, kde se tyto otázky probírají, jsou jednotlivé terapeutické instituty, z nichž každý má do jisté míry svoji vlastní metateorii. Tato pluralita je v léčbě přínosná, ale nedostatek vzájemné systematické diskuse je politováníhodný a odráží se mimo jiné v tom, že dnes málokterý absolvent jednooborového studia psychologie, má přehled například alepoň o základních směrech psychoterapeutické integrace a o různých formách eklekticismu, jež jsou na světové scéně v posledních desetiletích bohatě rozvíjeny a diskutovány (Norcoss, Goldfried, 2005). Není mi známo, že by se tato rovina psychoterapeutického diskursu kultivovala na některém z českých psychoterapeutických institutů. Přitom snaha o systematickou integraci v psychoterapii je již dlouhé roky v popředí zájmu takových institucí, jako je např. Americká psychologická společnost, jež takto zaměřená zkoumání rozvíjí dokonce na platformě dvou svých divizí (Wachtel, 1997).

praktický dopad na dění v oboru. V následujícím oddílu předložím systematickou charakteristiku metateoretického realismu a anti-realismu. Toto shrnutí bude z didaktických důvodů poněkud zjednodušující. Realismus i antirealismus mají mnoho modalit, ke kterým se zde nedostaneme. Uvedené charakteristiky zastupují obecnější předpoklady, se kterými se lze v praxi setkat v různých nuancích. Pouštět se do detailnější analýzy přesahuje ambice i možnosti této studie.⁶

2.2 Realismus a antirealismus

Dichotomii realismus/antirealismus pokládám za nejlepší kategorizaci metateorií pro naše účely. Mám k tomu tři důvody. Za první, *podobné rozlišení nalézáme u některých klíčových autorů zabývajících se psychotherapeutickou epistemologií (Held, 1995) a filosofií poznání (Searle, 2007)*. Za druhé, *tato dichotomie nabízí jednoduchý způsob jak charakterizovat metateoretické trendy*, aniž bychom byli nuceni zohledňovat detaily a nuance specifických přístupů.⁷ Za třetí, juxtaopozice realismu a antirealismu mi dává *možnost artikulovat hermeneutiku Paula Ricoeura jako střední proud*, který má stejně daleko (resp. stejně blízko) k oběma metateoretickým postojům a zároveň neshledává ani jeden z nich sám o sobě jako schůdnou cestu k dalšímu rozvoji oboru. Pro naše potřeby je alternativa realismus/antirealismus vhodnější než častější dichotomie modernismus/postmodernismus. Například kritická hermeneutika se většinou řadí k postmoderním směrům, přestože se radikálně odlišuje od různých forem antirealismu. Neplatí tedy, že protiklad realismus-

⁶ Je nutné uvědomit si, že například ne všechno, co na první pohled působí jako antirealismus, jím skutečně je. Velkou roli tady hraje konkrétní adaptace teoretického postoje. Například bývalý kognitivní psycholog Jerome Bruner, který je často citován v antirealistických textech, je ve skutečnosti nakloněn umírněně realistické filosofii Johna Searleho (Bruner, 1990; Searle, 1998). Searleho epistemologii se přitom antirealisté vesměs vyhýbají nebo si z ní pouze vybírají, co jim přijde vhod, aniž by upozornili na radikální odlišnost Searleho metateoretických východisek.

Obecná analýza, kterou provedu v tomto textu, musí být tedy vnímaná podobně – jako tendenční pokus o obecné shrnutí, doložený několika příklady, a vytvářející prostor pro hermeneutické pojetí, jež budu později v textu obhajovat. Konkrétní nakládání s jednotlivými východisky je u autorů píšících o metateorii vždycky poněkud lokální a jeho interpretace závisí na autorovi, který zrovna dané východisko vykládá a adaptuje.

⁷ V obecnosti výkladu lze vidět jedno ze slabých míst takovýchto úvah (např. publikace Heldové *Back to Reality*, 1995). V případných dalších studiích zabývajících se metateorií bude zapotřebí vyrovnávat se se specifiky jednotlivými přístupy a nenechat se zatahnout do ideologické přestřelky mezi realismem a antirealismem. Jsem si vědom toho, že můj text může svádět k takové simplifikaci, proto zde na to otevřeně upozorňuji.

antirealismus jednoduše odpovídá dichotomii morednismus-postmodernismus. Dichotomie realismus/an-ti-realismus tedy otevírá prostor pro formulaci hermeneutické pozice o kterou mi zde jde především.

2.2.1 Přehled metateorií – realismus a antirealismus

V této části vyložím realistickou a antirealistickou metateorii a ukážu, jak se jejich předpoklady odráží v psychoterapeutickém dění. Výklad jednotlivých metateorií na závěr doplním tabulkou shrnující jejich základní tvrzení.

2.2.1.1 Realismus

Metateoretický realismus lze charakterizovat přesvědčením o *re-álné existenci zkoumaných skutečností* (Heldová, 1995; Gergen, 1997, Taylor, 1996). Realita, o kterou se ve vědě jedná, má přitom *objektivní charakter*: její existence a vlastnosti tedy nejsou závislé na pozorovateli, který s realitou přichází do kontaktu.

V této linii uvažování, která byla po dlouhá staletí pro západní myšlení charakteristická, lze zhruba rozlišit dva základní směry: **empirismus** a **racionalismus**. Oběma směrům je společná představa o existenci objektivní reality. Jejich vzájemná odlišnost spočívá v určení charakteru této reality.

Nejznámějším představitelem **empirismu** je anglický filosof John Locke. Locke předpokládal, že lidské *poznání je přímým odrazem vnější skutečnosti*. Mysl je *tabula rasa* a vše, co v ní je (ideje), se do ní musí dostat prostřednictvím smyslového vnímání. Představy o světě, teorie, které si člověk vytváří, tak vždy nějakým způsobem souvisí se zkušeností s vnějšími objekty (Newman, 2007). Objekty existující ve vnějším světě přitom podléhají jasným fyzikálním zákonům, tedy *lineární kauzalitě*. V empirismu je jako protipól zkoumaných objektů postulován *poznávající subjekt*, jež je vůči vnější

skutečnosti *pasivní*. Adekvátní poznání je poznání, které není zkresleno vnitřními pochody v subjektu. Takové *poznání by nemělo být zatíženo osobními předsudky* poznávajícího.

V současnější teorii poznání (epistemologii) se empirismus rozvinul hlavně v pojetí Vídeňského kruhu (např. Rudolf Carnap). Tito teoretici a jejich následovníci předpokládají, podobně jako řada současných vědců, že „je tady něco takového jako 'smyslová data' a je tu soustava veškerého našeho poznání, které se o ně musí opírat, a to, co je mezi nimi prostředníkem, je logika“ (Peregrin, 2005, str.101). Moderní člověk – dítě osvícenství – tento postoj dlouho pokládal za přirozený postoj ke světu. Výzkumníci a teoretici v psychologii a v jiných oborech nemuseli znát filosofickou artikulaci empirismu, aby podle něj implicitně jednali a mysleli. Empirismus se v osvícenství, zejména pak v průběhu průmyslové revoluce, stal víceméně obecně rozšířeným světonázorem a proto většina psychologických a psychoterapeutických teorií, které vznikly ve dvacátém století, stojí právě na půdě empiricismu. Příklady této metateorie v psychoterapeutické teorii a praxi uvedu později. Nyní je třeba ještě vyložit druhou formu metateoretického realismu – racionalismus.

Racionalismus lze v novověku odvodit zejména z filosofie René Descartesa a Immanuela Kanta. Racionalisté, podobně jako zastánci empirismu, také předpokládají objektivně existující skutečnost. To, co objektivně existuje, však podle nich není možné pozorovat přímo. Racionalismus hledá realitu, která se skrývá za nahodilými empirickými zkušenostmi. *Stálá a objektivní realita se skrývá za fenomény a nejlíp ji lze vyjádřit v abstraktních a obecných pojmech.* Hledá se tady *skrytý řád* za realitou běžného života, která se povrchnímu pozorovateli jeví jako nahodilá. Racionalisticky pojatá realita – *vnitřní logika jevů* – nemusí mít lineárně-kauzální charakter, vždy se však pokouší *zachytit invariantní, obecnou podstatu* zkoumaných jevů. Racionalismus hledá modely, které budou dost obecné na to, aby jimi bylo možno postihnout skutečný vnitřní řád co nejširšího spektra naprvní pohled nahodilých jevů v dané oblasti.⁸

⁸ Vrcholem této snahy ve dvacátém století byla Bertalanffyho obecná teorie systémů (Bateson, 2002).

Psychologie racionalismu (a strukturalismu, jeho modernější mutaci) vděčí za mnohé. Pod jeho vlivem vznikla například Chomského teorie hloubkové struktury jazyka, Piagetovo schéma vývoje vnitřních poznávacích struktur nebo Kohlbergův model morálního vývoje (Packer, Addison, 1989; Heidbrink, 1997). Všechny tyto teorie hledají „skutečnou podstatu“ zkoumaných jevů; podstatu, která je „za“ nahodilostmi vývoje jazyka, myšlení nebo individuální morálky. Takovéto modely mají za cíl zachytit rovinu reality, která je objektivní a obecně platná. Navrhované modely mají tu výhodu, že *nejsou závislé na kontextu* a na okolnostech, ve kterých se daný jev vyskytuje. Jsou proto aplikovatelné napříč různými situacemi. Antirealismus vidí v této obecnosti a bezkontextovosti „realistického poznání“ zásadní problém. Postmoderní kritika se snaží ukázat, jak daleko od reality každodenního života nás ve skutečnosti takové obecné modely odvádějí. Obecné modely stojí v cestě našemu setkání s žitou realitou a individualitou člověka a jiných zkoumaných jevů.

Racionalismus se v psychoterapii objevil hned na začátku historie tohoto oboru. Zpravidla jeho vliv do jisté míry splývá s důrazy empirismu, většinou ve formě tvrzení, že *identifikovaná struktura je výsledkem empirického induktivního zkoumání*, tedy nahromaděné zkušenosti. Příkladem můžou být Jungova tvrzení, o empirické povaze teorie archetypů (popisující obecné struktury prožívání) nebo Freudův strukturální model osobnosti (Jung, 1968; Freud, 1997).

Takovéto modely slouží jako obecná mřížka, do níž umí dobrý terapeut přeložit prakticky jakoukoliv lidskou zkušenost. Součástí správného pochopení člověka je pak proniknutí k těmto „skutečným duševním procesům“. Terapeut prohlédne k vnitřní struktuře a od tohoto vhledu se odvozuje další terapeutická práce s vnitřní dynamikou člověka, případně specifické interpretace sdělované klientovi. Jung i Freud přitom pokládali identifikované struktury za „objektivnější“, bazálnější realitu, než jakou je každodenní lidská zkušenost.⁹

Podobná vyjádření lze najít i v současnější literatuře. Kupříkladu

⁹ Realismu, hledajícímu „skutečnou podstatu jevů“, často hrozí redukcionismus a neschopnost brát vážně tu rovinu jevů, která není pokládána za „to nejhlubší“. Příkladem může být psychoanalytická redukce spirituality na pudové nebo objektně-vztahové procesy nebo chronická nedůvěřivost vůči racionalitě, která se často projevuje v gestalt terapii.

manželé Blanckovi ve své skvělé knize *Ego-psychologie* tvrdí, že egopsychologické teorie o duševní struktuře a vývoji buď jednoznačně jsou nebo jednoznačně nejsou pravdivé (Blanck & Blancková, 1992). Pravdivost egopsychologických teorií by podle těchto autorů implikovala nepravdivost jiných terapeutických systémů. Můžeme ale sáhnout také do jiných směrů psychoterapie: Beckova kognitivní terapie a Ellisova RET také předpokládají objektivní realitu popisovaných jevů. Stačí si uvědomit jejich důraz na racionální myšlení (v protikladu vůči myšlení iracionálnímu) a různé výchyty iracionálních myšlenek, které jsou podle těchto autorů obecně maladaptivní.¹⁰

Již jsem uvedl, že matateorie (v tomto případě realismus) se projevují ve všech aspektech psychoterapeutické teorie a praxe. Barbara Heldová, americká rodinná terapeutka a specialistka na psychoterapeutickou metateorii, navrhla **obecný model struktury psychoterapeutické teorie**, který se skládá z těchto tří částí¹¹ (Heldová, 1995):

- a *teorie příčin problémů* (angl.theories of problem causation),
- b *teorie řešení problémů* (angl.theories of problem resolution),
- c *kategorie klientů/problémů* (angl.client/problem categories).

Realistické teorie se většinou vyjadřují ke všem uvedeným aspektům psychoterapie.¹² Nabízejí pokud možno objektivní model problému, procesu změny i kategorií problémů. Teorie, které pokrývají všechny tyto aspekty, Heldová pochvalně nazývá „*ucelenými modely*“. Dobrým příkladem takového kompletního modelu je například v psy-choanalytická psychopatologie a technika (Bergeret, 1996; McWilliam-sová, 1994). Při práci s klientem terapeut na základě teorie *určuje* pacientovu diagnózu a volí odpovídající intervenci. Intervence se pak řídí diagnostickými závěry a příslušnou teorií změny, která by měla vycházet z reálně existujícího mechanismu. Tento

¹⁰ V REBT, jedné z posledních artikulací své teorie (2005) Ellis reflektuje postmoderní trendy a odklání se od logického pozitivismu, o který se opíral v původní teorii. Podobný posun prodělali i někteří autoři kteří vyšli z pudy KBT (např. Mahoney, 2005)

¹¹ Nezaměňovat s mnou definovanými *rovinami terapeutického dění*. Roviny psychoterapeutického dění popisují různé etáže, ve kterých se odehrává činnost v oboru psychoterapie (psychoterapeutický proces, generování a transformace teorií), zatímco Heldové model popisuje *obecnou strukturu teorií* psychoterapie.

¹² To neplatí nutně o antirealistických teoriích (viz dále).

postup je do jisté míry mechanický - diagnostika, intervence i představa o změně ve fungování osobnostní dynamiky by měly vycházet z toho, jak věci doopravdy jsou, psychoanalytik diagnózu netvoří ani nevymýšlí, ale určuje. Pokud by kategorie a procesy neodpovídali realitě, terapie by nebyla pravdivá a tudíž není ani legitimní. Terapeut se přitom k pacientovi vztahuje jako subjekt k objektu. V ideálním případě se terapeutova subjektivita do tohoto procesu vměšuje co nejméně, jinak by mohla narušit integritu pozorování a tudíž i celého procesu.¹³

Snad nejlepším příkladem empiricky zaměřeného realistického systému psychoterapie je klasická KBT, která si výrazně zakládá na objektivitě a vědeckém zakotvení svých předpokladů. KBT takovému objektivnímu odstupu někdy dokonce cíleně učí. Takové počínání se antirealistovi z jeho hlediska musí jevit jako jednoznačná indoktrinace špatným učením. Hlásat ideu objektivního poznání se podle antirealistů rovná zavádění totality (White, Epston, 1990).

Realistické poznání hledá svůj základ (fundament) ve vnější realitě a předpokládá, že **data jsou (nebo alespoň můžou být) evidentní**, tedy že člověk k nim má za použití správné metody bezprostřední přístup. Interpretace není nutná, respektive správná interpretace dat by měla být spíše *zrcadlením stavu věcí* než subjektivní artikulací pozorovatelů. Jedinou alternativou adekvátního pozorování je dezinterpretace zkušenostních dat.

V případě racionalismu nastupuje na místo empirického pozorování *intuitivní¹⁴ racionální vhled*, který badatel využívá k určení skryté struktury ležící za pozorovanými jevy. Pokud vysouzený model skutečně odpovídá vnitřní struktuře jevů, pak by predikce postavené na racionalistických abstraktních modelech měly odpovídat naměřeným datům¹⁵.

Oba přístupy - racionalismus i empirismus - předpokládají tzv. **korenspondenční teorii pravdy**: aby mohly realistické teorie vypovídat o

¹³ Stačí si vzpomenout na úzkostlivou péči s jakou klasičtí psychoanalytici pečují o tzv. neutralitu v terapeutickém procesu. Vnášet do terapie svoji subjektivitu (tzv. protipřenos) je v klasické analýze pokládáno za politováníhodný přešlap. Objektívní školy psychoanalýzy již protipřenos vnímají více jako běžnou součást procesu, ale pořád je tady přesvědčení, že protipřenos lze analyticky využít jen minimálně a je třeba mít se před ním na pozoru (Aron, 2004).

¹⁴ Nemyslím zde intuici jako schopnost vyušit co se děje, ale intuici jako filosofický pojem pro náhled, bezprostřední vnitřní poznání, jaké nám umožňuje například utvrdit se v tom, že 1+1=2.

¹⁵ Toto je typické schéma zkoumání v kognitivních vědách, které spočívají v ověřování modelů vnitřní struktury poznávacích procesů. Kritiku tohoto přístupu lze nalézt například u Harrého a Gilleta (2001) nebo Edwardse (1997).

skutečnosti, je nutné, aby jazyk, ve kterém jsou formulované, měl schopnost přímo odkazovat na vnější realitu (tzv. reference). Jazyk (a v něm formulované koncepty) reprezentuje objektivně existující materiální nebo abstraktní skutečnosti. Slovy filosofa Richarda Rortyho, jazyk (a lidská mysl) v realistickém pojetí funguje jako *zrcadlo přírody* (Rorty, 2000). Takový jazyk – tedy alespoň objektivní jazyk vědy – musí být dostatečně jednoznačný a transparentní. Na této myšlence spočívala také snaha již zmiňovaného Vídeňského kruhu vytvořit jazykový systém, který by byl natolik logicky konzistentní a jednoznačný, že nebude stát v cestě přímé referenci na vnější skutečnost, kterou si věda žádá¹⁶.

V psychoterapii se otázka zdroje poznání odráží zejména v technice, tedy v praktických aplikacích teorie terapeutického procesu. *Terapeutická technika a s ní spojená metoda poznávání většinou koreluje se způsobem poznání, na kterém byla vystavěna daná teorie.* Za příklad můžeme vzít klasickou psychoanalýzu. Freud objevil asociační a výkladovou metodu poznávání nevědomí sám na sobě. Racionálním vhledem a hledáním vnitřních struktur vlastní a později i cizí zkušenosti dospěl k obecnému modelu psychického aparátu. Tato metoda dala základ psychoanalytické teorii, dalšímu rozvíjení psychoanalytického poznání a zároveň se stala samotnou technikou léčby (Thoma, Kachele, 1993). Způsob poznání, o který se Freud opíral v budování teorie, vychází z jeho metateorie¹⁷ a také určuje způsob poznání, ke kterému je veden klient v klasické psychoanalytické práci.

Podobně v KBT, v teorii postavené na objektivistickém, ale také na racionalistickém způsobu poznávání (deskripce jevů a jejich souvislostí, měření, navrhování a empirické vyvracení hypotéz), *koreluje způsob výstavby teorie s metodou léčby.* Terapie stojící na půdě realismu chtějí přivést klienta různými technikami k náhledu jak to s ním ve skutečnosti je, ke konfrontaci s reálným děním v něm i kolem něj (např. zvýšení realističnosti vnímání

¹⁶ Hledání privilegovaného jazyka vědy staví přirozený jazyk na nižší epistemickou úroveň. V realistické psychologii a psychoterapii je nutno abstrahovat od přirozeného jazyka, jinak nelze aplikovat vědecký model. Vědecký jazyk musí být, na rozdíl od běžné mluvy, co nejvíce jednoznačný. Přirozený jazyk byl v psychologii dlouho doménou folkpsychologie, která byla poněkud marginálním oborem. Jak uvidíme, v antirealismu jsou přirozený jazyk i folková psychologie rehabilitovány, většinou dokonce upřednostňovány.

¹⁷ Ta zní přibližně takto: skutečná podstata se skrývá pod povrchem věcí a lze se k ní dostat za pomoci adekvátní interpretace. Předpokládá se přitom, že lze odlišit správnou interpretaci od nesprávné (ne tak v antirealismu).

v psychoedukaci, při systematické desenzibilizaci nebo odhalení nevědomé dynamiky, resp. struktury prožívání v dynamické terapii).¹⁸

Teorie korenspondence jazyka a reality se v realisticky orientovaných terapiích projevuje *snahou o správné pojmenovávání věcí*. Psychoanalytici používají jazyk, který má klientovi pomoci nahlédnout pudovou povahu jeho *skutečných* nevědomých motivů¹⁹; Rogersovští terapeuti klientovi pomáhají získat kontakt s *autentickým* děním v něm samotném. Ve všech těchto případech je východiskem, vodítkem i cílem terapie realita, a úkolem terapie je získat a udržet s realitou kontakt, respektive „vstoupit do reality“ (ať už jde o objektivně existující vnější situace v KBT nebo hypotetické „autentické prožitky“ v PCA a „ne-vědomé procesy“ v psychoanalýze).

Je na místě zmínit tady ještě *statičnost realistických teorií*. Protože realistická teorie předpokládá pokud možno objektivní popis skutečnosti, dobrá (tj. objektivní) teorie by se neměla příliš neproměňovat. Čím lepší a tedy čím pravdivější teorii máme, tím menší je potřeba ji měnit. Teorie se pak aplikuje na různé nahodilé situace a pomáhá porozumět jejich opravdovému významu. Pomáhá nám vidět obecný princip, fungující v aktuálním dění. Praktická aplikace na takovou obecně platnou teorii nemá zpětně formativní vliv.²⁰ Realistický, objektivně platný systém, má proto poněkud konzervativní a statický charakter. Změna, zpochybnění a transformace teorie jsou vnímané jako důsledek nedostatku teorie a výzva k lepšímu popisu reality s cílem znovu najít teorii, kterou pokud možno nebude potřeba měnit. To je přímý důsledek předpokladu že teorie má být co nejpravdivější a co nejvíce objektivní.²¹ V tomto aspektu se realistické přístupy velmi liší od přístupů antirealistických, v nichž je stálost pohledu na svět vnímaná jako problém, dokonce jako zárodek potenciální patologie jednotlivců a doklad sterility poznávání. Antirealismus má velmi nízkou příčku pro to, aby něco označil za rigidní.

¹⁸ Podobnou a dokonce graficky zpracovanou analýzu behavioristické metateorie a teorie najdeme u Kennetha Gergena (1997, s.17)

¹⁹ Freud z tohoto důvodu odmítal pokusy o zavedení decentnějšího a méně expresivního jazyka v psychoanalýze.

²⁰ Mimo období krize, kdy se teorie ukazuje jako nedostatečná pro vystižení reality a je doplňovaná o nové poznatky, aby více odpovídala realitě.

²¹ Irvin Yalom uvádí příklad kolegy, který byl hrdý na to že se za dlouhé roky provozování terapie téměř vůbec nezměnil. Yalom se o tom zmiňuje jako o odstrašujícím příkladu pro nastávající terapeuty (Yalom, 2003).

Nyní pár slov k metodě realistických teorií. Již jsem uvedl, že kvalitní teorie je v realismu taková teorie, která popisuje, jak se věci ve světě skutečně mají, tedy teorie, která vystihuje kauzální vztahy zkoumaných objektů (např. vliv podnětů na chování a prožívání) nebo vnitřní strukturální vztahy zkoumaných fenoménů (např. hloubková struktura jazyka užívaného v terapii; viz úvahy Grindera a Bandlera, 1975). Takový je charakter vysvětlení: *vysvětlit něco znamená aplikovat obecný zákon na specifickou situaci* (Packer, Addison, 1989). Ukázat obecné v nahodilém. Zákony jsou generalizací z pozorování nebo z racionálně-intuitivního náhledu do podstaty věcí. Stačí aplikovat na pozorování formální logiku, vysledovat logické souvislosti dějů a teorie je na světě! To je princip induktivního poznání, na kterém stál naivní vědecký realismus. Teorie je přínosná, protože stručně a výstižně shrnuje zákonitou podstatu jevů a procesů v určité doméně zkoumání.

Tuto snahu o obecnou platnost kritici realismu nazývají *hledáním „pohledu odnikud“* (Nagel in Gergen, 1997, str.178). V objektivním popisu se nemají objevovat hodnotové soudy a výzkumník by měl být ve svých pozorováních a logických operacích co nejméně ovlivněn vlastní individualitou, předsudky, zájmy, apod. Kdyby se tak stalo a do vědeckého usuzování by se zapletly subjektivní dojmy, hrozilo by, že teorie nebude dostatečně korespondovat se světem, byla by poznačena idiosynkráziemi výzkumníka. V případě empirismu si můžeme takovou metodu jednoduše představit: co největší snaha *kvantitativně měřit* dané fenomény a *učinit pozorování jevů co nejvíce mechanickým a jednoduchým*. Ideálně by systém zaznamenávání jevů, na kterých teorie stojí, měl u různých výzkumníků vést ke stejným závěrům.²² Dobrým příkladem racionalistické metody je Descartes, který - „sedíc v županu u krbu“ - popisuje metodické východisko svých zkoumání takto: „Zavřu nyní oči a vymažu ze své mysli všechny představy hmotných věcí...moje mysl je nyní svobodna od všech starostí a zájmů.“ (Descartes in Packer, Addison, 1989).

Není tato forma poznávání ve své snaze o odvrácení se od běžných

²² Podobný předpoklad stojí za častou výhradou realistů vůči psychoanalýze, že různí psychoanalytici většinou interpretují stejný sen různým způsobem. Taková nekompatibilita by vážně zpochybnila vážnost teorie. Freud byl převážně objektivista a snad i proto jen špatně snášel různorodost teoretických pohledů v rodící se psychoanalýze.

starostí ve jménu pravdivého sebepoznání, podobna psychoanalytickým volným asociacím (odproštění se od subjektivizující a zkreslující cenzury), snahám vytvořit nerušený prostor pro organismický proces v PCA (oslabení vnitřních rozporů vedoucích k odcizenému vnímání), nebo KBT technikám zaměřeným na určení kognitivních schémat, které se schovávají kdesi v pacientově mysli (odhalení iracionality ve jménu nastolení lepšího kontaktu s realitou)?²³ Všechny uvedené postupy mají za cíl odstranit z poznávání nánosy, které by mohly interferovat v kontaktu s něčím, co se podle těchto teorií skutečně skrývá kdesi v nitru pacienta.

Metody zkoumání spojené s realismem měly za cíl vytvoření ověřených, *verifikovaných teorií* (Parusniková, 2007). Taková byla alespoň ambice logického pozitivismu. Postupně vybudovat teorii od nejzákladnějších pozorování k ucelenému systému. Tato snaha se brzy ukázala jako marná. Pokud mají mít vědecké teorie obecnou platnost, není možné empiricky je potvrdit. Nikdo nezaručí, že se někdy někde nenajde případ, který do teorie „nesedí“ a je sporné jak určit, kdy případný pozitivní náhled mluví dostatečně jasně ve prospěch teorie²⁴.

Další problém verifikacionismu, spočívá v jeho důrazu na *induktivní metodu poznání*. Teorie musí být induktivně vyvozena z pozorovaných skutečností, musí být empiricky potvrzena. Kdo ale určí kdy teorie je již potvrzena a kdy ještě není? Kolik bílých labutí bude třeba pozorovat, abychom mohli formulovat obecné tvrzení, že všechny labutě jsou bílé?²⁵ Extrémní důraz na obecnost a empirické potvrzení teorií, pokud bychom jej

²³ Sama tato různorodost způsobů získávání kontaktu s tím, co se v klientovi doopravdy děje, nás upozorňuje, že situace bude složitější, než jak si ji představuje naivní realismus.

²⁴ Příklad z psychoterapie: stačí jedna událost, ve které klient jednal „rozumně“ k tomu, abychom předpokládali opravdovou progresivní tendenci v jeho psychice? Kriticky zaměřená psychoanalýza by v tomto ohledu byla možná skeptická. Antirealistické terapie se naopak vůbec po reálné podstatě psychických tendencí neptají a snaží chytout jakékoliv nahodilé události, kterou lze vyložit pozitivně a *udělat z ní základ konstrukce nové reality* ve které je klient vnímán jako kompetentní (White, Epston, 1990; de Shazer, 1994).

²⁵ Z tohoto hlediska je zajímavé přečíst si *Principles of Therapeutic Change That Work* (Castonguay, Beutler, 2005). Tato příručka se opírá výhradně o kvantitativní studie a má za cíl formulovat bezpečně platná vodítka pro terapeutickou praxi. Jako její čtenáři jsme se nemohli zbavit otázky jak to, že v některých případech stačí jistý počet výzkumů k formulování nějakého principu, který dle autorů „prokazatelně funguje“ a v jiném případě ne. Kolik výzkumů musí mluvit v prospěch nějaké skutečnosti, aby se na základě toho mohl formulovat platný terapeutický princip? To se v této publikaci neuvádí a těžko říct jaké kritérium zvolit *objektivně* určit, kdybychom to chtěli udělat. Další věcí je, že *vědecké principy* uvedené v této příručce jsou často tak obecné, že jejich statisticky určená platnost má jen pramalou praktickou relevanci pro každodenní terapeutickou praxi.

brali vážně, by před výzkumníky stavěl nadlidskou výzvu. Z empirických pozorování nelze nikdy logicky vyvodit obecné pravidlo. Abychom tak mohli učinit, museli bychom znát všechny výskyty daného fenoménu. A další problém: aby pozorování mohlo být objektivní, je nutno vyloučit všechny externí vlivy²⁶. Vnější vliv totiž vylučuje validitu vědeckých závěrů. Kontext a individuální vlastnosti zkoumaných skutečností musí být vyloučeny v zájmu validity, a to je velký problém obzvláště v humanitních vědách. Jak píše Taylor, i kdyby se to povedlo, logická rigoróznost ohrožuje praktickou relevanci nálezů (Taylor, 1996).

V tomto směru lze říct, že zakladatelé velkých psychoterapeutických systémů byli ve svých induktivních generalizacích přímo extrémně naivními realisty. Řada historicky významných přínosů do psychoterapie se odehrála způsobem, který nemá s vědeckou metodou v realistickém smyslu nic společného²⁷. Znamená to, že tyto přínosy nejsou relevantní a že je třeba je vyloučit mimo vědeckou sféru? Někteří psychologové by řekli, že správná odpověď na tuto otázku zní: „ano“ (Kulišťák, 2003).

Vztah mezi psychoterapeutickými systémy a vědeckou metodologií je složitou otázkou. Tato práce tvrdí, že *realistická metodologie má příliš málo styčných bodů s děním v terapeutické praxi na to, aby nám sama o sobě mohla posloužit jako adekvátní metateorie*. Nabízím zde ale ještě jednu šanci na záchranu realistické metodologické báze psychoterapie – logiku vědeckého zkoumání R.K. Poppera.

Zmiňované pochybnosti a zejména nejasnost, kdy vlastně lze říct, že jsme již dospěli k vědeckému poznatku na základě pozorování, vedly Poppera k sepsání jeho impozantní *Logiky vědeckého zkoumání*²⁸ (1997). Jelikož empirie nikdy nemůže dostatečně potvrdit jednoznačnou platnost teorie, Popper navrhuje cestu **negativní racionality** (*ratio negativa*). Tento autor zavedl pojem **falsifikace**, který se stal novým demarkačním kritériem²⁹ vědeckého poznání.

²⁶ Tzv. princip *ceteris paribus*. Vědecký závěr podle toho platí za předpokladu nepřítomnosti nepředpokládaných faktorů. Tato podmínka je vážnou výzvou vědeckosti aplikace jakýchkoli poznatků v oblasti společenských věd (MacIntyre, 2005)

²⁷ Exemplárním případem je Freud, jehož výrazný sklon ke generalizacím přiváděl do rozpaků dokonce i svého kolegu a spolutvůrce psychoanalýzy Josefa Breuera (Schwartz, 2003).

²⁸ Stojí za zmínku, že Popper byl původně pedagogický psycholog (Parusniková, 2007).

²⁹ Demarkační kritérium slouží k odlišení vědeckého a mimovědeckého poznávání.

Podle Popperova platí za vědecké pouze ty teorie, které lze vyvrátit, tzn. teorie, podle kterých lze jednoznačně určit, jak se zkoumaný jev *nesmí* projevit. Jestli teorie nezakazuje nějaký pozorovatelný stav věcí, není vědecká, protože ji nelze vyvrátit. Musí být alespoň hypoteticky možné nalézt případ, který odporuje obecnému tvrzení teorie. Takovou teorii lze podrobovat vědeckým testům. Teorie, které označujeme za vědecké, pak nikdy takové nejsou z toho důvodu, že by byla nějak potvrzena jejich platnost. Jsou to pouze modely, které doposud obstály ve snahách vědců o vyvrácení. Může se zdát, že je to málo, ale pokud nás tento princip může přiblížit k pravdivému stavu věcí, musí nám to stačit.

Popper se dokonce odmítá zabývat tím, jak teorie vznikají. Takové úvahy jsou mimo sféru vědy (Popper, 1997; Parusniková, 2007; Taylor, 1996). Pravá vědecká racionalita podle Poppera nikdy neslouží k formulaci teorie. To je spíše sférou kreativity, náhody a podobných těžko formalizovatelných procesů. *Ratio positiva* nemá s vědou nic společného. Logicky lze teorii pouze zpochybnit, ne však vytvořit nebo ověřit.

Tento přístup je pro nás zajímavý, protože nestaví genezi teorií pod nárok empirického a logického zdůvodnění. Demokrat Popper uznává pluralitu teorií a jeho verze logiky vědeckého zkoumání má za cíl podpořit dynamický rozvoj vědy a vědeckou diskusi, která by byla umocněna neustálými snahami o falzifikaci různých teoretických inovací. Popper otevírá prostor pro teoretickou různorodost, která je tak charakteristická pro psychotherapeutické teoretizování. Zároveň je zde otázka, zda, v jaké míře, a na jaké rovině, jsou psychotherapie falzifikovatelné. Nakolik jsou pak psychotherapeutické teorie z Popperovského hlediska vědecké?³⁰

Ať je tomu jakkoliv, ani falzifikace u Poppera není jednoznačnou a mechanickou záležitostí. Tvrdit, že nějaké pozorování vyvrátilo teorii, také není jednoznačným logickým důsledkem empirického pozorování. Je spíše *rozhodnutím, soudem* o dostatečnosti důkazů v neprospěch teorie. Proto Popper – byť z pragmatických důvodů předpokládá reálně existující vnější

³⁰ Popper se netají například tím, že psychoanalýza pro něj není ani v nejmenším vědeckou záležitostí. Bylo by zajímavé zjistit jak by se stavěl ke kvantitativním studiím efektivity psychoanalýzy.

skutečnost³¹ - počítá s tím, že rozhodnutí o tom, co je a co není vědecké, zůstávají právě tím: racionálním *rozhodnutím* badatelů vycházejících z určitých pozorování. Taková racionalita je smysluplnější než racionalita verifikacionalismu ale také není definitivní. Podle Poppera *se vědecká obec musí vzdát hledání fundace – definitivního, nezpochybnitelného základu poznání*.³² Vědecká diskuse a snahy o falzifikaci jsou přesto pro Poppera smysluplnými činnostmi, které zajišťují jistou míru pravdivosti koroborovaných, tj. doposud nevyvrácených teorií (Parusniková, 2007).

Když se proto v psychoterapii rozhodneme jako adekvátní rovinu falzifikace přijmout například míru úspěšnosti terapie (bez ohledu na vědecký statut použitých technik), můžeme koroborovanou terapii v jistém smyslu legitimně pokládat za vědeckou, aniž bychom museli dokazovat platnost jednotlivých teoretických východisek. Geneze terapie nespadá u Poppera do oblasti vědeckého zájmu. To dává velký prostor pro vědeckou kreativitu.³³

Tato vábivá mince však má i svou druhou stranu. Dostáváme se zde k problematice, na kterou vědecký výzkum v psychoterapii nejednou naráží: vědecká falzifikace nebo statická koroborace teorií často není schopna zachytit nuance psychoterapeutických dějů, o které se v praxi jedná nejvíc. Obecné zákony, které věda hledá, se můžou prokázat do jisté míry jako užitečné, ale nedá nám to dostatečně koroborované vodítko pro detaily každodenní praxi. Znamená to, že detaily dění v psychoterapii spadají mimo sféru vědy? Příliš velká část činnosti terapeutů zůstává ve vědeckém výzkumu psychoterapie na druhé koleji. Psychoterapie má převážně kvalitativní charakter a realistická zkoumání v psychologii jsou ze své podstaty kvantitativního (nomologického) rázu. Popperova logika vědeckého zkoumání je vzdálena naivnímu realismu, ale *kritérium falzifikace je irrelevantní pro velkou část dějů, které jsou pro psychoterapii klíčové*. Znamená to, že k těmto dějům nelze vědecky nic říct? Pokud ano, jaký to má dopad na

³¹ „Realismus je podle Poppera nejpodněnější filosofický rámec pro interakci pokusů a omylů, který nemá plnohodnotného soupeře“, píše Parusniková (2007).

³² V tomto ohledu má Popper dost blízko a antirealistům, zejména k Derridově filosofii dekonstrukce.

³³ Popper například apriori nevyklučuje vědeckost takových systémů jako je například tradiční čínská medicína. Zásadní otázkou zůstává, zda je daná teorie falzifikovatelná, ne zda vzešla z vědeckého nebo racionálního kontextu.

vědecký statut psychoterapie?³⁴

V běžném dění v psychoterapii má realismus většinou poněkud jiný charakter než vědecký realismus teoretiků vědy. Představy o tom, že naše teorie odpovídají *vnější skutečnosti* a že jsou *pravdivé*, pro běžného terapeuta většinou nesouvisí s detaily kvantitativních výzkumů a pokusů o falsifikaci. Běžný terapeutický realismus má asi takovýto charakter: „Moje teorie je adekvátní, je víceméně pravdivá, na rozdíl od některých jiných teorií. Je doopravdy dobrá na určitý typ potíží a funguje na základě reálně existujících principů. Klientům nejlépe pomůžu pokud je zařadím do diagnostické kategorie, do které patří.“ Je na pováženu zda je takovýto postoj dnes ještě mezi odborníky prevalentní. Možná není. V každém případě je na místě ptát se jakou formu racionality psychoterapeuti v praxi užívají. Nejde-li o vědecký realismus, o co potom jde? Máme za to, že o většině terapeutů dnes (zatím) také nelze říct, že by byli antirealisty. Jakou metateorii tedy v praxi implicitně aplikujeme?³⁵

Někdo by mohl říct, že psychoterapeuti ve svých rozhodnutích a postojích implicitně fungují na metateorii, kterou lze nazvat „zdravý rozum“. Možná je to pravda, ale je-li tomu tak, bylo by vhodné v zájmu péče o formální zakotvenost oboru toto reálné dění reflektovat a zkoumat charakter „racionality zdravého zrozumu“. Zdravý rozum nebude moc pádným argument v případě řešení nějakého vnitro-oborového sporu například v oblasti etiky nebo integrace terapií. Tato práce chce vytvořit prostor pro artikulaci metateorie, která má co nejbližší ke každodenní realitě v oboru.

Prvním krokem v této snaze bylo poukázat na předpoklady vědeckého realismu. Tento postoj je často kritizován z alternativních pozic jako příliš idealistický. Představy o aplikaci formální logiky, o dekontextualizaci zkoumaných jevů v zájmu „čistoty pozorování“, obecné formulace, apod. - to všechno je podle některých autorů v psychologii a obzvláště v psychoterapii

³⁴ To možná běžného praktika v oboru nezajímá, ale když dojde na diskusi o tom, které terapeutické směry by měly být uznány ministerstvem zdravotnictví, začne být tato otázka palčivá. Čím víc je obor politizován (a zdravotnická činnost je v západní společnosti výrazně politizovaná), tím víc se otázky tohoto typu dostávají do popředí.

³⁵ Průzkumy ukazují, že asi třetina terapeutů (v USA) se pokládá za eklektiky (Norcross, Goldfried, 2005). Eklekticismus ale není metateoretická pozice, sám má několik různých forem. I eklekticismus má svoji realistickou a antirealistickou formu. O některých formách eklekticismu se zmíníme se ve výčtu oblastí v nichž je metateorie relevantní (oddíl 2.2.2).

spíše vyjádřením přání než popisem reálného dění. Neexistuje výzkum, který by se děl bez kontextu. Neexistuje vědecká diskuse, která by byla doopravdy objektivní, neexistuje dění v oboru, které se vymyká vnitro-oborovým politickým procesům a předpojatostem jednotlivých praktiků. Neexistuje nic takového jako objektivní, odosobněná reflexe nebo pozorování. To je kritika psychologického realismu z hlediska alternativních pozic. Extrémní opozici v tomto směru představují různé formy antirealismu. Umírněnou kritiku scientistního realismu nalezneme v ricoeurovské hermeneutice. Ve snaze najít co nejvhodnější metateorii pro potřeby současné psychoterapie – budiž nám vodítkem otázka nakolik navrhované metateorie odpovídají tomu, co známe z běžného dění v psychoterapii.

2.2.1.2 Antirealismus

Antirealismus je souhrnný název pro soubor metateoretických postojů, které problematizují prakticky všechna základní tvrzení realismu (viz tab.1). Protože psychoterapie měla vždy tendence do jisté míry problematizovat aktuálně zavedené představy o člověku, náznaky takové problematizace se v ní začaly objevovat již relativně brzy³⁶. Zpočátku nešlo o jasně formulované antirealistické pojetí, ale o různé formy zpochybnění základních distinkcí, na kterých stála realistická metateorie. Například psychoanalytické setření jasné hranice mezi realitou a fantazií bylo jedním z východisek pozdějších úvah francouzských postmoderních filosofů, která se v posledních desetiletích čím dál tím více odráží v teorii vědy (Foucault, Derrida, Ricoeur, Lyotard)³⁷. Podobně gestalt terapie formulovala představu o Self, která se vymyká realistickým schématům: self je podle gestalt terapeutů *proces* a nemá smysl mluvit o nějakých jeho trvalejších charakteristikách nebo struktuře (Hefferline, Perls, Goodman, 2004).

Friedrich Nietzsche (in Gergen, 1997) jednou řekl: „Člověk by neměl rozumět tomuto nutkání tvořit koncepty...tak, že nám koncepty dávají

36 Přítomnost takových tendencí v psychoterapeutickém myšlení je podle našeho mínění přirozená. Psychoterapie – má-li fungovat, musí vždy do jisté míry stavět na „hraní si s realitou“ klienta.

37 Ani akademičtější zaměřená psychologie nechala na své první antirealisty dlouho čekat. George Kelly je jméno, které se dodnes objevuje velmi často v antirealisticky zaměřené literatuře (Niemeyer, Raskin, 2000).

možnost zachytit skutečný svět; je to spíše puzení uspořádat si pro sebe svět, v němž je možná lidská existence...svět se nám jeví logický, protože jsme jej takovým učinili.“ Toto tvrzení skvěle ilustruje charakter antirealismu. Jednou ze základních otázek antirealistických úvah je: jak víme, že naše pojmy, představy, teorie a pozorování *doopravdy* vypovídají o externí realitě? Co když je naše „poznání“ výpovědí o nás samotných spíš než sdělením o objektech ve vnějším světě? Má vůbec smysl mluvit o něčem takovém jako je externí, objektivní skutečnost?

Antirealismus v odpovědi na tyto otázky tvoří radikální protipól realistických pozic. Nelze *doopravdy* zkoumat svět sám o sobě a objekty, které se v něm nacházejí, aniž bychom brali do úvahy bytostnou lidskou situovanost ve světě. Jakékoliv pozorování je přeci vždy již pozorováním z *nějakého hlediska*, všechny teorie a popisy světa jsou formulovány v nějakém jazyce a navazují na tradici. Dokonce nejsme schopni myslet, aniž bychom používali jazyk, kterému jsme se někde naučili.

Antirealistické úvahy tak otevřeli v našich představách o poznání prostor pro zkoumání konstitutivní role jazyka a sociální dimenze lidské existence. Antirealismus si uvědomuje, že náš pohled na svět, právě proto, že je *naš*, v sobě nese výraznou známku konečnosti člověka. Nikdo a nic – žádný odborník ani nějaká metoda se nemůžou povznést nad kontext. z něhož vycházejí. Tento náhled posouvá zájem metateorie novým směrem. Už nelze bláhově a naivně zkoumat svět kolem nás, aniž bychom vzali do úvahy, kdo jsme, odkud vycházíme a jaký je dopad specifické formy našeho zkoumání na mezilidské vztahy a širší společnost. Na svém poznávání světa máme veskrze aktivní podíl a jsme vždy součástí svých poznatků. Co kolem sebe objevujeme, je funkcí toho, odkud vycházíme a kdo jsme.

Novou doménou zkoumání se v antirealismu pochopitelně stal jazyk, tradice, narativ, historické vědomí a pragmatika poznávání. Toto odklonění se od snahy budovat obecné teorie a příklon ke zkoumání lokálního kontextu lidského sebeporozumění a porozumění světu přivádí antirealistická zkoumání do přirozené blízkosti psychotherapeutického dění. Jak jsme psali v úvodu- psychotherapie je přece léčba *komunikačními* a *vztahovými* prostředky. Antirealisté tvrdí, že je to právě komunikace a vztah, kde se odehrává

většina „toho zajímavého“ v běžném i odborném poznání člověka.

Prezentaci antirealismu začneme tématem jazyka³⁸, bez kterého by nebyla možná komunikace ani vztahovost, o níž v terapii mluvíme. V realismu měl jazyk jednoduchý úkol: měl zprostředkovat poznání materiálních a abstraktních realit ve vnějším světě. Souvisel s tím již zmiňovaný zmíněný předpoklad, že jazyk – přinejmenším ten vědecký – je *transparentní*, a v ideálním případě si jej jeho uživatelé nemusí být nijak moc vědomi. Slova a věty by měly být průhlednými okny do světa a dobře sloužící jazyk by nám měl dovolit nerušeně popisovat svět takový, jaký je.

Viděli jsme, že již realistická metateorie zaznamenala jistý problém s touto představou. Popper sám nebyl schopen jednoznačně ukázat, jak by výzkumník mohl bezpečně prohlásit svoje pozorování za průkazné a dostačující pro spolehlivé určení charakteru reality. Kdo zaručí a legitimizuje adekvátní užití pojmů a jak by si mohly naše teorie činit nárok na obecnou platnost? Už samotné prohlášení, že teorie, kterou jsme formulovali je „koroborovaná“, je prohlášením bez jednoznačného kritéria daného vnější realitou³⁹ (Taylor, 1996). Byť tento autor předpokládal existenci vnější reality, již v jeho pojetí je cesta poznání explicitně situovaná do kontextu vědecké komunity, který má za úkol racionálně *rozhodovat*, která pozorování falzifikují dané teoretické tvrzení a která ne. Důraz, který Popper klade na slovíčko „rozhodovat“ (to justify) je poukazem na jistou míru sociálního zakotvení vědeckých teorií.

Smysl pro *sociální rozměr vědeckého poznávání* je v antirealistických přístupech výrazný, a to natolik, že důrazu na sociální sféru vědeckého poznání padá za oběť dokonce i samotná možnost falzifikace v Popperově smyslu. Není již možná ani negativní racionalita, za předpokladu že si – jak je tomu u Poppera – tato racionalita namlouvá, že nás má uvádět do nějakého kontaktu s vnějším světem.

Popperovým protipólem v této debatě o podstatě vědeckého poznání je známý teoretik vědy Thomas Kuhn. Kuhn při svém zkoumání dějin vědy dospěl k překvapivému závěru: přijatelnost teorií, technik a technologií

³⁸ Myslí se jazyk v širokém smyslu slova – používání, sdílení a transformace významů v komunikaci.

³⁹ Jak čteme v jedné učebnici Statistiky pro psychology „kdo má právo určit, zda se platnost hypotézy prokazuje na hladině spolehlivosti 5 procent nebo jednoho procenta...co je na těchto číslech tak tajemného, že mají moc určit, co vědecky platí a co ne?“ (Kirk, 2007)

zkoumání, způsobů formulace vědeckých závěrů, to všechno je otázkou volby, kterou činí komunita vědců, která má zrovna největší slovo v daném oboru (Kuhn, 2008). To, co je v jednom období vnímané jako věda, je v jiném období pokládáno za „pavědu“. Přitom posun od jednoho paradigmatu k druhému není věcí kumulace nových poznatků. Věda se podle Kuhna vyvíjí diskontinuitně a na jejím vývoji se výrazně podílí právě sociální dimenze života komunity specialistů⁴⁰. Když alternativní paradigma získá ve vědecké komunitě převahu, dochází ke krizi v oboru, ukážou se „skutečnosti“, které staré paradigma není schopné uchopit a vysvětlit a to ústí ve vědeckou revoluci, která nastolí nové období tzv. normální vědy, kdy se znovu většina vědců shodne na „správnosti“ daného paradigmatu.

Přestože Kuhn chápal svůj výklad dějin vědy jako prostý popis, nikoliv jako výzvu k relativizaci nebo k odmítnutí stávajících paradigmat, jeho myšlenky se staly populárními právě v revolučně laděných antirealistických kruzích⁴¹. Pokud je vědecké poznání tak relativní a tak málo racionální (ve smyslu klasické obecně platné racionality), jak ukazuje Kuhn, proč privilegiovat nějaké poznání jako přijatelné a jiné, alternativní výklady, nikoliv? Zrodila se myšlenka plurality diskursů *uvnitř* jednotlivých oborů a záměr zkoumat vědu jako sociální a veskrze kontextuální fenomén.⁴² Lidské představy o světě, včetně těch vědeckých, nejsou objektivní a všeplatné, dokonce k tomu ani nesměřují. Věda ani v průběhu letitého vývoje nedospívá k postupně rostoucí míře objektivnosti a pravdivosti. Lidská racionalita se opírá o kulturní konvence a prohlásit nějaké její závěry za absolutní nebo privilegiované by znamenalo dělat si nadlidský nárok, blížící se nároku totalitní moci.

V pohledu na racionalitu jako na kontextuální, lokální a výrazně

40 Prosadil by Freud někdy psychoanalýzu, kdyby nevytvořil silné jádro „pravověrných“ a kdyby systematicky nepečoval o to, aby měli psychoanalytici vitální konexe v lékařském akademickém prostředí? Ustavení psychoanalýzy jako oboru mělo výrazný sociální rozměr. Kuhn (2008) ukazuje, že je tomu jinak i ve „tvrdších“ vědách. Jeho *Struktura vědeckých revolucí* se dokládající sociální mechanismy ve vědě se opírá hlavně o dění ve fyzice, která byla Kuhnovou domácí disciplínou.

41 Tuto skutečnost Kuhn pokládal za politováníhodné nedorozumění (Fuller, 2006).

42 Mohlo by se zdát, že Kuhn a Popper jsou si blízcí v myšlence, že žádný poznatek a žádná teorie nejsou doopravdy vědecké. Ve skutečnosti jde spíše o to, že tito dva autoři definují vědu zcela rozdílně. U Poppera je cílem vědy neustálá racionální kritika v zájmu koroborací teorií (ty co přežijí falzifikaci jsou pokládány za vědecké). Kuhnovo pojetí je svým způsobem daleko konzervativnější: když vědecká komunita pokládá něco za vědu, není nutno snažit se zpochybnit tento konsenzus. Vědecký výzkum je jenom řešením hádanek v rámci daného paradigmatu a teorie, nepřináší něco veskrze nového. Každý výzkum již implicitně předpokládá teorii jež ověřuje a proto slouží pouze na vylepšení stávajícího paradigmatu. K vědecké revoluci časem dojde, ale není třeba ji uměle vyvolávat ani vyhledávat. Věda je u Kuhna to, co vědecká komunita za vědu označí. V psychoterapii lze mluvit o pluralitě paradigmat (často i v rámci jednotlivých „směrů“). Toto pochopení má důsledek pro nedávné snahy o integraci v psychoterapii.

politicky laděný fenomén, antirealističtí autoři navazují především na myšlenky Michela Foucaulta. V psychoterapeutickém kontextu našel myšlenkový odkaz tohoto autora svoje vyjádření zejména ve hnutí *narativní terapie*. Jeho zakladatelé, Michael White a David Epston, následují právě Foucaulta, když vidí velké nebezpečí v jakémkoliv pohledu na svět, který by si činil nárok na objektivní platnost. Protože veškeré poznání je moc (Foucault, 2004), každý, kdo přichází s nějakým pohledem na svět, by měl být otevřen uznat „ne definitivní“ charakter svých teorií. Lidské poznatky a definice reality jsou součástí politiky mezilidských vztahů a je třeba být si neustále vědom tohoto rozměru našich poznávacích procesů. Je proto velmi důležité, aby věda podporovala marginální teorie a názory a aby se systematicky vyhýbala jejich potlačování. To jde přímo proti Popperově imperativu skartovat jakékoliv teorie, které neuspějí v procesu falzifikace. Tento předpoklad se projevuje postoji k teorii i v bezprostřední terapeutické praxi.

Důsledky Foucaultovského pohledu na charakter vědeckých teorií, jsou jasné: je třeba cenit si pluralitu teorií a neprohlásit žádnou z nich za nadřazenou.⁴³ V psychoterapeutické praxi se tento postoj projevuje v konceptualizaci „patologie“ jakožto ustrnutí v dominantním narativu, v němž má problém ústřední místo a utiskuje trpící subjekt. Takovýto (ale i jakýkoliv jiný) narativ není pouze osobní záležitostí. Může sloužit udržení statu quo v celém společenství lidí (v rodině, církvi, státě, v pracovním kolektivu, apod.). Epston a White (1990) rozvinuli techniky, které napomáhají podvrátit moc dominantního narativu a otevřít prostor pro nové vyprávění, ve kterém člověk nebo skupina prožívají *zmocnění* jednat a prožívat novým způsobem.⁴⁴

Antirealističtí autoři tedy nezaměřují svoji pozornost na objekty nacházející se ve „vnějším světě“, ale na jazyk a jeho funkci v mezilidském *vyjednávání* o tom, jak se věci ve světě mají. Filosofie Foucaulta, Kuhna a

43 K nespravedlivé privilegizaci nějakého diskursu podle Foucaulta v současné vědě slouží zejména statistické procedury, jejichž cílem je vytvoření dichotomie norma-anomalie (in White, Epston, 1990, s.75)

44 Jednou z takových technik je *externalizace*, v níž terapeut začne s pacientem mluvit o problému jako o něčem, co je vůči klientově nebo klientské skupině vnější. S tímto východiskem se pak prozkoumává a rozvíjí postoj jednotlivých členů systému k problému a klienti jsou postupně mobilizováni k proaktivnímu postoji v boji s problémem. Narativ, ve kterém jsou klienti v područí problému se tak transformuje v nový narativ, v němž klienti navazují na minulé úspěchy v boji s problémem a rozvíjejí kompetence podřívající úspěšnost tohoto „vetřelce“ v jejich životě. Výhodou tohoto přístupu je vyhnout se zbytečným pocitům provinilosti a vnímání problému jako něčeho, co do života klientů přichází zvnějšku.

dalších⁴⁵, vedly antirealisty k závěru, že dřív než se začneme ve svých zkoumáních zabývat objektivní realitou – pokud k tomu vůbec někdy můžeme dojít – je nutno prozkoumat charakter a dynamiku jazyka a jeho místo v lidské existenci. Našli přitom jen málo důvodů vrátit se pak k vážnému zkoumání vnějších objektů. Zjistili totiž, že když si jazyk „rozměnili na drobné“, nezůstal jim v ruce žádný vnější svět s objekty, které by bylo možno zkoumat. Vědecké popisy a teorie jsou pouze nesouměřitelné příběhy, o kterých vyjednáваме.

Tyto teorie nejsou nikdy nutnými formulacemi. Svět sám nevyžaduje, abychom jej popsali právě tak, jak to děláme. „Popisujeme [lidi] jako „inteligentní“, „vroucí“, nebo „deprimované“, zatímco jejich těla jsou v neustálém pohybu. Jejich činnost je elastická, pořád se proměňuje, ale naše popisy zůstávají statické a zamrzlé. Jaký smysl pak má říct, že jazyk *popisuje* jejich činnost?“, píše psycholog Kenneth Gergen (1997, s.31), a dospívá k závěru, že „jestli vědecký jazyk nemá jednoznačný vztah k událostem, které jsou vůči jazyku vnější, jeho příspěvek k vědecké predikci je problematizován a vědeckou teorii pak nelze vylepšovat pozorováním.“ (s.32) Tato pozice se může čtenáři zdát extrémní, stačí si však vzpomenout na předchozí úvahy o realismu a hned si uvědomíme jak problematické to s jazykem doopravdy je.

Problém, který mají antirealisté s jazykem přímo odkazujícím na vnější skutečnost, je kromě jiného také ten, že ve skutečném životě jazyk nikdy není jednoznačný⁴⁶. Slova dostávají svůj význam teprve v kontextu svého praktického užití, a tudíž nemá smysl mluvit o obecném významu slov. Filosof Willard Quine (in Peregrin, 2005) ukázal, že teorie jsou notoricky „pod-určené“ (angl.*underdetermined*), nikdy nemáme dost dokladů svědčících v prospěch některé z nich (Gergen, 2006). Pouze odhadujeme z našich omezených a lokálních zkušeností a naše odhady o významu toho co vidíme se různí. Nemá proto smysl budovat teorie, mají-li si činit nárok na nějakou obecnější platnost. Zarytým nepřitelem teorie a významným autorem, na jehož dílo navazují dnešní vědy, včetně antirealistických forem psychologie a

45 Upozorňujeme, že je velmi sporné zda právem a zda by sami autoři na něž antirealisté navazují, souhlasili s důsledky vyvozenými ze svých teorií. Víme například že Kuhn nebyl některými zorná nadšen revoluconářskými aplikacemi svého modelu (Fuller, 2006).

46 Tzv. polysémie.

psychoterapie, byl rakouský aristokrat Ludwig Wittgenstein.

Wittgenstein definuje význam slova jeho použitím (Wittgenstein, 1993). Chceme-li vědět co slovo znamená, musíme zjistit, jak se slovo používá. Co znamená „deprese“ lze nejlépe poznat z toho, jak se toto slovo používá v dané teorii⁴⁷ a v praxi, která se k ní váže, ale zejména z jeho použití v konkrétní sociální situaci. „Deprese“ zdaleka není jednoznačný pojem. Podobně jsou na tom všechny pojmy. Když jeden klient mluví o smutku nebo zoufalství, může tím myslet něco zcela jiného než jiný klient. Z tohoto hlediska se odborná mluva neliší od mluvy laické (folkové) a nelze ji proto privilegovat.

Například slovo „objekt“ v teorii objektivních vztahů má různá užití nejenom u jednotlivých autorů, ale, jak ukazuje psychoanalytický metateoretik Mitchell, dokonce i v rámci jednotlivých objektivně-vztahových teorií (Mitchell, 1988), nemluvě pak o jednotlivých užitích tohoto pojmu v jednotlivých situacích terapeutického procesu. Na jakou skutečnost takové slovo odkazuje, to poznáme jenom z jeho lokálního užití. Má pak ještě smysl mluvit o nějakém samostatně existujícím „objektu“ v psychice pacienta? Dát rovnítko mezi pojmy „objekt“ v různých psychoanalytických teoriích, ale často i v různých textech toho samého autora, může lehce vést ke zbytečným zmatkům. Bylo by možné tvrdit, že tento problém platí pouze u neexaktního jazyka některých „méně vědeckých“ terapií. Jak by z toho vyšla například taková KBT?

KBT má možná svoje pojmy definované vcelku jasně, to ale neznámá, že jsou její pojmy objektivnější než například pojmy strategické rodinné terapie. I jasně definovaný pojem má totiž svoje relativně konstantní užití *pouze* v rámci vlastního systému teorie a praxe. To, co bychom v KBT nazvali terapeuticky pozitivně vnímanou kompliancí při sebesledování a měření v rámci terapie, by v psychoanalytickém pojetí mohlo být vnímáno například jako projev obsedantních tendencí a zbytněného Superega. Tato pojetí nejsou souměřitelná a není vůbec jisté, nakolik lze říct, že v obou případech mluvíme o tom samém projevu chování. Ani jedna z uvedených konceptualizací nedává smysl mimo půdu dané teorie. V obou případech jde

⁴⁷ Resp. v aktuálním užití dané teorie.

o pojmy, které mají v celkovém systému dané terapie smysl a užitek. Jednotlivé systémy ale nejsou souměřitelné a jen těžko je možno vzájemně srovnávat.

Antirealismus tedy vidí jednotlivé způsoby mluvení - diskursy, narativy - jako diskontinuitní. Nelze říct, zda odkazují ke společným referentům, spíše je třeba říct, že jakýkoliv popis světa se děje vždy již v nějakém jazyce, který apriori zahrnuje určitou formu pojmání života i praxe. Wittgenstein v tomto smyslu mluví o tzv. *řečových hrách* (in Peregrin, 2005). Cokoliv co řekneme nebo uděláme, děje se v nějaké řečové hře, v níž má naše činnost nebo promluva specifický význam. Význam mimo řečovou hru není možný. Metaforicky řečeno, figurka musí být na šachovnici, aby mohla udělat smysluplný šachový tah.

Wittgensteinovo pojetí jazyka jako hry má v psychoterapii svoje vyjádření zejména v „terapii zaměřené na řešení“ Steva de Shazera. Tento autor - podobně jako většina antirealistů - vidí „problém“ jako něco, co existuje pouze v jazyce. Objektem jeho zájmu není problém sám o sobě. Není potřeba dostat se „ke kořenu“ problému, porozumět mu nahlédnout „pod jeho povrch“. Problémy nemají hloubku a zabývání se jejich příčinami jenom dále rozvíjí problémem sycený diskurs (de Shazer, 1994).

Problémy jsou součástí jazykové „hry na problém“ a jejich překonání spočívá v rozvinutí terapeutické mluvy zaměřené na řešení. Je třeba dostat se „na povrch problému“. De Shazer s klienty za pomoci různých technik rozvíjí tzv. *solution talk*, v níž se ustavuje řečová hra, ve které problém neexistuje a nedává smysl. Mluví se o silných stránkách klienta, o tom co v čem je klient kompetentní a jak se mu v minulosti povedlo zvládnout jeho potíže. V popředí je rozvíjení konkrétní představy o tom, jak by vypadal život klientů, kdyby jejich potíže neexistovaly. Protože problém existuje jen jako součást řečové hry, není nevyhnutné (ani přínosné) jej diagnostikovat a dokonce je sporné zda můžeme právem mluvit o něčem jako je „terapie“, čili „lčba“ problému nebo nemoci⁴⁸. Mluvení o diagnózách je pouze součástí řečové hry, v níž diagnózy dávají smysl (a tedy, v níž jsou udržovány „při životě“, je pro ně místo). Podobně je mluvení o „terapii“ součástí řečové hry na „nemocné

48 Podobně teoretik komunikace Watzlawick říkával na margo pacientů kteří, k němu byli posláni s diagnózou schizofrenie: „Nebudu přeci klientovi diagnostikovat něco s čím se nedá nic udělat.“

pacienty“ a na „mocné terapeutky“. Proto de Shazer na jednom místě navrhuje pro nedostatek lepšího termínu v psaném textu používat k označení činnosti psychoterapeutů pojmu „~~terapie~~“ (1994, s.5).

K de Shazerově přístupu má velmi blízko zmiňovaný Kenneth Gergen ve svém sociálním konstrukcionismu⁴⁹. Ani Gergen nevidí možnost mluvit o nějakém obecném významu slov. Význam existuje pouze jako *dění* mezi mluvčími. Gergen tento proces nazývá *suplementace* (2006). Význam nemůže existovat pouze na straně jednoho mluvčího. Když použijeme nějaké slovo, vyzýváme tím svůj protějšek k reakci. To jaký význam má slovo v dané interakci, je podle Gergena dáno celkem této interakce. Tudíž, význam je vztahovou událostí, společným jednáním (angl. *joint action*) a nelze jej obecně určit⁵⁰. Promluva jednoho mluvčího samozřejmě ukazuje směr žádoucí reakce druhého mluvčího, ale i to je jenom konvence, která se v historii mluvení proměňuje. Význam je jev dynamický, nikoliv statický, sociální, nikoliv individuální.

Doménou zájmu Gergenovho antirealismu je sociální dynamika, která se tvoří kolem takto ustavených významů, včetně dění v psychologii a v psychoterapii. Stírá se tady hranice mezi sociální a individuální psychologií, protože veškeré dění a porozumění je chápáno jako sociálně konstruovaná událost (Gergen, 1997). Jednotlivé psychoterapie jsou v tomto pojetí sociálně konstruovanými činnostmi, které navzájem nelze srovnávat. Zajímavé je v tomto kontextu Gergenovo tvrzení, že „v takovémto zkoumání není nic co by se stavělo proti vědeckému zájmu o podstatu prožívání nebo o běžné použití tohoto pojmu v každodenním životě. (...) Pro konstrukcionismus hodnota psychologického diskursu neleží v jeho kapacitě reflektovat pravdu o lidech, ale v jeho kapacitě udržovat vztahy.“⁵¹

Protože tím podstatným v našem poznávání je sociální činnost, nikoliv obsahová stránka sdělení, antirealismus klade daleko větší důraz na „jak“ poznání než na jeho „co“. Nejde o to, o čem se mluví, ale o to jakým způsobem se mluví, a jaký důsledek má daný způsob sdílení významu na

49 Odlišit od sociálního *konstruktivismu* (Mahoney, 2003)

50 Ve své knize *Therapeutic Realities* (2006) Gergen příznačně přejmenovává svůj přístup na *radikální relacionismus*. Chce tím zdůraznit svoje přesvědčení, že veškerá lidská realita je artefaktem mezilidských vztahů a koordinované činnosti.

51 Takovéto „ponechání prostoru“ pro vědecké zkoumání vyznívá u Gergena poněkud blahosklonně. Jako kdyby vědcům říkal: „jen si povídejte, když vám to pomáhá“. Sebe porozumění vědců a jejich intencí vypovědět o reálném stavu věcí Gergen pro toto „ponechávání prostoru“ nebere v potaz.

rozvoj mezilidských vztahů. Nemá smysl mluvit o pravdivostní hodnotě teorií, podstatný je jejich dopad na lidský život. A dopad realistické vědy je – jak jsme již měli možnost vidět – podle antirealistů politováníhodný. Antirealistická etika proto praví: předpokládat, že máme *pravdivou* teorii, je nebezpečné a neproduktivní.

To souvisí s antirealistickou volbou zdroje poznání. Antirealista nehledá zdroj poznání ve vnímání nebo nahlížení vnější reality. Terapeut nepoznává skutečný stav druhého člověka. Cokoliv terapeut na pacientovu adresu řekne, víc než o něco jiného jde o sociálně motivovaný výrok. Diagnózy (a s nimi související jednání) jsou způsobem jak koordinovat činnost ve vzájemných vztazích, které se odehrávají v rámci určité řečové hry. Diagnóza hraniční poruchy může fungovat například jako urážka, výzva k soucitu, výzva k medikaci nebo k použití technik vázaných na nějakou teorii. Pojmenovávání není pouhé přiřazování odpovídajících významů pozorovaným jevům. Již samo mluvení o věcech je formou sociálního jednání. Když mluvíme, vycházíme ve své konceptualizaci z minulé sociální zkušenosti, kterou nějak využíváme v dané chvíli a skrze svoji mluvu znovu sociálně jednáme. Například pojmenovat někoho jako „hraničního“ je aktivní krok v sociální konstrukci sdílené reality. To, jak druhý člověk toto pojmenování přijme, je jen dalším ze série aktů, který se dále podílí na vyjednávání o „realitě“. Za hru *řečových aktů* nelze proniknout. Antirealisté proto mluví o *vyjednávání* reality v psychoterapii. Terapeut neodhaluje předem danou realitu klienta, ale spolu s klientem vyjednává realitu, na které se nutně podílejí oba a to i v případě vzájemného nesouhlasu.⁵²

Protože o realitě se převážně vyjednává, pozorování má v konstrukci teorie pouze podružnou roli. Popisy pozorovaných jevů mají v konstrukci a obhajobě teorií pouze rétorickou funkci. Proto se v antirealismu mluví spíše o konstruování reality než o pozorování. Pasivní pozorování nikdy přímo přispívá k výstavbě teorie. Pasivní pozorování je mýtus realistů. Jde daleko spíše o to, jak je svět v pozorování *uchopen*. Člověk svět vždy nějak „uchopuje“ a tedy konstruuje z nějakého specifického hlediska. Proto může Gergen na margo pozorování jako zdroje poznání říct, že „naděje, že by

52 Tento typ úvah se objevuje také v současných úvahách psychoanalytikých autorů, například u Stephena Mitchella v jeho *Ovlivňování a autonomie v psychoanalýze* (2001).

poznání mohlo narůstat díky kontinuálnímu systematickému pozorování, je prázdná“ (1997, s.31). Poznání je natolik lokální, že jeho kumulace v čase není podle Gergena myslitelná. Kdykoliv člověk mluví o svých poznatcích a jakkoli je aplikuje (například terapeutickou teorii), jde znovu pouze o lokálně situovanou tvorbu významů, jejíž návaznost na předchozí „poznatky“ je pochybná. Způsob sociální konstrukce poznatků se sice může časem z různých důvodů proměňovat, ale žádný tlak reality, který by byl *vnější* vůči procesům sociální konstrukce, není možný. Všechno čeho si ve světě všimneme, cokoliv pojmenujeme a nějak konceptualizujeme, konstruujeme vždy již v rámci určité pragmatické hry významů.

Poznávat pacienta a nemoci znamená tedy z hlediska Gergena, Whitea a podobných autorů, poznávat diskurs a konkrétní sociální kontext

v němž se dané „reality“ konstruují a vyprávějí. Nepoznáváme realitu, ale příběh a příběh se děje tady a teď (i když mluvíme o něčem časově a prostorově vzdáleném). V tomto pojetí nemá smysl hledat generalizovatelné modely nemoci. Antirealismus chce porozumět lokálnímu dění, v němž je rozhozena síť významů a praxí, ze kterých je utkán problém, se kterým klient přichází. Antirealističtí autoři velmi rádi ukazují sociální vázanost významných konceptů, které se ve vědě pokládají za samozřejmé a zdůrazňují kontingentnost a historickou nahodilost zavedených teorií. S cílem o emancipaci od útlaku dominantních představ o člověku, se snaží ukázat, že vše vlastně mohlo být úplně jinak⁵³, a to jak se věci mají, je jen důsledkem definic, které jsme vytvořili nebo přijali. Připomeňme zde naši domněnku z oddílu o realismu: *způsob poznání, který je v dané metateorii prosazován, často odpovídá způsobu poznání, který vedl k formulaci teorie a který je také podstatou metod, které k příslušné teorii patří.* Antirealismus formuluje svoje představy o člověku zpochybňováním obecných nároků realistických vědeckých teorií. Podobně i jeho terapeutické techniky jsou různými pokusy o demystifikaci dominantního narativu jakožto něčeho lokálního a nahodilého. Diskurs, ve kterém se artikuloval problém nebo nemoc, je odhalen pouze jako jeden z možných diskursů. Tyto metody mají za cíl subverzi, podvrácení mýtu „pravdy“ - a to na obou úrovních psychoterapeutického dění.

53 Dobrým příkladem takového přístupu v akademické psychologii je Rom Harré nebo Kurt Danziger, kteří popisují jak „psychologie nalezla svůj jazyk“ (Harré, Gillet, 2001; Danziger, 1997).

Antirealistická metateorie je subverzí realismu a antirealistické techniky chtějí být subverzí toho, co klienti pokládají za nutnou realitu svých životů.

Naše prezentace antirealismu v psychoterapii by nebyla úplná, kdybychom nezmínili Harlene Andersonovou, autorku, která vychází zejména z hermeneutiky německého filosofa Hanse Georga Gadamera. Gadamer zdůrazňuje, že veškeré poznání je interpretované. Člověk, jeho porozumění světu i sobě samému je vždy formováno předporozuměním. Toto předporozumění je projevem historické zakotvenosti poznávajícího v určité tradici. Gadamer (1989) rehabilitoval pojem *předsudku*, který vnímal jako pozitivní a nevyhnutnou součást vnímání vztahu k poznávanému. Předsudky v tomto smyslu (implicitní, na tradici vázané soudy) nejsou selháním porozumění, ale teprve ony otevírají jeho možnost. Jsou to východiska, předem dané soudy, na které navazujeme, když interpretujeme svět kolem nás. Porozumění je proto cirkulární, abychom něčemu mohli rozumět, jsme odkázáni na to, co je nám již známé. Tuto bytostní vázanost člověka na jeho dějinnou situaci Gadamer vyjadřuje (po vzoru Heideggera) pojmem *horizont*. Každý člověk je vnořen do horizontu bytí a tento horizont určuje i limituje svět subjektu. Protože každý člověk žije ve vlastním horizontu, poznání je vždycky interpretované na základě předchozích zkušeností a předporozumění. V mezilidském poznávání pak Gadamer mluví o splynutí horizontů v jejich vzájemné otevřenosti. Toto splývání se děje v procesu interpretace, která je integrální součástí poznávacího procesu. Na základě této představy vyzývá ke kontinuálnímu dialogu, v němž se můžou horizonty jednotlivých lidí prolínat ve snaze o vzájemné porozumění, které je neustále neuzavřeným procesem. Andersonová říká: „pravý význam neexistuje, protože sám proces hledání smyslu u interpretujícího jedince tvaruje a transformuje, neustále tvoří něco jiného než [to co doposud znal]. Samotný akt porozumění produkuje něco jiného než to, čemu se snažíme porozumět: rozumět znamená rozumět jinak.“⁵⁴

Ještě je nutno zmínit snad nejvýraznější přínos Andersonové (1994) k

⁵⁴ Tato představa je – byť formulovaná ve více subjektivistických pojmech – blízka Gergenově myšlence neustálého přetváření významu jako funkce jeho praktického sociálního sdílení.

postmoderní terapii, a to je pojem „ne-vědění“ (not-knowing). Nevědění velmi dobře vyjadřuje antirealistické terapeutické stanovisko. V „ne-vědění“ má terapeut za cíl rozvinout autentický dialog, jaký by nebyl možný s terapeutem, který má dojem, že „ví“, jak by měla fungovat klientova psyché a jeho život. V pozici „ne-vědění“ je terapeut otevřen neustále se vyvíjejícímu porozumění, aniž by do terapie aktivně vnášel předem určené narativy, modely nebo vlastní minulé zkušenosti. Je to pozice, která je přirozeným důsledkem gadamerovského a gergenovského vidění věcí, typická ochotou pochybovat, opustit svůj odborný a osobní diskurs ve jménu porozumění druhému, ochotou riskovat vlastní změnu. Z terapie se tak stává dobrodružný proces vlastní proměny, nezakotvený v ničem jiném než v dialogickém rozvíjení klientova narativu. Otázky a reakce terapeuta se v tomto procesu nemají opírat o nějakou předem naučenou techniku, ale mají vycházet z „logiky vyprávění“ klientova příběhu. Tento proces je velmi dynamický a stojí v přímém protikladu ke snaze řešit problém podle jakékoliv obecněji platné teorie. Neexistuje základ poznání ani dostatečně dobře zakotvená teorie, která by mohla konkurovat dialogickému a teoretickému rozvíjení klientova narativu v terapii. Vše se odehrává v narativu, který se neustále proměňuje. Zakotvenost, fundament, na kterém by stálo alespoň relativně bezpečné poznání, které by bylo oporou pro vybudování modelu terapie, by byl zbytečným a neproduktivním omezením možností a jedinečnosti, s níž má psychoterapie do činění. Jinými slovy, antirealistická pozice klade takový důraz na diachronní (v čase se vyvíjející) aspekt psychoterapeutického dění, že nenalézá žádné místo pro synchronní (statickou) formulaci mechanismů a struktur osobnosti nebo klientského systému. Jakýkoliv model je zbytečnou petrifikací kreativní svobody, kterou má terapie za cíl rozvinout jako protipól patologické rigidity, která leží v jádru potíží se kterými klienti přichází. Nevýhodou teoretického systému je také to, že implicitně obsahuje ideologické prvky a tak nemůže být dostatečně otevřen rozvíjení dialogu o hodnotách, které jsou vlastní samotnému klientovi.

Tolik prezentace antirealistického postoje v psychoterapii. Na závěr

této části nabízím tabulku (Tab.1, str.33) shrnující kontrastní stanoviska realistické a antirealistické metateorie.

Tab.1:

REALISMUS	ANTIREALISMUS
OBLAST POZNÁNÍ (CO)	
externí objektivní realita	jazyk, řečové hry, řečové akty
ZDROJ POZNÁNÍ (SKRZE CO)	
vjemy a racionální intuice	tradice, ideologie, hodnoty, sociální kontext
přímé poznání (ideologie jej zkresluje)	interpretace
VYSVĚTLENÍ VS. POROZUMĚNÍ	
vysvětlení podle obecných formálních a kauzálních modelů	ucelené porozumění vnitřní logice narativu a diskursu, porozumění lokálním významům
statické modely a systémy	dynamické procesy (akauzální) a události
mechanismy	narativní logika
ateporální (synchronní a obecný) význam	temporální (diachronní), proměnlivý význam
METODA A CÍL	
obecně platná metodologie	autenticita, lokálně a kontextu specifické metody
kvantitativní, nomothetický přístup	kvalitativní, idiografický přístup
zjišťuje se „co“, metoda je daná	zkoumá se „jak“, obsah je podružný
kumulativnost nálezů	diskontinuita diskursů
neutralita	zohlednit hodnoty a předsudky implicitní v poznání
hledá se základ jevů	zkoumá se sociální konstrukce světa

kritika vedoucí k adekvátním poznatkům

podpora plurality ideologií vedoucí k dialogu a bohatosti diskursů

2.2.2 Důsledky metateorie v psychoterapeutickém dění

V následující části podám přehled oblastí praktického dopadu metateorie na psychoterapeutické dění. Pokusím se ukázat, že metateoretická diskuse není pouze školometskou zábavou těch, kteří si nechtějí „špinit si ruce“ praxí. Metateorie před nás klade důležité výzvy v nejrůznějších oblastech dění v oboru.

V prezentaci se opírám zejména o texty dvou autorů. Dopady antirealistického hlediska demonstruji na úvahách nám již známého Kennetha Gergena, který je pokládán za nejnvýraznějšího představitele antirealismu.⁵⁵

Realistické hledisko ilustruji na práci Barbary Heldové. Kritika této autorky na adresu antirealismu se v mnohé, kterou prezentovala ve své knize *Back to Reality* (1995), je v mnohém blízka výhradám, které má proti antirealismu hermeneutika. V řešení těchto rozporů se však Heldové *umírněný realismus* poněkud liší od kriticky-hermeneutického řešení.

Zde je přehled oblastí, jimiž se v následujícím oddílu budu zabývat:

1. sebezporozumění teorie,
2. vědecký statut psychoterapie,
3. psychoterapeutický proces,
4. etika v psychoterapii,
5. konceptualizace patologie,
6. integrace v psychoterapii,
7. generativita a aktuálnost terapeutického dění.

Tento výčet si nedělá nárok na úplnost, jde spíše o shrnutí a systematizaci témat, na které lze běžně narazit při studiu metateoreticky zaměřených textů. Jednotlivá témata jsou úzce propojena, hranice mezi nimi

⁵⁵Gergen, byť není svým profesním původem klinik, je autorem, který je citován v textech většiny klinických antirealistů. Přednedvzem dokonce publikoval celou práci pojednávající o psychoterapii a klinické praxi, *Therapeutic Realities* (2006).

proto nemůou být určeny příliš ostře. Témata jsou definovaná spíše *centrem zájmu* než ostrým vzájemným vymezením. K výčtu těchto kategorií se ještě vrátím na konci práce, kde ukážu, jaký dopad na jednotlivé oblasti terapeutického dění by mělo zaujetí hermeneutického stanoviska.

2.2.2.1 SEBEPOROZUMĚNÍ TEORIE

Zabývat se metateorií je nutné už z toho prostého důvodu, že *metateorii nelze vymýtit*. Terapeut, pracující v jakémkoliv terapeutickém modu, má vždy nejenom svoje terapeutické předpoklady, ale také vždy nějaký postoj, který vůči svým předpokladům zaujímá. To je analogické běžnému rozlišení ve studiu komunikace, ve které lze také vedle zjevného sdělení rozlišit úroveň metakomunikace, která je tak obzvláště důležitá pro psychoterapii (Wachtel, 1993). Jakkoliv implicitně, teorie je vždy provázena nějakým svým „-meta“. Tyto předpoklady často nejsou příliš viditelné a dokud je někdo nezpochybní, projevují se zejména v praktickém nakládání s vlastními teoretickými východisky. V několika posledních dekádách dochází k zásadní problematizaci těchto implicitních předpokladů. To je také jeden z impulsů pro napsání této práce.

V míře zkoumavého postoje k vlastní teorii se praktici pracující na půdě realismu výrazně liší od antirealistů. Realisté, kteří byli v silné převaze větší část historie moderní psychoterapie, dlouho nebyli nuceni reflektovat svoji činnost (alespoň ne na úrovni „meta“). Pohybovali se nerušeně, a se vši samozřejmostí pouze v rámci vlastních teorií, které rozvíjeli, reformulovali, nebo zavrhovali, ale jen zřídka byli nuceni podívat se na svoji praxi s výraznějším odstupem. Postmodernistické „zpochybnění všeho“ je v tomto ohledu velkou, a pro mnohé, nepříjemnou výzvou.

Protože referenční hodnotu svých konceptů pokládají realisté za samozřejmou, nemají důvod zpochybňovat pravdivost, nebo alespoň limitní hypotetickou platnost svých teorií. To se prakticky odráží v běžném realistickém předpokladu, že daná teorie má *privilegovaný status* oproti laické výpovědi o dění v psychice pacienta nebo v klientském systému (např. v

rodině). Tento předpoklad má etické a praktické implikace, které rozvádím v dalších bodech tohoto oddílu.

Terapeut-realista předpokládá, že *odhaluje podstatu* duševních nebo systémových dějů. Snad všechny realistické teorie v psychoterapii explicitně *formulují příčiny* patologie i jejich kategorie a způsoby diagnostiky. Terapeut ví co u klienta hledá, s čím může případný nález souviset a jak se má k nálezu dopracovat. Realističtí autoři psychoterapeutických modelů se snaží navrhnout systém, který by do zahlcující přehléšle událostí a dějů v životě pacienta, vnesl *přehlednost a řád*. Vnesení řádu do na první pohled zmateného a nesmyslného materiálu bylo velkým úspěchem Freuda, Junga, Berneho a dalších. Systematizace nakonec stojí přímo v centru klasické vědy (Ferjenčík, 2000).

Přes všechny úspěchy klasických teorií, je právě vnesení řádu do klientského materiálu tím, co znepokojuje antirealistické autory. Teorie se podle nich v realismu používají za *privilegovanou realitu*. Gergen (1997, s.240) tuto tendenci popisuje jako „*tendenci moderních teorií k hegemonii*“. Pokud platí předpoklady sociálního konstrukcionismu, pak je tato hegemonie ve své podstatě formou úzkoprsosti a násilí na lidech, protože bezdůvodně legitimizuje jeden z nespočtu možných způsobů mluvení o věcech, a tento způsob vydává za „pravdivý“. Kde berou realističtí terapeuti právo myslet si, že vědí co se v lidech „doopravdy děje“?

Antirealismus poukazuje na realismem způsobenou politováníhodnou *petrifikaci narativů* (s.240). Aplikování teorií na klientovo vyprávění sice do věci vnáší řád, zároveň však omezuje možnosti dalších transformací porozumění v nových směrech. Navíc, takovéto vnesení řádu je vždy klientovu vyprávění vnuceno, protože – jak tvrdí radiklní antirealisté – za klientovým vyprávěním se neskrývá žádný řád, který by terapeut mohl objevit na základě předem daných šablon. Příslušnost k nějakým teoretickým východiskům uzavírá narativní flexibilitu terapie a zabraňuje praktikovi v zaujetí většího množství možných stanovisek k dění v klientově životě i k dění ve společných sezeních v ordinaci.

Gergen ale vzápětí říká, že to neznamená, že bychom měli nutně opustit tradiční realistické teorie a praxe. Je jen potřeba uvědomit si, že

„pokud jsou naše koncepce toho, co je pravdivé a dobré, kulturními konstrukcemi, pak *většina našich praxí je přinejlepším kontingentní*. Všechno přirozené, normální, racionální, zřejmé a nutné, je v principu otevřeno vůči změnám (1997, s.59).“ Za tohoto předpokladu *nelze vnímat jako vhodné, aby terapeut konzistentně aplikoval jednotnou teorii*, protože to nutně povede k tomu, že terapie transformuje klientův příběh ve směru určeném danou teorií a technikou. Kdo má právo (jakkoli nenásilně) vnučovat nemocnému člověku nějaký pohled na svět, když svět si žádný konkrétní výklad nažádá? Právo má ten, kdo je objektivnější a kdo má vhlad do reálného dění, řekl by možná realista. Gergen však namítá: „...narrativy [myslí se zde teorií informované vyprávění] nejsou replikami skutečnosti, ale nástroji k jejich konstrukci (s.241)“. Terapeut nemá proč vést klienta k nějaké specifické předem dané konstrukci. Pro antirealistu teorie, historie, vyprávění klienta nebo jakékoliv vyprávění terapeuta, není v žádném ohledu přesnější než nějaká fikce. Terapeut tedy nemůže mít pravdu, protože tu nemůže mít nikdo a tudíž je zbytečné hledat nebo v praxi používat nějaký „pravdivý model psychiky“. Aplikovat jakýkoliv model jako privilegovaný pohled na věc, má pak charakter politického monopolu na pravdu a vede k normalizaci na úkor bohatosti života. Teorie jsou nakonec pouze *pragmatické nástroje* vázané na určitou praxi a jejich trvácnost v čase není určena objektivní validitou, ale nahodilostmi sociálního procesu v komunitě praktiků (s.51). Tato komunita by proto měla vyvíjet snahy které zabrání hegemonii terapeutických narativů v životech svých klientů.

Tato představa má praktické implikace nejenom v terapeutické praxi, ale také na úrovni vědeckého dění v terapeutické komunitě. V klinické psychologii je běžné, že terapie hledá svoji oporu v empirii a ve vědecky informovaných zdrojích (Beutler, Castonguay, 2005). Výzkumníci a teoretici jsou významným zdrojem informací a vědecky kotvených konceptů, o které se opírá dobrá klinická praxe.⁵⁶ Gergen navrhuje odlišný přístup, ve kterém

⁵⁶ To platí zejména v USA, kde je v rámci „establishmentu“ tvořen velký tlak na empiricky zakotvenou praxi. Američtí autoři v posledních letech přinesli řadu inovací, které dostávají tomuto požadavku a jsou velmi praktickými ažiroveň tvořivými příspěvky ke klinické praxi. Jako příklad uvídáme inovativní *akcelerovanou experienciálně-dynamickou psychoterapii (AEDP)* Diany Foshové, který se opírá o neuropsychologické studie připoutání a emocí (Fosha, 2000). Více informací o tomto modelu čtenář nalezne internetové stránce <http://www.aedpinstitute.com/>.

by to měl být spíše vědec, kdo bude „čerpat z kontextualizovaných dovedností praktika, než obráceně“ (s.62). Praktici mají první místo, výzkumníci jdou na druhou kolej, protože validita jejich závěrů sotva přesahuje jejich vlastní komunitu. Tvrdá výzkumná data jsou praxi příliš vzdálena a nemají místo v jedinečné situaci terapie.⁵⁷

Adekvátní postoj, který podle Gergena na terapeutické scéně až doposud chyběl, byl *ikonoklastický styl psaní*, který si klade za cíl *dekonstruovat, demokratizovat a rekonstruovat* psychoterapeutické poznání. Gergen nás sice upozorňuje, že konstrukcionistický přístup nemusí nutně vést k opuštění dosavadních teorií a praxí, zůstává však otázkou jak by měla probíhat přínosná diskuse mezi klasičtějšími realistickými koncepcemi a antirealismem poté, co antirealismus takto radikálně a podle mého mínění poněkud agresivně a paradoxně absolutisticky napadl a pokusil se zdiskreditovat realistické koncepce *en bloc*. Jen čas ukáže zda je gergenovský *sholarship of dislodgment*⁵⁸ doopravdy schopen podpořit demokratickou diskusi o kterou podle svého vyjádření tolik stojí. Zatím je nám známo jen málo případů kde by antirealističtí autoři rozvíjeli plodnou diskusi s autory z jiných metateoretických okruhů. Jednou z překážek možná bude skutečnost, že antirealisté často napadají realistické autory dřív, než diskuse vůbec začne. Výjimkou jsou autoři jako například Jerome Bruner⁵⁹, kteří například aktivně podporují empirický psychologický výzkum. Gergen sice říká, že vidí jistý omezený prostor pro statistické studie, jeho celkový přístup ale vyznívá výrazně v neprospěch vážného zájmu o takovouto formu vědy. Těžko diskutovat s někým, kdo předem „ví“, že cokoliv co řeknete, je vlastně pouze kontingentní snůška slov.

K tématu sebepercepce a sebereflexe teoretických snah zbývá doplnit ještě jeden aspekt, který byl v mém výkladu doposud implicitně přítomen:

⁵⁷ Podobné otázky si ale kladou i tradičně orientovaní výzkumníci na poli psychoterapie. Aktuální diskusi na téma výzkumu v psychoterapii a jeho zakotvnosti v praxi, napsanou z pciz realismu a kvantitativní metodologie, si lze přečíst v knize, která přeneřádávnem vyšla pod editorským vedením Stephena Hoffmana, a Joela Weinbergera *The Art and Science of Psychotherapy* (Hofmann, Weinberger et al., 2007).

⁵⁸ *Učinnost vykořeněním*, s nadsázkou lze říct že jde o jakýsi postmoderní pokud o exorcismus vědy od duchů modernismu. Zůstaneme-li u této metafory, můžeme si položit otázku, jací duchové se nám do vědy po takovémto exorcismu vrátí. V jednom biblickém příběhu byli démoni víc než ochotní vrátit se do těla uzdraveného.

⁵⁹ Kterého však podle mého úsudku nelze pokládat za antirealistu, kromě jiného proto, že vedle narativního modu, typického pro antirealismus, Bruner pokládá za naproto legitimní také modus paradigmatický, aniž by jej redukoval na pouhu formu narativity (Bruner, 1987).

vztah metateorie a teorie. Podle mého úsudku i v tomto ohledu realismus a antirealismus zaujímají výrazně polarizované pozice. Antirealismus, protože objevil skutečnost sociální konstrukce všech významů, nevidí příliš velký prostor pro teorie. Jak jsem se již zmínil, Gergen sice teorie v zásadě neodmítá, ale klade jejich užívání pod imperativ nebrát svoje teorie vážně.⁶⁰ Teorie jsou pouze nahodilé a škodí nám když je pokládáme za něco stabilní.⁶¹ Terapeutická intervence má vycházet z klientova narativu a z aktuálního dění v terapii, pokud možno bez zbytečného zkreslování tohoto dění nějakou předem danou teorií. Antirealistická praxe se *brání používání teoretických konceptů* přesahujících přímou aplikaci antirealistických metateoretických tvrzení do praxe. Metateoretické závazky se v antirealismu často staví přímo proti snahám budovat nebo používat odborné modely. Antirealisté jsou si natolik vědomi vykořenění, které je důsledkem jejich postoje, že hledání čehokoliv pevného jim nemůže nepřipadat jinak, než jako zbytečné ztrácení času a energie. Proč se zabývat hledáním pomyslené skutečnosti, když můžu místo toho budovat novou realitu bez ohledu na to co bylo (a o čem stejně nemůžu nic kloudného zjistit)? Proč se vracet k nějakým cizím modelům když můžu tady a teď « spolu-autorovat » (Whiteův pojem « co-authoring ») novou realitu?

V kontrastu s tímto přerostlým sebeuvědomováním konstrukce v poznávání, *realismus si je jen zřídka vědom sebe sama*. Terapeut-realista zná svoji teorii a možná i nějaké další teorie, neunouvá se však příliš poznáváním hlubších východisek realistické teorie poznání. Metateorie, otázka možnosti objektivního poznání realisty většinou netrápí. Takováto naivita vede často k tomu, že realisté odmíají alternativní teorie, aniž by jim adekvátně porozuměli. Není třeba zkoumat jiné postoje, když víme, že máme pravdu.⁶² Ti realisté, kteří se metateorií zabývají, však přicházejí se zajímavými námitkami vůči antirealistickým pozicím. Větší část

⁶⁰ Později uvidíme, že Gergen tvrdí že nemáme brát vážně ani jeho teorii. Při míře absolutismu, kterou nalézáme v některých jeho vyjádřeních, se slovní gymnastika tohoto autora dostává na hranice možností rozumu (což asi nevádí, protože i racionalita je pouze sociální konstrukt). Nabízí se pak otázka, zda je to znak geniality tohoto autora nebo něčeho jiného.

⁶¹ Stabilita nejenom škodí, ale tvoří podle některých antirealistů samotnou podstatu toho, čemu říkáme patologie. K tomuto tématu se vrátíme v příslušném oddílu.

⁶² Paradoxní je, že míra kritičnosti naivních realitsů vůči jiným teoriím často opovídá míře kritičnosti antirealistů vůči všemu co zavání realismem (tj. vůči naprosté většině dení v oboru).

těchto námitek uvedu v dalších bodech, nyní jen pár řádků k námitkám americké terapeutky a teoretičky Barbaty Heldové.

Heldová (1995) upozorňuje, že antirealismus, při všem svém důrazu na fluiditu a kontingentnost poznání, také ví o *tendenci teorií setrvávat nějakou dobu v praktickém užití a v platnosti*. Jak vysvětlit trvácnost teorií, když realita ve skutečnosti po žádné stabilní pravdě nevolá? Antirealisté, absolutizující sociální a lingvistickou sféru tvrdí, že za touto setrvačností stojí pouze omezení, jež na proměnlivost vědeckých diskursů kladou sociální restrikce poznání. Něčemu věříme, protože zatím v dané oblasti nenastala žádná revoluce, která by přivedla do popředí jinou teorii, jejíž objektivní platnost by byla stejně bezpředmětná jako platnost všech předchozích teorií. Nepopírám, že jakýkoliv posun, který se odehrá ve vědeckém pochopení psychoterapie, má nutně také svůj sociální rozměr. Je však přehnané tvrdit, že sociální stránka je podstatou nebo vchodiskem vědeckých inovací nebo stability.

Proč vyloučit vliv reality na odolnost teorie vůči erozi, ptá se Heldová. Podle ní je daleko přirozenější a pravdě podobnější pokládat za zdroj stálosti teoretických koncepcí vnější realitu. Pochopitelně, toto tvrzení je pro antirealistu přímo nesmyslné. Jak si ale může antirealista činit nárok říct, že něco „neodpovídá“ tomu jak se věci mají, například že realismus je neadekvátní způsob výkladu poznání? Jak může odsoudit realistickou metateorii? A pokud nemůže a nechce (Gergenovo „neberte mě příliš vážně“), proč má pak antirealista potřebu vůbec něco tvrdit? Heldová se ve své knize pokouší ukázat, že antirealismus trpí neustálými „flashbacky“ realismu, kterého se ve skutečnosti nelze zbavit prostě proto, že není možné nepočítat s žádnou dostupnou realitou (s.147nn). Věnuje celou kapitolu *epistemologickým oscilacím* antirealismu, jakési kocovině, kterou antirealismus trpí. K některým z těchto výkyvů se vrátíme v následujících částech této kapitoly.

Na závěr tohoto oddílu ještě avizuji třetí alternativu v otázce sebezporozumění teorie: *spojení* revoluce v metateorii s revolucí v teorii, aniž

bychom teoretickou rovinu jako takovou opouštěli nebo banalizovali. Psychoanalytik Stephen Mitchell (1995), významný inovátor současné psychoanalýzy, navrhuje „vzít obě revoluce najednou“, a ukazuje, jak uvědomení si problému s realistickou epistemologií nutně vede k reformulaci teorie, aniž by nás to nutně zavedlo na půdu antirealismu nebo absolutizace sociální sféry. Existuje postoj, který nevede ke ztrátě flexibility a k petrifikaci teoretických hledisek, ani k pomyslnému „vykastrování konceptů“, jaké provádí někteří antirealisté. Jedním takovýmto postojem bude kritická hermeneutika k jejíž formulaci pomalu směřujeme. Přened (nutně sjednodušený) vztahu teorie a metateorie v jednotlivých metateoretických pozicích uvádím v následující tabulce.

Tab. 2

	METATEORIE	TEORIE
Realismus	málo reflektovaná, pokládá se za samozřejmost	v centru pozornosti, systematické budování a ověřování
Antirealismus	v centru pozornosti teorie I praxe	pouze kontingentní, nemá obecnější význam

Nyní postoupím k výkladu dalších implikací dichotomie realismus-antirealismus, tentokrát se specifickým ohledem na dění ve vědecké komunitě.

2.2.2.2 VĚDECKÝ STATUT PSYCHOTERAPIE

Statut psychoterapie, co do její vědeckosti, měl v krátkých dějinách této disciplíny dramatický osud. Freud prošel mnoha boji aby psychoanalýze vydobyl místo na výsluní, ostatní psychoterapie, snad kromě behaviorálně a kognitivně orientovaných směrů, procházely podobnými peripetemi a status řady a nich je dodnes předětem vzájemných sporů (Timuľák, 2005; Schwartz, 2003). Nakonec, každá nová terapie v sobě zahrnuje kritiku předchozích a

alternativních koncepcí s poukazem na jejich nedostatečnost. Teoretik vědy Thomas Kuhn nejenom psychoterapii ale i celou psychologii nikdy nepokládal za paradigmaticky zakovenou „normální vědu“ (Kuhn, 1997). Souvisí to také s pluralitou v oboru a se skutečností, že psychoterapie v praxi nemá a nikdy neměla žádnou obecně přijímanou demarkaci⁶³. Jedinou oficiální demarkací je dnes oficiální akreditace terapeutických výcviků, což je však velmi lokální záležitost, odvíjející se od situace oboru a lékařské komunity v dané zemi.

Zde je několik otázek, které se často probírají v souvislosti s vědeckým statutem terapie

- i. Je terapie věda, resp. jaká věda to je? je to umění?
- ii. Jaká je adekvátní metodologie pro psychoterapii a její zkoumání?
- iii. Představuje psychoterapie privilegované poznání oproti běžným laickým představám o člověku a společnosti?
- iv. Jaký je vzájemný vztah mezi teoriemi?

Některých uvedených otázek jsem se již nepřímo dotknul v předchozím oddílu, otázku o vztahu teorií si nechám na oddíl o „integraci v psychoterapii“ (bod č.6). Ostatní otázky dostanou prostor v následujících řádcích.

Otázka zda je terapie věda, a pokud ano, jaký má být její charakter, je v popředí současných odborných diskusí. Na výcviku v existenciální terapii nebo v daseinsanalytických publikacích se dovídáme, že z hlediska daseinsanalýzy je objektivistické vědecké hledisko irelevantní a nedostatečné. Neodpovídá totiž bytostné lidské veženosti do světa. Objektivní věda je příliš vzdálena člověku. To platí i o studiích efektivity terapeutických intervencí (Hlavinka, 2001). Daseinsanalýza přitom jednoznačně není antirealistickou terapií. Není to ale ani klasický realismus. Daseinsanalytická diskuse, byť je v ČR dominantnější než v řadě jiných evropských zemí, je i u nás ve výrazné menšině. Jinak je tomu s objektivistickou tradicí zkoumání. V našem jazykovém okruhu se

⁶³ Uvnitř jednotlivých směrů byla demarkace často předmětem sporů, nejvýraznějším příkladem je snad neustále psychoanalytické zkoumání toho, co ještě je a co už není právě psychoanalýza (Blanck, Blancková, 1992).

výzkumem psychoterapie zabývá například Ladislav Timuřák (2005), který se zabývá převážně kvantitativním výzkumem psychoterapie.

Takováto zkoumání mají za cíl například identifikovat efektivní aspekty terapie, diferencovat mezi jednotlivými přístupy podle jejich úspěšnosti u jednotlivých diagnóz, najít obecné účinné faktory apod. Problém s těmito typem studií je, že jen stěží zachytí detailnější nuance terapeutického procesu. Jsou to studie poněkud „makroskopické“ a jak jsem se již zmínil v poznámce o americké příručce *Principles of Psychotherapeutic Change That Work* (Castonguay, Beutler, 2005) uvedené principy možná fungují z hlediska statistického zobecnění, ale praktikovi v reálné klinické situaci nejsou příliš užitečné. Navíc, určení toho, které principy jsou dostatečně dobře potvrzené výzkumem, a které nejsou, mi jako čtenáři této publikace připadá překvapivě arbitrární. I v takto veskrze objektivistické a realisticky zaměřené studii nám nakonec nezbyvá, než odhadnout důvěryhodnost autorů publikace a spolehlivost jejich vlastních odhadů. To však podle mého názoru není argument proti těmto výzkumům. Jen poukazují na jejich omezení a na to, že možná potřebujeme adekvátnější metateoretický rámec pro adekvátní porozumění vědeckým snahám psychoterapeutů.

Antirealisté nejsou tak shovívaví. Kvantitativní studie možná nejsou nutně škodlivé, ale nelze od nich čekat nějakou míru objektivitu nebo reálný přínos k vědeckému zakotvení oboru. Jedním důvodem je praktická *nemožnost předpovídat lidské chování*⁶⁴ (Packer, Addison, 1989). Dalším důvodem je samozřejmě nemožnost jakéhokoliv obecného objektivního poznání. Objektivita je konstruovaná v lidské praxi, nikoliv objevená za použití správné metodologie. Takzvané « objektivní poznatky » mají jistou míru platnosti a významu pouze v daném jazykové komunitě.⁶⁵

⁶⁴ K tomuto tématu jsem se již vyjádřil v předchozím textu, kde jsem psal o sociálně kotveném a „hrovém“, nikoliv kauzálně determinovaném charakteru lidského chování. Výzkumy prováděné na velkých vzorkách mohou zachytit jisté pravidelnosti, které jsou dané tím, že člověk je omezen fyzikálními a chemickými procesy a stavy, takoveto závěry však mají nulovou hodnotu pro zkoumání logiky běžného lidského chování (MacIntyre, 2004)

⁶⁵ Toto je velmi zajímavý aspekt antirealismu. Na jedné straně nám říká, že porozumět jakémukoliv závěru můžeme pouze v jeho vlastním diskursivním a praktickém kontextu; zároveň, jakoby se sám antirealismus neustále pokoušel mluvit s nadhledem, který by jej postavil mimo jakoukoliv tradici tím, že všechny tradice označí za kontingentní. Prohlášení, že předpoklad kontingence platí i u samotného antirealismu nic neřeší, protože absolutní výrok již byl učiněn. Navíc Gergen (1997) se jednoznačně pokouší postavit mimo jakoukoli půdu, když tvrdí, že „na nejzákladnější rovině je možné cokoliv“ (angl. *anything goes*). Jak může antirealista něco prohlásit o „nejzákladnější rovině“ věcí? Tento výrok na mě působí jako Freudovské přerážnutí, které poukazuje na opravdový charakter antirealismu. Jungiáni by snad dodali, že radikální tvrzení

Antirealističtí a narativně orientovaní autoři navrhuji kvalitativní výzkum, který by měl charakter lokální výpovědi výzkumníka o daném předmětu studia (Packer, Addison, 1989). Takový výzkum má spíše přispět do diskuse než přinést validní data. To odpovídá cíli antirealistů – *podporovat pluralitu diskursů a teorií, provádět subverzi všeho známého a samozřejmého*. Antirealismus se tedy vůbec nestaví proti zkoumání, toto zkoumání má pouze jiné cíle a *nepředpokládá systematický nárůst množství a kvality obecně platných poznatků*.

Takovou kumulaci znalostí nezaručí žádná metodologie, protože žádná metoda nemůže transcendovat svoje diskursivní podloží, metodologie je vždy již vázaná na nějaké výchozí předpoklady (viz. Kuhnův pojem paradigmatu). Gergen píše: „...výzkum neslouží k validizaci nebo ke zpochybnění teorií, protože veškerý význam se *vyjednává* (angl. *is negotiated*, zdůrazněno mnou, 1997, s.56).“ Metodologie nám nemůže pomoci rozhodnout mezi alternativními vědeckými výklady, vědecké poznání má politicky-sociální charakter (s.51) a teorie nemůže odpovídat skutečnosti, protože jazyk neodkazuje ke vnějšímu světu.⁶⁶ To také souvisí s přesvědčením, že vědecké poznání je vždy hodnotově vázané. Prosazovat nějakou teorii znamená dělat politickou propagaci, je to sociální, nikoliv pouze vědecký počín. To staví psychoterapii do nového světla. Etické implikace tohoto postoje rozvedeme v jednom z následujících oddílů (bod č.3).

Protože modernistický zájem o přesnost není pro antirealisty zajímavý a narativní pravdu nelze odlišit od pravdy historické (Gergen, s.245), nelze také odlišit vědu od umění. Psychoterapie je hodnotově vázaná, neobjektivní sociální činnost s výrazným estetickým aspektem (Gergen, 2006).

Tato představa znepokojuje kritičku antirealismu Heldovou (1995). Antirealismus je podle ní protivědecký. Gergen by s ní v tomto tvrzení nejspíš souhlasil, protože terapii rozhodně nepokládá za vědeckou činnost a klade důraz spíše na její poetický aspekt (2006, s.165nn). Poetičnost psychoterapie popírá vědecké snahy o její systematizaci. Podle Heldové je

antirealismu jsou kompenzovaná velmi realistickým nevědomým postojem, když zastávce radikálního kontextualizace poznání prohlásí něco o „základní rovině“ věcí. Antirealista, který nám zakazuje cokoli s jistotou vědět, „ví“ jaká je podstata všeho poznání?

⁶⁶ Taz antirealisté vycházejí z díla de Saussurea, který vidí jazyk jako systém v němž znaky odkazují pouze k sobě navzájem.

však tento postoj znepokojivý v případě oboru, který vydělává na snaze pomoci lidem v jejich utrpení. V tomto aspektu je mezi uměním a terapií velká diskonsinuita. Umění je otázkou volby, hravého nastavení mysli a estetické preference. Terapie je otázkou nutnosti a často místem posledního útočiště zoufalých lidí. Hravý postoj umění v případě psychoterapie lehce vyzní poněkud cynicky

Upozorním ještě na jednu zvláštnost antirealismu. Gergen (1997, s.252) ve vsí své rozpustilsti předse jen navrhuje nějaký základ (fundament), na kterém můžeme alespoň provizorně hodnotit relativní přínos různých teorií: „taková tvrzení jako ‚je pravdivý‘ nebo ‚je nepravdivý‘ a ‚je úspěšnější v léčbě‘ (...) můžou být z terapie odstraněna (...) [terapie] musí být hodnoceny podle toho, co nového přinášejí do konverzačních rámců, které nazýváme psychoterapií.“ Imperativem je tedy pluralita diskusí, inovativnost a zmnožení pohledů na věc. Toto vodítko má ale znovu poněkud realistický nádech. Kdo ohodnotí která teorie je z hlediska těchto kritérií přínosnější než nějaká jiná? Takové posouzení předpokládá, obecnou možnost určit charakter teorie i kritérium odlišení přínosnosti jednotlivých přístupů. Nezpochybňuji tady nutně Gergenovo vodítko (vrátím se k němu v diskusi o hermeneutice), pouze chci poukázat na jeho rozporuplnost z Gergenova vlastního hlediska.⁶⁷

Závěrem diskuse o vědeckém statusu psychoterapie ještě zbývá doplnit několik dalších poznámek Barbary Heldové. Tato autorka předpokládá, že antirealisté mají za cíl individualizaci terapie, tedy vymýcení předem daných objektivistických schémat, kategorií a pozorování. Důsledek je podle ní nevábný. Psychoterapeutický systém antirealistů není podle Heldové kompletní. Chybí diferencované pojetí problémů, patologie i příčin. V narativě klientů se může objevit prakticky cokoliv a narativně orientovaná terapie podle Heldové nedává žádná specifická vodítka jak terapii přizpůsobit problematice. Být připraven na cokoliv je jako nebýt připraven na nic. Na všechno se aplikuje stejný, vysoce obecný model (byť v rámci různých technik): převyprávění, reautorizace příběhu (angl.*re-*

⁶⁷ To bude nakonec jeden z nejvýznamnějších úkolů hermeneutiky: nabídnout alternativní postoj, který nepřináší nutně novou praxi, a subverzi, ale lépe osvětluje a konceptualizuje běžné dění v psychoterapii.

authoring stories). To je v antirealismu jediná podstata intervence. Extralingvistické procesy se neberou v úvahu – ani na úrovni intervence (např. objektivní vliv učení, nevědomých nebo systémových mechanismů), ani na úrovni patologie nebo kategorizace klientů (např. neurotická, hraniční, psychotická organizace osobnosti). Narativně založené terapie jsou ve výsledku nejenom nespecifické, ale také nediferencované a nanabízejí postačující vodítka pro činnost terapeuta. Ve své snaze o demokratický přístup k realitě nakonec říkají příliš málo a jsou příliš odkázaná na kazuistický přístup. To je podle nezodpovědný přístup. Heldová rozumí potřebě inovativnosti a nebezpečí ztráty flexibility psychoterapie. Vidí také její poetičtější stránku. Nemyslí si ale že lze udržet při životě psychoterapii jako vědecký obor, pokud terapii zredukujeme na umění nebo na pouhý nekonečný dialog bez jasně vymezených kritérií. V tomto kontextu vyznívá plauzibilně Omerův návrh vnímat psychoterapii nikoliv jako umění nebo jako tvrdou vědu, ale spíše jako *řemeslo* (angl. *craft*), což je pojem, který zahrnuje oba aspekty, aniž by redukoval umělecko-kreativní nebo vědecky-metodický charakter psychoterapie (Omer in Held, 1995).⁶⁸

Souhlasím s tvrzením Heldové, že antirealismus není postačující, ale na rozdíl od této autorky si nemyslím, že realismus sám o sobě tvoří adekvátní rámec pro vědecké snahy v našem oboru. Realismus má tendenci *příliš se vázat na předem danou metodologii*, které přehnaně a nereflektovaně důvěřuje. To snadno zatemní opravdový charakter poznatků, kterým ve výzkumu dospějeme. Závěry výzkumů nejsou pouhá explikovaná data. Nemůžeme opomenout fázi interpretace, která klade otazník nad kontext a nadmálo reflektované ideologické vlivy na jazyk používaný ve výzkumu. Tato rovina, byť není a nemůže být v realistickém výzkumu opomenuta, bývá ponechána náhodě, důvěřivosti uživatelů vědeckých poznatků a často jen velmi slabě proškolené interpretační kompetenci výzkumníků.⁶⁹

⁶⁸ Takovéto spojení inovativní individuální praxe s vědecko-výzkumným postojem nalézáme například v konceptu *lokálního klinického vědce* (LCS, angl. local clinical scientist). Jde o snahu systematicky propojit lokální klinickou činnost s výzkumem. Klinici mají nejenom provádět svoji praxi, ale také shromážďovat data, ověřovat teorie a aktivně se podílet na diskusi a budování teoretického poznání. Je to jeden ze způsobů jak zajistit, aby psychoterapie nebyla regulovaná pouze „svrchu“ z vedení velkých profesních sdružení (což v USA, odkud tento koncept pochází, asi hrozí víc než v naše prostředí), ale bude také systematicky a průběžně utvářena klinickou praxí jednotlivých terapeutů (Stricker in Hofmann, Weinberger, 2007, s.85nn).

⁶⁹ Nesamozřejmost interpretací vyvstává do popředí hlavně v případě ideologicky zbarvených konfliktů v psychologii. Jedním z takových konfliktů byla v poslední době otázka legitimacy pokusů o konverzní terapii homosexuality u klientů,

Hermeneutika, jakožto teorie interpretace, klade důraz právě na tuto stránku dění v procesu vědeckého poznávání a vytváří prostor pro hlubokou kritickou reflexi stávajícího poznání, aniž by se utíkala k banalizaci tradice, k zavrnutí extralingvistické reality nebo k radikální dekonstrukci zavedené vědecké metodologie (Chrz, 2007).

2.2.2.3 PSYCHOTERAPEUTICKÝ PROCES

Konceptualizace terapeutického procesu je třetí oblastí, do které se promítá metateorie toho-kterého praktika. Některé antirealistické představy o procesu terapie jsem nastínil již dříve, když jsem v rámci výkladu antirealismu popisoval koncepci Harlene Andersonové a Stevena de Shazera. Tady se proto omezím pouze na krátké shrnutí základních rysů těchto koncepcí a rozvedu realistické hledisko a realistickou kritiku antirealismu.

Antirealismus, se všemi svými předpoklady, nemůže terapii brát jako odhalování reálných mechanismů nebo pravdivých klientských příběhů. Důraz na sociální konstrukci významů vede antirealisty přirozeně ke zdůrazňování přítomnosti, jakožto prostoru re-konstrukce významů. Při absenci měřítka pravdivosti nelze odlišit reálný narativ od narativu fiktivního. Opouštění narativů souvisejících s patologií proto nemůže být zdůvodněno jejich nepřesností nebo nepravdivostí. Nejde o to nahradit nepravdu pravdou, ale nahradit nefunkční narativ jiným vyprávěním které bude v partikulární situaci pacienta funkčnější.

Nejde o pravdu, to je jeden aspekt antirealistického pohledu na terapeutický proces. Už nelze odhalovat, co se v minulosti odehrálo, jak to chtěl dělat například Sullivan pro odhalování *parataxických distorzí* (Sullivan in Mitchell, 1988). Historická pravda je pravda narativní a ta je stejně fiktivní jako například Pán Prstenů.

kteří stojí o rozvinutí heterosexuálního sexuálního citění Teorie vývoje homosexuality i výzkumy různých druhů konverzních terapií byly podrobeny řadám interpretací, v některých případech byly ta samá data použita pro podporu protichůdných pozic např. esencialistické vs. sociálně orientované teorie vývoje homosexuality neb transsexualit (Satinover, 1998). Tato diskuse zahrnovala také etické otázky a nakonec vedla k otevřené podpoře možností klientů zvolit si jaký typ terapie chtějí podstoupit v souvislosti se svým ego-dystonickým sexuálním citěním. Takovéto diskuse ukazují jak důležité je, abychom zkoumali nejenom data, ale také si byli vědomi různých aspektů interpretace v psychologickém výzkumu.

To souvisí zejména s nemožností vystoupit ze svého diskursivního kontextu (každého „pravda“ je plně kontextualizovaná a nemá nárok na obecnou platnost). Terapeut má pouze svůj vlastní horizont a pokud nechce jednat násilně, nezbyvá mu než nechat co největší prostor pro to aby se před ním rozevřel horizont klienta. To je například hlavní důraz kolaborativního přístupu Andersonové, která odmítá mluvit o „terapii“ a místo toho navrhuje pojem „dialog“, který neimplikuje, že s klientem něco není v pořádku a terapeutovi nedává falešný dojem, že má v něčem více jasno než klient. Terapeut pouze umí dobře rozvíjet dialog, má opravdový zájem o klienta a jeho realitu a pomáhá mu nalézat nové možnosti vidění věcí⁷⁰ (Andersonová, 1997). Pro názornost zde uvádím výčet několika terapeutických principů navrhaných touto autorkou (s.132nn):

- Ochota pochybovat o vlastním pohledu.
- Ochota riskovat vlastní změnu a osobní angažovanost.
- Pokora a postoj ne-vědění (angl.not-knowing), ve smyslu jasného vědomí omezenosti vlastních východisek.
- Důvěra vůči klientům a braní jejich hlediska s naprotou vážností a zájmem.
- Konverzační otázky, ne s cílem zjišťovat a měnit klienta, ale s cílem sdílet klientů v život a přiblížit se jeho subjektivitě.
- Responsivně-aktivní naslouchání-slyšení (angl.*responsive-active listening-hearing*), které zahrnuje terapeutovu otevřenost vůči klientovým ideologickým východiskům a zájem o vše co je pro klienta důležité.
- Udržování koherence, tzn. pohybovat se v klientově jazyce, v jeho metaforách týkajících se problému a potenciálních řešení. Terapeut nemá situaci pod kontrolou, pohybuje se v společně s klientem v proudu dialogu. Terapeut není zodpovědný ani za směr změny.
- Respektování rytmu klienta. „Život není něco, co si můžeme vynutit, musí přijít.“ (Tom Andersen in Andersonová, s.161)⁷¹

⁷⁰ Velmi podobný přístup, který se také opírá o Gadamerův pojem splnutí horizontů, se v posledních letech objevil v nejnovějších inovacích intersubjektivní psychoanalýzy George Stolorowa a jeho spolupracovníků (Stolorow, Orange, Atwood, 2002).

⁷¹ Chci být k Andersonové spravedlivý, proto upozorňuji, že její přístup je daleko přátelštější vůči jiným diskursům než přístup Gergena. Na rozdíl od něj Andersonová opravdu dodržuje pokorný a zvědavý přístup k pozicím druhých.

Jak jsem uvedl v předcházejícím oddíle, antirealistický postoj mám nedává příliš vodítek ke konkrétním a patologickým specifickým intervencím. Také jsem již uvedl, že tato snaha o ponechání prostoru pro individualizaci terapie může paradoxně lehce vést k tomu že navrhovaný terapeutický moel nechá terapeuta na holičkách. Nebudeme se ale vracet k již probíranému, pouze to tady připomínám, protože toto téma je relevantní pro diskusi o psychotherapeutickém procesu. Jednoduše řečeno, jsme nuceni volit mezi individualizací terapeutického systému a systematizací terapie. Čím více jednoho, tím méně druhého aspektu. Antirealismus se jasně staví na stranu individualizace, realismus odsazuje druhý pól.

Heldová upozorňuje, že důsledná individualizace atejně není možná, protože terapeut vždy chápe klienta ze svých pozic (1995, str.108). I když třeba vnímá klienta na úrovni jeho narativu, tento narativ je také již interpretovaný skrze více nebo méně reflektované kategorie terapeuta a tudíž je terapeutem vždy nějak odorganizován. Otázka tedy není, „zda budu kategorizovat a vnucovat klientovu příběhu svoji strukturu, ale zda a nakolik si budu vědom že to dělám“. Tato námitka není opravdovou námitkou z hlediska Gergenovy koncepce sociální konstrukce významů, protože Gergen nikdy nepředpokládal, že se může dostat k příběhu druhého človka tak jak je. Význam je vždy význam sdílený a vyprávěný příběh je vždy jedinečným výtvozem minimálně dvou jedinců. Když Heldová antirealisticky orientovaným terapeutům spílá, že stojí sami proti sobě, když mluví o „klientově příběhu“, je podle mě příliš přísná a nebere v úvahu nevyslovený, ale všudepřítomný postoj antirealistů, že příběh klienta nepoznáváme takový jaký sám o sobě je, ale jej interpretujeme a konstruujeme vždy nově a pařně také s různě výraznou mírou zkreslujícího uchopení.

Přes toto neporozumění si myslím, že Heldová trefila hřebík po hlavičce, když kritizuje antirealismus za jeho naivní ignorování mimolingvistické

Andersonová je ochotna doopravdy pochybovat o svých východiskách. Gergen pokoru proklamuje, ale až poté co invalidizoval všechny ostatní hlediska. V následující části dohoto oddílu budu reagovat hlavně na extrémnější Gergenovo hledisko, protože v čířejší a typizované podobě reprezentuje pozici, která stojí v protikladu vůči realismu.

reality. To je jazykový absolutismus, podle kterého jsou problémy konstruované pouze v jazyce (Andersonová, 1997; de Shazer, 1994). Tento postoj je podle Heldové problematický a omezující, protože přese všechny svoje snahy o pluralitu poznání, redukuje naše možnosti porozumění problémům a patologiím. Řada potíží, které může klient mít, můžou souviset s extralingvistickými mechanismy (ať už fyzikálními, chemickými, apod.). Pokud antirealismus doopravdy vylučuje takovouto kauzalitu (přidejme ještě například nevědomé mechanismy v jedinci nebo v systému), je z realistického hlediska nebezpečný, protože může zlehčovat význam vnějších příčin na jedince. Psychoterapeutický proces by pak lehce opomenul významné aspekty klientova života a pozornost terapeuta se lehce odvede od věcí, které jsou podstatné ale klient si jich nemusí být vědom nebo je může chápat nesprávně. Antirealismus samozřejmě nezná koncepci „nesprávnosti“, takže tato námitka je z jeho hlediska irelevantní. Pokud ale bereme realismus vážně, je to vážná námitka proti realistické koncepci terapeutického procesu. Antirealismus – tak jak je někdy prezentován v literatuře – minimalizuje konfrontační a strategické techniky v terapii. Je otázka zda je taková minimalizace na místě, obzvláště u klientů, pro které je charakteristické popření, nebo u závislých, kteří se rádi „vyhlávají“ ze složitějších situací.

Uvedené úvahy souvisí také a otázkou autenticity. Jak rozlišit zda je klient autentický nebo ne? Jak pracovat se lží nebo nevědomou obranou v terapii? Gedegen tvrdí, že nelze určit kdy je klient autentický a kdy ne. Neumíme tu určit ani u sebe sama. Sociální konstrukcionismus nedovoluje odlišit realitu od fikce, a tudíž ani lež od pravdy. Cokoliv řekneme, můžeme časem prohlédnout jako nepravdu, proto žádná pravda není. Podle mého soudu tady Gergen znovu jednou upadá do jámy, kterou si sám vykopal (aniž by věděl že tam je). Sociální konstrukcionismus se tady opět pokouší mluvit z univerzálního hlediska. Je jasné, že naše koncepce a přesvědčení se mění, říct však, že je to důvod k přesvědčení, že pravdu nelze odlišit od nepravdy, bychom mohli pouze z pozice, která má nadhled nad konkrétními situacemi. Z takové pozice bychom mohli formulovat shrnující závěr o lidských dějinách: pravdy se proměňovali, takže žádná nemá platnost. Pokud však zůstaneme na rovině běžného lidského života pak naše poznání sice zůstává

omezováno a zprostředkováno kontextem, avšak přesto (nebo právě proto?) jsme každý den nuceni dělat morální volby, řídit se naším odhadem pravdivosti různých sdělení. Pravda je sice transcendentní záležitostí, za kterou se napřahujeme vždy jenom „v naději“, bez ní bychom však zůstali zcela na holičkách. A právě to nechceme udělat našim klientům. Antirealismus sice svojí subverzivitou osvobozuje od řady závazků, kdybychom však některé jeho form dotáhli do konce, zůstali bychom zcela bez půdy pod nohama. Místo léčby a řešení životních těžkostí bychom pak klientům nabízeli vykořenění. Gergen doopravdy navrhuje aby terapeuti učili klienty antirealismu. Z antirealismu se tak stává nová pancea která by nás možná mohla stát příliš: „uzdravení“ spočívající v opuštění reality. To vzdáleně připomíná Faustovskou smlouvu. Nároky antirealismu se mi v tomto bodě jeví z hlediska běžné praxe poněkud „nerealistické.“ Přesáhl jsem tady ale již k dalšímu tématu v našem seznamu. Diskuse psychoterapeutického procesu nás přivedla k otázkám etiky.

2.2.2.4 ETIKA

Etický aspekt byl v tomto textu přítomen již od začátku, protože antirealismus, kterému se tady také věnujeme, chápe sebe sama kromě jiného jako *eticky* motivovanou revoltu proti realistické iluzi hodnotové neutrality. U tohoto bodu proto doplním pouze několik poznámek k etickým důsledkům metateorií.

První poznámka se týče etického statusu realismu. Nebylo by spravedlivé jednoduše říct, že realismus opomíjí etiku, zatímco antirealismus si je etických otázek vědom. Tak totiž někdy vyznívají antirealistické diskuse na toto téma. Je pravda, že realistická metateorie nás lehce zatáhne do způsobu myšlení, ve kterém bychom mohli mít pocit, že vědecká, a vědou inspirovaná činnost terapeutů, má *eticky* neutrální charakter. Postmoderní filosofové poukazují na nevyhnutně mocenské obsazení lidského poznání (Foucault, 2004). Prosazovat nějakou teorii znamená snažit se ovlivnit společnost vědců k příklonu určitým směrem. Jde v jistém smyslu o politickou činnost (Gergen, 2006). Představa neutrálního poznání by byla

udržitelná pouze za předpokladu bezprostředně dostupných dat, které by bylo možné nezaujatě pozorovat. To, jak už víme, je podle postmodernistů zcela nemožné. Nezbyvá než přiznat se k vlastním východiskům a obhajovat svoji pravdu společně s jejím kontextem, nebo – jak to dělá Gergen – jednoduše tvrdit že žádná pravda nemá privilegovanou hodnotu. Realisté si v praxi bývají často vědomi, že jim hrozí tendenčnost při formulaci jejich modelů. Obvinit je proto z naprosté nevědomosti o hodnotovém zátížení vědění by bylo nespravedlivé. Na druhé straně je pravda, že objektivita je cílem realistického zkoumání a zejména mimo vědeckou diskusi realisté nedávají příliš najevo předběžnost svých závěrů a teorií. Podobně laická veřejnost víceméně počítá s objektivitou expertního poznání kliniků. To je podle antirealistů nespravedlivá manipulace. Realistický klinický diskurs si podle nich dělá nároky na imidž, kterému nemůže dostát.

To má několik důsledků pro obor psychoterapie. Zmínil jsem se už o neexpertním postoji antirealistických terapeutů, kteří odmítají být odborníky na cokoli jiného než na vedení dialogu (Andersonová, 1997). Antirealista chce být expertem na objevnou konverzaci, ne na lidskou psychiku. O obsahu terapie nebo o fungování klientovy psychiky takový terapeut nemá, respektive podle vlastního přesvědčení nemůže mít, žádnou definitivní znalost. Pro terapeuta je z tohoto hlediska zásadní, aby ztratil svoji autoritu, říká Gergen (1997, s.244). Klinik tak nemá důvod chtít po pacientovi aby přijal jeho odborně informovaný narativ.

Tento postoj má řadu výhod. Například vede terapeuta k *objevnému přístupu*. Terapeut je neustále připraven natrefit něco nečekaného, místo toho aby například pouze letargicky zařadil klienta do některé z několika prefabrikovaných diagnostických kategorií. Navíc, terapeutův objevný postoj vede klienta k prožitku „zmocnění“, související s oceněním klientova vlastního pohledu na svět a s terapeutovým zjevným očekáváním a přesvědčením, že klient je ve skutečnosti kompetentní zvládat vlastní život a že zdroje ke zvládnutí může najít ve vlastním prostoru. V tom je antirealistická psychoterapie blízká rogersovské psychoterapii.

Zůstává však otázkou, co s lidským *sklonem k sebeklamu* a s tendencí využívat nejrůznější psychické obrany. Většina antirealistických terapií

s pojmem obran odmítá pracovat. Někdy je tento pojem přímo napadán za svůj potenciál k nespravedlivému mocnářství klinika v terapeutickém procesu (Lankton, 2003). Někteří narativně orientovaní terapeuti, například psychoanalytik Roy Schafer (1992), s pojmem *obrany* pracují, a nadále i v rámci narativního zaměření využívají možnosti tohoto konceptu. Schafera však nelze řadit mezi antirealisty, přesto že je to výrazně narativně orientovaný autor.⁷²

Relativně blízko k úvahám o obranách mají také texty narativních terapeutů (ve smyslu tradice narativní terapie Whitea a Epstona). Tito autoři sice nepoužívají pojem obrany, jejich přístup však přímo pracuje s předpokladem, že narativ, který klient rozvíjí, systematicky vyzdvihuje, ale také systematicky *potlačuje* některé aspekty osobní historie klienta. Narativní terapie se pokouší pomoci klientům navázat na ty události v osobní historii, které obsahují zárodky alternativního příběhu o klientově životě, a které klient doposud opomíjel, resp. *potlačoval* v rámci maladaptivního narativu. Rozvíjí se tak nový narativ, který klienta a jeho bezprostřední sociální síť zmocňuje k adekvátnímu vyrovnání se s jeho problémy. Taková terapie je z etického hlediska zajímavá tím, že facilituje změnu, aniž by šířila v klientském systému pocity viny. To mě ale přivádí k otázce jakou etikou se řídit při hodnocení etické stránky terapie? Například některé formy křesťansky orientované terapie systematicky a velmi dovedně pracují dokonce i s pojmem viny a pokládají za velkou chybu tento pojem opouštět (McMinn, Campbell, 2007).

Zdá se, že etika je do jisté míry lokální záležitostí. Gergen proto tvrdí, že jakýkoliv etický závazek je pro terapeuta omezením, stejně jako jakýkoliv závazek teoretický (2006). „Když posuzujeme sociální užitečnost narativu, přesvědčení a závazek se stanou podezřivými. Závazek nějakému příběhu o sobě, přijetí něčeho jako ‚pravdivého pro mne‘, znamená výrazně omezit svoje potenciální vztahy. Věřit tomu, že jsem úspěšný, je stejně ničující jako věřit že jsem selhal. Konec konců, jsou to pouze příběhy“ (1997, str.248).

Gergen nabízí pouze *imperativ plurality diskursů*, kdy to nejlepší co

⁷² Řada narativně orientovaných terapeutů nejsou antirealisté. Nejednou jsou jim bližší pozice hermeneutiky, ke kterým se dostaneme ve druhé části tohoto textu. Hermeneutika se snaží udržet si zdravý odstup od realismu i od antirealismu. Jak je to možné, ukáží později.

můžeme udělat, je podpořit mnohost pohledů na věc a nechat klienta i praktika vybrát si jak uzná za vhodné. Hodnoty jsou sice všudypřítomné, ale jsou zrelativizované ad absurdum. Teorie nemůžeme hodnotit z hlediska nějaké univerzální etiky, ale z hlediska praktického přínosu, říká Gergen. Opakuji ale svoji otázku: podle čeho máme ohodnotit praktický přínos teorie když nemáme žádné měřítko? Problém s rozhodnutím co je etické, se pouze posunul na novou rovinu. Zůstal nevyřešen. Přitom antirealisté ve skutečnosti nejsou eticky zdaleka tak relativističtí jak by se zdálo. Když si člověk například seznam terapeutických doporučení Harlene Andersonové, jde vesměs o sadu pravidel pro etické jednání s druhým člověkem. Vypadá to spíše tak, že liberální etika nahradila etiku konzervativnější. Gergen to potvrzuje, když doporučuje aby antirealističtí klinici v rámci upřímnosti učili svoje pacienty antirealistickému postoji k životu.

Na rozdíl od antirealistů, realističtí terapeuti aktivně hledají a formulují specifická etická vodítka, které by měly trvalejší platnost a závaznost. Nejde jenom o obecné profesní kodexy, ale také o terapeutické principy, které mají zajistit neutralitu a objektivitu terapie. V psychoanalýze jsou známé kupříkladu principy neutrality nebo abstinence. Tento imperativ nebyl pouze technickým doporučením, ale také inherentně etickým vodítkem pro udržení profesionality terapeutické činnosti. Současná psychoanalýza zápasí s nabouráním představy o možnosti objektivitu a téměř zcela opustila tyto původní principy. Neznamenal to však nutně odvrácení se od reality. Právě napopak. Psychoanalytici si uvědomili, že to nejrealističtější co můžou udělat, je uvědomit si, že také analytik je jenom člověk s omezeným rozhledem a náhledem na sebe sama. Plně analyzovaný člověk neexistuje a kdyby existoval, není jisté že by byl ještě dost lidský na to aby mohl provozovat terapii. S těmito otázkami zápasil ve svém celoživotním díle americký psychoanalytik a jeden ze zakladatelů vztahové psychoanalýzy, Stephen Mitchell (1983, 2001). Jeho řešení je velmi blízké hermeneutickému hledisku, které rozvedu v další kapitole.

K etickému rozměru realistických přístupů je třeba poznamenat ještě jednu věc. Přestože realističtí terapeuti aktivně formulují etické kodexy,

bývají si jen málo vědomi skrytých etických implikací svých teorií. Snaha o etickou preciznost ne rovině výkonu profese někdy zastírá etické závazky inherentní teoriím, které používají. Tak například KBT neb strategická rodinná terapie nevidí problém v direktivním a někdy až vysloveně autoritativním postoji vůči klientů, zatímco rogersovská terapie vede klienty výrazně nedirektivně. To je věc techniky, ale když se zamyslíme nad praktickými důsledky těchto přístupů pro život klientů, ukáže se nám plnější etický rozměr jejich aplikace. Z hlediska starší terminologie morální teorie lze říct, že KBT vede klienty ke cnosti sebeovládání a střídmosti, zatímco PCA v klientovi rozvíjí sebecit a do centra osobní morálky staví sentimenty samotného klienta.

2.2.2.5 PSYCHOPATOLOGIE

Psychopatologie je neodmyslitelnou součástí klinické praxe. Existence patologie je primárním důvodem proč potřebujeme psychoterapii. Psychopatologie se v klinické praxi řídí diagnostikou, která se víceméně orientuje podle aktuálních diagnostických kategorií formulovaných v příslušných manuálech. Realistické a antirealistické postoje k patologii se však velmi liší. Nejde přitom o nějakou marginální diskusi. Závažnost této problematiky a její význam pro odborné dění v klinické psychologii je doložen skutečností, že to byla právě APA (Americká psychologická společnost), kdo vydal v roce 2000 knihu *Constructions of Disorder*, jedno z nejobsáhlejších odborných pojednání na téma psychopatologického realismu a antirealismu (Neimeyes, Raskin, 2000). V následující části se budu do jisté míry opírat také o tuto publikaci.

Metateoretické předpoklady mají velmi výrazný dopad na to jak se díváme na naše psychopatologické kategorie. Realismus předpokládá objektivní existenci duševní poruchy. Tento postoj je v současnosti je snad nejlépe vyjádřen v esencialistickém pochopení patologie, které je úzce spojeno se známými manuály MKN a DSM. Většina lidí, kteří s těmito manuály pracují, předpokládají, že se v nich popisují skutečné poruchy.

Manuál by z tohoto hlediska řešil pouze otázku správné klasifikace poruch. Psychopatologie se tak v realistické tradici vnímá jako zkoumání přirozeně se vyskytujících jevů, které jsou dostupné empirickému zkoumání (Niemeyer, Raskin, 2000, str. 15). Proti tomuto pochopení psychopatologie se staví řada autorů. Každý kdo něco ví o procesu tvorby psychiatrických kategorií a o sestavování psychiatrických příruček ví, že jednotlivé kategorie nejsou jen otázkou výzkumu. Vědecká společnost o kategoriích hlasuje a kategorizace se rozvíjí mimo jiné v závislosti na aktuálních hodnotách převládajících v dané kultuře. Tato skutečnost byla velmi dobře viditelná například v tom, jak v 70. letech dvacátého století probíhalo vyřazení ego-syntonické homosexuality z DSM. Dokonce i takový esecialistický autor jakým je český sexuální psycholog Weiss, přiznává, že šlo o politický proces (Weiss, 2002). Autoři zmiňované publikace Americké psychologické společnosti, na téma DSM přímo poznamenávají, „je to produkt politiky, nikoliv vedy“ (2000, s.22). To však neznamená, že používání diagnostických manuálů je nutně špatné. Je pouze třeba být si vědomi toho, že nejde o žádné definitivní kategorie. V psychopatologii prostě hraje velkou roli vyjednávání.

Antirealističtí autoři se soustřeďují hlavně na otázky moci vsouvislosti s používáním diagnostických kategorií. Je třeba brát v úvahu ideologické vlivy. Někteří autoři se proti psychopatologii vyhraňují zcela (Andersonová, 1997; Gergen, 2006), jiní jiní pouze upozorňují abychom dané kategorie nebrali příliš vážně. Velký kritik psychiatrie Tomas Szasz poznamenává, žeby bylo daleko lepší pojímat duševní poruchy jako prosté *životní problémy* (*problems in living*; Szasz in Niemeyer, Raskin, 2000).

Otázky psychopatologie nás vrací do sféry etických problémů. Psychiatrická diagnostika totiž také není hodnotově neutrální a bylo by falešné představovat si, že diagnostické kategorie jsou pouhými objektivními fakty. To platí, bez ohledu na to zda jde o kategorie navrhované systémem DSM, nebo o daleko méně formalizované kategorie, které se pojí s psychoterapeutickými systémy (např. psychoanalytické pojetí osobnostních organizací a struktur). Diagnózy zahrnují definici něčeho, jakožto problematického, a tedy „mimo normu“. V dějinách se označování „abnormálních jedinců“ zneužívalo příliš často na to abychom si dnes

v tomto směru dělali iluze o objektivitě (Foucault, 2004).

Na druhé straně je na pováženu, jak můžeme brát peníze za činnost, která je postavena na léčbě něčeho, o čem – jak tvrdí někteří antirealisté – nemáme žádné bezpečné poznání. Představa, že terapeut *něco ví* o nemocech psychiky je paradoxně uklidňující pro řadu klientů i pro terapeuty samotné. Heldová (1997) proto klade rétorickou otázku: „Může váhající terapeut pomoci zoufalému klientovi?“

Tato autorka nás přávidí ještě k jedné důležité otázce ve vztahu diagnostiky a psychoterapie. Její zmiňovaný obecný model psychoterapie zahrnuje také položku „teorie příčin“ a „kategorie problémů“. Oběma těmito aspektům se antirealismus snaží vyhnout, resp. je odmítá explicitně formulovat a ponechává je stranou. Příčiny jsou sociálně konstruované a udržované v platnosti, stejně kategorie problémů. Heldová za prvé poukazuje na to, že aby teorie mohla dát dostatečně specifická vodítka pro praxi, měla by formulovat explicitní kategorie. Jinak terapeutovi nedává žádné podklady pro rozhodnutí o intervencích v procesu terapie a všechno ponechává živelnému dění nebo neteoretickému úsudku terapeuta. Za druhé, problémy nejsou pouze „v jazyce“, přestože je v jazyce je konceptualizujeme. Podle Heldové odmítnutí hledat extralingvistické souvislosti potíží (hypotetické psychické mechanismy, biochemické souvislosti apod.), vede k opomenutí velké a možná podstatné části dění v člověku, kterým se uměla klasická psychoterapie uměla zabývat přednostně. Podle této autorky je nezodpovědné klást směřovat naši pozornost výhradně k jazyku a k sociální konstrukci, když dopad našeho mluvení s klienty se bude odehrávat nikoliv pouze ve vyprávění, ale v reálném fyzickém životě. Nakonec, i antirealisté očekávají reálné důsledky svých snah v životě klientů, tak proč nehledat také reálné příčiny potíží se kterými přišli klienti do terapie. A pokud reálné důsledky terapeuti nečekají, jak pak mohou s klidem vykonávat svoji práci?

Metateoretický závazek k realismu a k antirealismu má tedy výrazný dopad na etická rozhodnutí i na to co v psychoterapii vnímáme jako etické a neetické. Tyto otázky byly dlouho marginální a formulovaly se zejména v takových oblastech jako byla aplikace psychoterapie u klientů s výrazně odlišnými hodnotami (například u nějak věřících klientů). Dnes, když už

jsme západní demokracií vychování k tomu hlídat si vlivy které na nás působí, se tyto otázky dostávají do popředí a nebude překvapením, když se etický diskurs v psychoterapii začne více problematizovat i u nás.

2.2.2.6 INTEGRACE V PSYCHOTERAPII

Integrace je dalším tématem, které je v psychoterapii relativní novinkou. Není to však novinka bez významu. První pokusy o integraci objevili již v první polovině 20.století. Snad nejznámější je integrace behaviorismu a psychoanalýzy autorů Millera a Dollarda. Ve druhé polovině dvacátého století se pak integrace začala rozvíjet ve velkém, což vyvrcholilo v roce 1983 založením *Společnosti pro zkoumání psychoterapeutické integrace (SEPI, Society for Exploration of Psychotherapy Integration)* speciálních divizí (Divize 12 a 29) v rámci APA, které se zabývají integrací a hledáním účinných faktorů psychoterapie (Norcross in Norcross, Goldfried, 2005).

Integrace se v psychoterapii objevuje jako téma od té doby, co si praktici uvědomili, že jedna teorie, jakkoliv ucelená tato teorie je, často nepostačuje k pokrytí potřeb klinické praxe. Reakce na toto prozření byla mnohotvárná. Někteří terapeuti se omezili pouze na indikační okruhy, které se jeví adekvátní jejich přístupu, jiní si začali půjčovat koncepty a techniky od jiných škol, aby tak rozšířili svoje možnosti. Výzvou pro integraci byly také pokusy propojit psychoterapii s křesťanskou pastoračí (zejména v Americe a v západní Evropě) a s jinými spiritualitami (Hurding, 1986 ; McMinn, Campbell, 2007).

Důvodů k integraci je mnoho. Norcross shrnuje ty hlavní: a. velký počet různých terapií, b. vnější socioekonomické tlaky, c. nástup krátkodobých terapií, d. hledání specifických výzkumně podložených cílených intervencí, e. potřeba vnitřní diskuse a vytvoření sítě profesionálů zabývajících se vztahem mezi různými teoriemi a formami praxe (Norcross, 2005, s.5). Integrace slibuje zvýšení efektivity, komplexnosti i srozumitelnosti terapie.

Přístupy k integraci jsou přitom velmi různorodé. Prakticky všechny

vznily z metateoretického hlediska na půdě realismu. Autoritativní text *Handbook of Psychotherapy Integration* dělí různé pokusy o propojení psychoterapií na tyto základní kategorie :

- A. *Modely společných faktorů,*
- B. *Technický eklecticismus,*
- C. *Teoretická integrace,*
- D. *Asimilativní integrace.*

Model společných faktorů hledá styčné body většího různých terapií. Z historie je nám známá například *trojice empatie-kongruence-přijetí*, na které dnes stojí PCA. Jde o trojici faktorů, které se ukázaly jako rozhodující pro úspěšný průběh terapie, víceméně bez ohledu na konkrétní terapeutickou modalitu. Podobné zaměření mají různé výzkumy hledající obecné faktory působení terapie, ať už jde o zkoumání kvantitativní nebo kvalitativní⁷³. Významným současným představitelem tohoto přístupu je americký autor Larry E. Beutler, který se zabývá empirickými výzkumy terapeutických faktorů (Beutler, Castonguay, 2005).

Technický eklecticismus, reprezentovaný známou Lazarusovou *multimodální terapií*, vychází z empirické analýzy efektivity různých intervencí, které následně shrnuje do jednotlivých funkčních oblastí (modů) psychoterapie. Známý je Lazarusův akronym který shrnuje tyto oblasti BASIC ID⁷⁴. Lazarus navrhuje prostý empirický výběr a kvantitativní zkoumání efektivity intervencí v jednotlivých modalitách. Staví se jak proti jednostranným jedno-modálním terapiím⁷⁵, tak proti pokusům o teoretickou integraci, které podle jeho soudu přinášejí pouze zmatek, když se pokouší smířit rozdílné koncepty. „Pokoušet se něco takového je setejně nesmyslné jako pokoušet se zahlédnout okraj vesmíru“, říká Lazarus (in Norcross, 2005).

Teoretická integrace, na rozdíl od Lazarusova vysoce empirického přístupu, jde hlouběji než jenom na rovinu technik. Integruje jednotlivé

⁷³ V uvedené příručce je například velmi zajímavá kapitola, která zkoumá roli budoucnosti v různých systémech psychoterapie, a formuluje principy obecného vlivu zaměření do budoucnosti, projevující se bez ohledu na konkrétní terapeutickou modalitu (Beitman, Sothová, Bumbyová, in Norcross, Goldfried, 2003).

⁷⁴ Tyto oblasti jsou: chování (Behavior), afektivita (Affect), vjemy (Sensations), obrazivost (Imagery), kognice (Cognition), interpersonální vztahy (Interpersonal relationships) a biologie/léky (Drugs/Biology).

⁷⁵ Jako modelový příklad jednomodální terapie Lazarus uvádí PCA, která se odevhává pouze na rovině mluvení a z Lazarusova hlediska opomíjí řadu důležitých aspektů dění v životě pacientů.

teoretické koncepty v naději, že integrace různorodých pojetí – bude-li úspěšná – nás může dovést k uspokojivějšímu porozumění člověku i našim technikám⁷⁶. V psychoterapii se často stává, že aplikace porozumění z jedné sféry na novou oblast otevře celé nové pole zkoumání a porozumění⁷⁷. Teoretická integrace se pokouší právě o to.

Asimilativní integrace se velmi podobá teoretické integraci s tím rozdílem, že nejse splynutí dvou nebo více přístupů ale o rozšíření jednoho přístupu o koncepty nebo techniky, které původně patřili k jiné teorii. Je to přístup prosazován zejména těmi, kdo nejsou spokojeni omezeními své vlastní teorie, nejsou však otevření radikálnímu promyšlení jejích základů ve světle nějakého jiného přístupu ani nedůvěřují plně empiricky a kvantitativně podloženému technickému eklekicismu. Tato forma integrace (resp. eklekticismu) je mezi kliniky asi nejčastější.

Když se na jednotlivé formy integrace podíváme z metateoretického hlediska realismu a antirealismu, zjistíme, že celá úvaha integraci dává smysl pouze na půdě realismu. Pokud nepočítáme se žádnou stabilní vnější realitou, nemá smysl integrovat jednotlivé přístupy, které by měly této realitě lépe odpovídati. Můžeme používat nejrůznější techniky a pojmy, podle toho jak nám přijdou vhod, můžeme podpořit teoretickou pluralitu, ale na půdě radikálního antirealismu jsou pracné pokusy o integraci ztrátou času. To neznamená, že antirealisté nikdy neintegrují. Mnoho z nich má k integraci blízko, v takovém případě však jejich antirealismus není důsledný a jde ve skutečnosti spíše o nějakou formu mírného realismu nebo o skrytě hermeneutickou pozici.⁷⁸

Nejvýraznějším představitelem realismu v integraci je zmiňovaný Arnold Lazarus. Popření nutnosti zebývat se při integraci teorií a plná

⁷⁶ Velmi zajímavým plodem teoretické integrace byl v poslední době Wachtelův cyklický-kontextuální model integrující systemické hledisko, vztahovou psychoanalýzu a behaviorální teorii (Wachtel, 2008) anebo EMDR terapie (Eye Movement Desensitization and Reprocessing) která pvodně vyšla neuropsychologických úvah a technik zpracování traumatu a dnes se bohatě integruje s řadou tradičnějších terapeutických přístupů (Shapirová, 2001).

⁷⁸ Dobré zkušenosti s integrací psychoterapie jsem si odnesl z psychoterapeutického výcviku v rodinné terapii na Libereckém institutu pro psychosomatiku a komplexní terapii. Vedoucí výcviku, kteří vycházejí teoreticky z pozic narativní terapie a radikálního konstruktivismu, kladli velký důraz na pluralitu teorií i na kreativitu účastníků výcviku v jejich individuální adaptaci rodinné terapie. Velký prostor byl dán diskusi a vzájemnému prolínání pohledů, což nejednou vedlo k velmi plodným závěrům a k novým teoretickým formulacím. Metateoretické východisko takového přístupu však není antirealistické « cokoliv je možné », ale hermeneuticky umírněná naděje, že v dialogu různých přístupů se ukážou nové, doposud nezahlednuté aspekty skutečnosti. Tato naděje byla v průběhu výcviku nejednou naplněna.

důvěra empirickým zkoumáním pro určení vhodných technik v jednotlivých doménách, je typickým vajádřením důvěry v poznatelnost vnějšího světa za předpokladu aplikace správné (kvantitativní) metody. Takový přístup je velmi pragmatický. Lazarus však zapomíná na to, že techniky nevznikly jen tak. Většina inovací přišla do psychoterapie právě přes přenesení původně teoreticky vzdáleného konceptu do oblasti psychologické sféry. Psychoanalýza se inspirovala mechanikou, rodinná terapie kybernetikou a teorií systému, EMDR se opírá o teoretické modely neuronových sítí a nalézá rozsáhlé pole pro teoretickou i praktickou aplikaci v řadě oblastí psychoterapie. Zdá se, že bez integrace vzdálených teorií, by tady psychoterapie možná vůbec nebyla. Jakoby lidské myšlení, obzvláště v humanitních vědách, bylo odkázané na transpozici metafor z jiných oblastí vědění. To není argument proti multimodálnímu modelu, rozhodně to ale je argument proti Lazarusově logice vylučující teoretickou integraci navzájem si vzdálených konceptů.

Jak vidíme, antirealismus se o integraci příliš nezajímá, respektivě místo ní nabízí neregulovanou pluralitu, i když ve své mírnější podobě umí vytvořit prostor pro plodnou diskusi. Realismus naproti tomu integraci umožňuje, v extrému je však tato integrace, resp. eklekticismus, sice vědecky dobře zakotvená, lehce se tak ale stane na úkor kreativity. Většina snah o integraci je však uspokojivá. Mechanismy porozumění, které v takovém prolínání perspektiv fungují, však nejsou teoreticky uchopené. Tvorbu konceptů a jejich dynamiku uspokojivě neřeší ani realismus ani antirealismus. Realismus nás pouze vede k metodologické důslednosti při jejich ověřování a antirealismus nás nabádá k teoretické různorodosti. To, co se děje, když se střetnou dvě teorie nebo techniky, které mají různorodé myšlenkové zakotvení, zůstává u obou přístupů stranou. To není nutně překážka dalšího rozvoje oboru, ale je to jisté omezení, které by mohla vykompenzovat alternativní metateorie, která by se zabávala kreativním aspektem psychotherapeutického dění a dynamikou pojmů a jejich interpretace. Právě to nám nabízí hermeneutika.

Dostali jsme se na závěr první části této práce. Jednotlivé aplikační oblasti metateorií jsou zjevně určené do jisté míry arbitrárně, mému cíli ukázat relevanci metateorei pro praxi psychoterapie však takovýto výklad postačuje. Bylo by možné zamýšlet se dále například nad důsledky jednotlivých metateoretických pozic na teoretickou generativitu, na schopnost terapeutické komunity zůstat v kontaktu s mimooborovým děním nebo na didaktiku v psychoterapii. Nyní však přišel čas abychom opustili realismus a antirealismus a obrátili naši pozornost k hermeneutice, která je hlavním předmětem této práce.

3 Kritická hermeneutika Paula Ricoeura jako východisko psychoterapeutické metateorie

Nyní jsme se dostali k jádru této práce - k úvahám o kritické hermeneutice Paula Ricoeura a o jejích implikacích pro psychoterapeutické dění. K rozhodnutí zvolit jako nové východisko právě Ricoeurovu hermeneutiku mě vedlo několik důvodů. Za prvé, dílo tohoto autora se vyznačuje velkým potenciálem k rozvinutí skutečného dialogu mezi přístupy, které jsou tradičně chápány jako protichůdné (např. psychoanalýza, fenomenologie, analytická filosofie, neurovědy). Tato hermeneutika facilituje dialog, aniž by jednotlivé strany zbavovala jejich vlastní identity a sebedefinice. Hermeneutika si je vědoma svých možností i omezení, nesnaží se být teorií všeho, jak je tomu například v antirealismu, ani předem nediktuje adekvátní ontologii a metodu, jak to často dělá realismus. Takovéto skromější východisko mi připadá jako velmi dobrý startovní bod pro dialog a „meta-zkoumání“ v psychoterapii.

Za druhé, kritickou hermeneutiku volím také proto, že dílo Paula Ricoeura se úzce týká témat, kterými se z jiného hlediska zabývá psychoterapie - lidského sebepoznání, sebeklamu, touhy, životního příběhu, místa jazyka v lidském životě a v porozumění světu. Mimoto Ricoeurovo zkoumání role jazyka v lidském životě je velmi příhodné pro zkoumání psychoterapie, která je dodnes především „léčbou mluvením“. Za třetí, Ricoeur nabízí čerstvou alternativu dvěma základním pozicím, které jsem v této práci konceptualizoval široce jako realismus a antirealismus. Jak uvidíme, kritická hermeneutika nejen že tematizuje to, co lze tradičně nazvat realismem nebo antirealismem, ale také ukazuje, jak tyto dva důrazy jeden

bez druhého ve skutečnosti nemůžou být. Z hermeneutického hlediska dialektika reálného a nereálného (fiktivního) leží přímo v jádru našeho poznávání. V následujících oddílech se pokusím přínos kritické hermeneutiky ilustrovat na konkrétních příkladech.

Text je opět rozdělen do dvou hlavních částí: nejdřív vyložím základní aspekty kritické hermeneutiky, poté shrnu implikace hermeneutiky pro jednotlivé oblasti psychoterapeutického dění tak, jak jsem to udělal na konci první části.

Při výkladu Ricoeurova díla vycházím převážně z pozdějších prací tohoto autora, napsaných v sedmdesátých až devadesátých letech dvacátého století. Jde o sérii knih zabývajících se metaforou, narativitou, časovostí a identitou: *La métaphore vive* (Živá metafora), *trilogie Temps et récit* (Čas a vyprávění), *Soi-même comme un autre* (Já jako jiný). Významným zdrojem, který informuje můj výklad, jsou také tři sborníky na téma hermeneutiky: *Le conflit des interprétations* (Konflikt interpretací), *Du texte à l'action* (Od textu k činu) a *Interpretation theory* (Teorie interpretace).

Pro přehlednost jsem v následujícím textu oddělil výklad hermeneutiky od příkladů z psychoterapeutické praxe. Příklady z psychoterapeutického dění jsou graficky odlišené a objevují se v textu vždy hned po výkladu daného aspektu hermeneutické teorie. Příklady uvedené v rámci výkladu hermeneutiky mají spíše charakter mikroanalýz terapeutického procesu u různých psychoterapií. Příklady uvedené v závěrečném shrnutí implikací hermeneutiky, se naopak pohybují spíše na vyšších rovinách psychoterapeutického dění (hermeneutika odborné diskuse v psychoterapii, etické implikace, otázky integrace, téma kritérií demarkace vědy apod.).

3.1 Místo a meze hermeneutiky

Je důležité, abychom hned na začátku vymezili výchozí pozici hermeneutiky vůči ostatním metateoriím. Je totiž sporné, zda je vůbec možné

hermeneutiku za metateorii pokládat. Doposud jsem to tak dělal, a to zejména z praktických důvodů. Hermeneutiku jsem pro jednoduchost avizoval jako třetí alternativu vedle realismu a antirealismu. Situace je ve skutečnosti poněkud složitější.

Jak uvidíme, *kritická hermeneutika nechce rozvíjet vlastní ontologickou pozici*. Nemá obecně určit, co je a co není skutečné. Pohybuje se na jiné rovině. Zabývá se *vztahem jazyka a skutečnosti*, nevypovídá o podstatě věcí. Jakožto teorie interpretace hermeneutika nemá za cíl stát se novou interpretací, která se jednoduše postaví vedle těch ostatních. Ještě méně se hermeneutika chce stavět *nad* jednotlivé interpretace skutečnosti. To je také důvod, proč tvrdím, že na její půdě nelze vytvořit novou specifickou psychoterapii, jak to často dělá antirealismus. Hermeneutika ve své aplikaci v sociálních vědách nemá přinášet něco radikálně nového ani tvořit nové teorie. Má pomoci být nástrojem a garantem interpretace, která se vždy již děje na hranici jednotlivých pohledů ve vědě i v běžném životě. Má pomoci porozumět dynamice tvorby a aplikace konceptů i celých narativů, zprostředkovat vzájemné vztahy různých, dokonce i protichůdných pohledů, ne však vytvořit nové teorie, které nahradí to, co tady bylo doposud nebo co se zrovna rozvíjí v různých oborech poznání. Funkce hermeneutiky je tedy služebná. Pomůže lépe porozumět tomu, co se v psychoterapii již děje (což samozřejmě nezůstane bez vlivu na další dění) a nabídne na dění v oboru i v každodenní klinické praxi jistý pohled ze strany.

Lze říct, že hermeneutika je ve své aplikaci na psychoterapii *jiným řezem* realitou terapeutického dění, které může pomoci zabránit tomu, aby praktikům jejich činnost zevšedněla a aby ztratili náhled na vlastní činnost a na její kreativní a inherentně lingvistický aspekt. V tomto smyslu je hermeneutika jedním ze způsobů, jak do oboru vnášet kreativitu (tedy rozvíjet divergentní hledisko), jak jej udržet „v kondici“ a – metaforicky řečeno – při vědomí. Použiji-li známou metaforu Gregory Batesona, hermeneutika jakožto nový paralelní pohled na něco co je nám jinak již důvěrně známé, otevírá naše *stereoskopické vidění*. V setkání s něčím novým nám pak pomáhá nezůstat zabředlí ve vlastním předporozumění a otevřít se jinakosti druhého pohledu ve snaze o opravdové setkání s jinou teorií,

s jiným člověkem nebo s jiným pohledem na svět (viz oddíl o hermeneutické etice). Jak víme, při pohledu dvěma očima má svět jinou hloubku, než když se díváme pouze monoskopicky. „Stereoskopické vidění“ nás ve vědě může ochránit před banalitou realismu i před vykořeněností antirealismu a před důsledky těchto pozic ponechaných napospas sobě samým.

„Je důležité, aby disciplína znala svoje vlastní limity. Jestli se identifikuje s celým polem možných otázek, stane se nesmyslnou,“ řekl Ricoeur v interview z r. 1982 (Reagan, 1996). Jak tento autor vymezuje působnost teorie interpretace?

Hermeneutiku nalezneme všude tam, kde je možné neporozumění (Ricoeur, 1974). To znamená ve všech situacích, které volají po porozumění a po správné interpretaci. Takových situací je v životě i ve vědě mnoho. Je nelehké správně porozumět druhému člověku, málo známému textu⁷⁹ nebo výsledkům vědeckého výzkumu. Jak každý klinik dobře ví, také porozumění sobě samému je pro člověka často velmi nesamozřejmou záležitostí.

Výchozí otázkou hermeneutiky je tedy *proces porozumění v širokém smyslu slova*. Porozumění se u člověka děje vesměs v řeči psané nebo mluvené - a to, jak si rozumíme má velmi praktický dopad na naši další činnost v osobním i v profesním životě. Hermeneutika ukazuje, že porozumění je vždy *interpretací smyslu* toho, s čím se setkáváme. Současná situace - kulturní, ale i situace ve vědě o člověku - je typická tím, že nemáme jednotné porozumění. Jednota lidské řeči je dnes problematická. Antirealisté typu Kennetha Gergena nebo Jacquese Derridy tato situace netíží. Děsila by je spíše jednota, protože by určitě znamenala násilnou dominanci některého z narativů. Podle mého mínění, které se opírá o kritickou hermeneutiku, však před nás tato situace spíše klade výzvu hledat adekvátní reakci na pluralitu diskursů. Antirealismus je s celou věcí hotov příliš rychle. Nepůsobí důvěryhodně. Nestačí jednoduše přestat řešit legitimitu narativů a vyhlásit stav radikální relativity všeho.

⁷⁹Hermeneutika původně vznikla jako disciplína interpretace starověkých náboženských textů (Thiselton, 1980).

Ricoeur se pokouší nalézt odpověď, která by nepopírala a neredukovala různobarevnost současné plurality, která ale zároveň nepovede k dezintegraci a vykořenění. V tomto smyslu je jeho hermeneutika skutečně alternativou antirealismu. Ricoeur bere vážně všechny, které zve do společného dialogu a uvádí je do konfrontace, která může být objevná pro všechny strany. Nástrojem k tomu je Ricoeurovi lingvistická a konceptuální analýza interpretace.

Tab.3

CO MŮŽE HERMENEUTIKA NABÍDNOUT PSYCHOTERAPII
obecně: zkoumání procesu interpretace a porozumění v psycho-terapeutickém dění
laterální pohled na psychoterapii
udržet obor „ve střehu“ (na rovině epistemologie)
dialektika mezi důrazy realismu a antirealismu
kontext pro dialog mezi vzdálenými oblastmi poznání

3.2 Metoda hermeneutiky

Citát uvedený v záhlaví této části je nejenom mottem hermeneutiky, ale také mottem současné filosofie a nejnověji také vědy, včetně psychoterapie (té je otázka po lidské dějinnosti blízka již od začátku). Antirealistické řešení už známe: naše dějinná skutečnost nám sama o sobě není dostupná, naše představa o světě je prakticky neodlišitelná od fikce. Nemá smysl hledat „skutečnost“, proto respektujme různorodost a podporujme ji, jak to jen jde. Tento postoj je zajisté dobrým vyvážením omezení, které na dění v oboru někdy klade legislativa realismu (viž např. evidence-based medicine), ale jako alternativa to nestačí a potenciálně vede ke zbytečné symetrické eskalaci konfliktu realismus-antirealismus.

Viděli jsme, že terapie v antirealistickém modu nemá snahu formulovat obecně platné zákonitosti nebo pravidla. Samozřejmě s výjimkou velmi obecného tvrzení o všudypřítomnosti sociální nebo narativní konstrukce významů. Kdyby psychoterapie nějaká konkrétní vodítka vyhlásila – tak jak to dělali kdysi opravdoví realisté – dělala by si podle antirealistů nadlidský nárok. Tak naivní dnes už nejsme. Hermeneutika si v tomto ohledu drží odstup od obou pozic. Jak jsem se již zmínil – hermeneutika nenavrhuje vlastní metody na rovině teorie a praxe. Ricoeurovská hermeneutika nenavrhuje vlastní terapeutickou metodu. Nabízí nám spíše korektivu, když tvrdí, že jednotlivé metody a pravidla sice mohou mít platnost (a nejspíš ji mají), avšak jejich platnost je limitovaná na jejich specifickou doménu (Ricoeur, 1974, s. 15). Antirealista naopak odmítá třeba pojem nevědomí, nebo jej psychoanalýze blahoskloně ponechá s poznámkou, že je to stejně jenom určitý způsob mluvení. Ricoeur naproti tomu zkoumá různá užití a důsledky konceptu a vymezuje dosah jeho platnosti a jeho místo v praxi daného přístupu (1965). Nejde o to, že by nemělo smysl formulovat vodítka a zákonitosti. Je ale třeba trvat na tom, aby daná teorie kvalifikovala rozsah a charakter platnosti svých tvrzení. V tomto ohledu teorie velmi často překračují svoje kompetence. Hermeneutika, jakožto teorie interpretace, nás nenutí odmítnout teorii nebo říct, že je nesmyslná, nebo že jde ve skutečnosti pouze o sociální konstrukci konceptů, které nemají žádnou reálnou platnost. To předem nemůžeme vědět⁸⁰. Hermeneutické zkoumání nás nutí nejdříve se s daným pohledem dobře seznámit, konfrontovat jej s jinými tvrzeními a následně vyhodnotit dosah a charakter platnosti tvrzení daného přístupu. K tomu slouží hermeneutická analýza jazykové struktury teorie a praxe a zkoumání její vazby na jiné diskursy a na svět, na který daná teorie odkazuje a na které navazuje⁸¹.

Hermeneutika se ve svých analýzách drží jazyka, konkrétně *sémantiky* –

⁸⁰ Pokud to tvrdíme předem – tak jak to dělá Gergen – dopouštíme se nemístní generalizace. Gergen zároveň tvrdí, že právě proti takovým generalizacím bojí. Hermeneutika je v tomto ohledu, zdá se, upřímnější a nedělá dopředu jednoznačný úsudek o pravdivostní hodnotě nebo o pravé podstatě tvrzení dané teorie.

⁸¹ V textu se pokusím nabídnout řadu hermeneutických mikroanalýz, které by bylo možné dále rozvést v návaznosti na tuto práci.

jeho významové dynamiky. Tato volba je výhodná, protože na sémantické rovině lze zkoumat vazbu formulovaných teorií (nebo vyprávění) na skutečnost lépe, než kdybychom použili nějakou předem danou metodu legitimace teorií. Sémantická analýza zkoumá význam, proniká do konstituce a do vnitřních souvislostí teorií a konceptů. Zkoumá jejich významovou stránku, která není oddělitelná od otázek validity jednotlivých výroků. V kontrastu s tím, předem dané metody realismu (například statistické zkoumání psychoterapie), významovou rovinu redukuje a zachytávají pouze vybrané hrubé rysy teorie, kterou zkoumají. Taková metoda je technického rázu, již nenahlíží dynamiku pokusů o deskripci skutečnosti a konceptualizaci, o kterou při tvorbě vědecké nebo laické teorie o světě šlo především. Neznamená to, že kvantitativní nebo realistické zkoumání nemá v psychoterapeutické metateorii místo. Je ale důležité, abychom si i u takového zkoumání byli vědomi jeho radikálních omezení.

Sémantická rovina - rovina významů - jde napříč laickými, metodologickými i teoretickými koncepty. Člověk je bytost vnořená do sítě významů. Hermeneutika, jakožto sémantické zkoumání, zasahuje právě tu rovinu, kde se protíná běžný jazyk s jazykem odborným a s odbornou metodologií. To hermeneutiku staví na místo, ze kterého může dobře zkoumat vzájemné vztahy těchto domén, které se obzvláště v psychoterapii tak výrazně prolínají. Soustředěním pozornosti na proces interpretace, hermeneutika předchází nutnosti sama se definitivně a apriori vyjadřovat k ontologickým otázkám (ontologie - teorie o tom co je skutečné). Neznamená to ale, že „ve skutečnosti“ nic neexistuje nebo že nemůžeme o skutečnosti říci nic validního. Právě v tom je kouzlo celé věci. Kritická hermeneutika je ve srovnání s realismem nebo s antirealismem zdrženlivá na jednu i na druhou stranu. Při probírání Descartesovy teorie bezprostředního intuitivního náhledu (*cogito*), Ricoeur v tomto směru říká, že hermeneutika vzhled do reality sice připouští, jeho základem je však vždy pouze *cogito*, které je „*cogito*“ (*le cogito brisé*, 1996, str. X). Poznáváme svět, a poznáváme jej částečně.

Ricoeur tedy není zástancem prostého realismu ani „jazykového absolutismu“, jak kdosi nazval pozici antirealistů. Jazyk není pouze dějinně

nahodilá snůška slov ani zrcadlo přírody (1996, s. 107). Tak se nám jazyk může jevit, pouze pokud se pokoušíme formulovat postoj, který transcenduje lidskou dějinnost. V antirealistické verzi je tato tendence podle mě patrná například u Gergena, když říká, že žádná pravda není závazná, protože „pravdy“ se v dějinách mění. Takovýto výrok by mohl zodpovědně říct jen někdo, kdo si zařídil svůj život kdesi mimo lidské dějiny, kde se jej nahodilá dějinná situace netýká. My ostatní jsme odkázáni na hledání pravdy, jakkoliv situované a předběžné.

Totalita jazyka, představa, že jazyk a sociální konstrukce jsou všechno, co známe a že náš jazyk ve skutečnosti nutně na nic neodkazuje, nás odcizuje světu kolem nás. Zároveň nám tento postoj dává obrovskou flexibilitu (což je Gergenův argument pro tento postoj) i když za cenu ztráty nebo popření lidskosti, která je nutně kotvena v historické realitě života. Jazyk se mění, pravdy jsou opouštěné a reformulované, to ale vůbec neznamena naprostou kontingenci řečeného nebo nahodilost událostí. Hermeneutika přitom neplísni pluralismus, který je antirealismu tak drahý, právě naopak, povolává nás ale k zodpovědnosti za svoji mluvu i za naše teorie, aniž by naši zodpovědnost redukovala na pouhou povinnost pluralitu chránit a kultivovat, byť třeba na úkor koherence vlastního Já. Hermeneutice záleží i na kvalitě obsahu, nejenom na množství alternativních hledisek. Obsah však předem neurčuje, pouze volá jednotlivé teoretiky a praktiky k integritě, k vědomí kontextu své činnosti a k dialogu a konstruktivnímu konfliktu s jinými interpretacemi.

To je význam teorie interpretace. Zabývat se interpretací ve světě kde může platit cokoli (svět podle antirealisty), by bylo mlácením prázdné slámy. U Ricoeura je naopak cílem za pomoci interpretace překlenout vzdálenost mezi lidmi a jejich koncepty, vybudovat most, zprostředkovat kontakt. Ne však za každou cenu. Záleží také na pravdě, protože bez konceptuální integrity je kontakt mezi jednotlivci i mezi teoriemi pouze povrchní. Pluralita i hledání společné (nikoliv uniformní!) řeči, diferenciaci i integrace, dialektika.

Ricoeur formuluje teorii sémantiky a interpretativního kontaktu se světem.

Zve nás přitom zároveň neustálému a smysluplnému dialogu. Právě o smysluplnos dialogu má hermeneutika pečovat. Po kontaktu a dialogu volali i antirealisté, jejich výchozí postoj však nedává dostatečné rationale ani vodítka pro takovou snahu. Proč diskutovat, když nikdo nemá možnost mít pravdu?

Naopak realismus sám o sobě (bez korektivy) brání širšímu hledání porozumění, protože má většinou předem vymezený obor „pravděpodobného a správného“ a často také předem určenou metodu k dosažení poznání. Pro realistu Poppera tak například psychoanalýza nutně není vědou, stejně jako pro psychoanalyticky-realisty nebyla dlouho přijatelná například behaviorální terapie (behavioristé sdíleli podobný sentiment vůči psychoanalytikům)⁸². Hermeneutika navrhuje zkoumat tyto teorie, kontext jejich vzniku, inherentní dosah jejich tvrzení a konfrontaci s jinými výklady. Předem se přitom neví, jaký bude výsledek. Tak tomu však bývá, když člověk něco doopravdy zkoumá. Ricoeur takovýmto postupem například vymezil pole působnosti freudovské psychoanalýzy, aniž by ji přijal jako definitivní pohled na člověka nebo jednoznačně odmítl jako nevědeckou. Zkoumal psychoanalytický jazyk a praxi a dospěl k závěru, že psychoanalýza má jistou interpretační platnost v rámci výkladu lidské zkušenosti, přestože třeba nedostává požadavkům kvantitativní vědy, která má však sama jen mizivou platnost v otázkách lidského vědomého a nevědomého prožívání. Kvantitativní věda je také přínosná a také si musí být vědoma svých limitů. To je postoj blízký kuhnovskému tvrzení, že paradigma určuje jak pohled na svět tak i kritéria vědeckosti a metody v daném oboru používané (1997).

Různé teorie jsou z hermeneutického hlediska pojmovými systémy, které vypovídají o světě. Tato výpověď má větší nebo menší míru a typ⁸³ platnosti, kterou sice nelze určit s definitivní platností, ale lze ji hledat a formulovat v aktuálního kontextu a stavu vědění. Teoretické výroky a pojmy přitom nelze zkoumat a hodnotit odděleně. Ricoeur například ukazuje, že nemůžeme správně rozumět freudovskému pojmu „nevědomí“, aniž bychom

⁸² Ke konci dvacátého století právě díky skvělým interpretačním schopnostem některých kliniků, došlo v APA k velmi kreativní integraci behaviorální a psychoanalytické teorie v práci Paula Wachtela, amerického zastávce integrace v psychoterapii (Wachtel, 1997).

⁸³ Později ukážu, že platnost není jednoznačnou záležitostí a může mít různé modalities.

znali různé formy jeho použití v různých Freudových textech. Definice nestačí, protože často neodpovídají reálným použitím pojmů. V tomto nás hermeneutika vede k integritě a k velkému „realismu“ ohledně toho, co se v teorii a její aplikaci doopravdy děje. Nedat jen na to, co se hlásá, ale také zkoumat reálná užití a dynamiku pojmového systému teorie (a praxe), o kterou se zajímáme, případně způsob sebeporozumění člověka, se kterým

pracujeme⁸⁴. Důvěra v to, že daný pohled může v řadě aspektů a forem odpovídat skutečnosti, se v hermeneutice pojí s neúvěřivostí vůči tomu, jak se věci jeví na první pohled nebo jak se chtějí prezentovat navenek. Hermeneutika důvěry se dialekticky pojí s hermeneutikou podezření (Ricoeur, 1965).

Hermeneutiku lze tedy asi nejlépe charakterizovat jako *strategii*. Je to *postoj ke zkoumanému*, snaha o zodpovědnou a nejednostrannou interpretaci. Filosofie – a tudíž také metateorie – nemůže být pouze hermeneutická, říká Ricoeur (in Reagan, 1996). Při přijetí hermeneutických pozic nám proto zůstává velký prostor pro udržení si jiné – ve své podstatě nikoliv hermeneutické – půdy pod nohama. Hermeneutický postoj však bude nutit teoretika i laika k zodpovědnosti za vlastní prohlášení a bude jej vést k dialogu s ostatními, v němž má prostor jak důvěra, tak podezření. Oba tyto postoje – a pouze pokud je aplikujeme najednou – jsou cestou k lidsky zodpovědné interpretaci slovem nebo činem⁸⁵.

Můj pokus vnést do psychoterapeutického dění hermeneutické hledisko je blízké návrhům Roy Schafera, který v 70. letech navrhl nový jazyk pro psychoanalýzu (A New Language for Psychoanalysis, 1976). Tento autor byl frustrován reifikovanými metaforami používanými v klasické psychoanalýze, a předložil alternativní jazyk, který kladl důraz na aktivitu člověka při konstruování vlastního psychického světa (tzv. action language). Schafer chtěl zavést nový normativní odborný diskurs („a

Konfrontace toho co o sobě člověk říká a jak doopravdy „funguje“ je významnou složkou řady psychoterapií. Ricoeur takovouto terapeutickou techniku systematicky aplikuje na zkoumané koncepty. V tomto smyslu může hermeneutika na společenské vědy působit veskrze „terapeuticky“.

⁸⁵ Z hlediska hermeneutiky je i činnost součástí porozumění světu, v činnosti se realizuje význam (viz níže). I skutek je v jistém myslu interpretací situace.

new legislature“), aniž by se cokoliv změnilo v praxi, kterou pokládal za uspokojivou. Moje snahy v této práci se Schaferovi podobají v důrazu na jazyk i v hermeneutickém důrazu na spojení jazyka a činu v aktu interpretace. Na rozdíl od Schafera však nenavrhuji alternativní jazyk a „novou legislativu mluvy“ v psychoterapii. Nabízím pouze hermeneutickou sebereflexi našeho používání jazyka v psychoterapii a v odborných diskusích. Jazyk se nemusí nutně změnit, abychom si byli více vědomi, jak s ním nakládáme. Hermeneutika také nepopírá (a arbitrárně ani nepotvrzuje) validitu konceptů jako je „nevědomí“ nebo validitu prostorových metafor psychiky, jak to dělá Schafer. Pouze osvětluje, jak takové metafory fungují v našem odborném i laickém diskursu z hlediska sémantiky. Na rozdíl od antirealismu hermeneutika také nepopírá existenci duševních mechanismů mimo jazykové dění (tzv. infralingvistické děje, viz oddíl o metafoře) ani schopnost jazyka o těchto mechanismech vypovídat.

Uvedený hermeneutický postoj má svoje implikace i na mikroskopické rovině psychotherapeutického dění: v terapeutickém procesu. Psychoterapie nutně přímo nebo nepřímo pracují s dynamikou významů. Klient přicházející do terapie má svůj pohled na svět, který mu některé z jeho existenciálních možností otevírá a některé uzavírá (jak by řekli daseinsanalytici). Snaha terapeuta porozumět klientovi, nalézt význam toho co se děje, je snahou o společnou interpretaci něčeho, co na začátku není zjevné pacientovi ani terapeutovi. Také neinterpretativní přístupy (např. Gestalt terapie) implikují interpretační dění v procesu terapie. Proces interpretace se odehrává v nejrůznějších formách. Psychoanalytický princip neutrality například systematicky vytváří prostor pro odhalení klientových spontánních interpretací situace prostor pro klientovo spontánní uspořádání reality (tzv. přenos a projekce). Tak se v terapii ukazuje nová rovina významu, která byla v klientově životě přítomna již předtím, ale pouze netematicky. Takovéto zviditelnění „nevědomého“ uchopení reality rozšiřuje možnosti pacientovy interpretace sebe sama a svého prožívání.

Ve zmiňované Gestalt terapii terapeut aktivně neinterpretuje dění v klientově životě, ale systematicky vytváří prostor pro to, aby se klient setkal s doposud nereflaktovanými aspekty své zkušenosti (převádí klientovu pozornost k figurám a k pozadí jeho prožívání) a nechává klienta, aby si sám interpretoval svoje vnitřní dění. Ve skupinové modalitě Gestalt terapie na sebe narážejí různé interpretace

jednotlivých členů skupiny. Terapie vytváří rámec, neurčuje přímo obsah probíraných témat. Takovýto demokratický postoj je vlastní většině humanisticky orientovaných terapií.

Z terapeutického hlediska je důležité právě to, aby klient dostal prostor projevit se. Nereflektované realistické pochopení někdy vede k tomu, že terapeut příliš rychle naroubuje několik projevů pacienta na svoji teorii, interpretace se pak děje bez respektu k pacientově vlastní sémantice, což může celý proces ovlivnit velmi negativně. Terapeut, který si je vědom nejenom své teorie, ale i procesů interpretace ve smyslu sémantiky jazyka, bude v interakci s pacientem opatrnější a bude více nastaven „objevovat“ pacienta nově spíše než aby mu mechanicky vnutil vlastní koncepty. Samozřejmě, terapeutovo předporozumění nelze, a ani není potřeba zcela eliminovat. Jde pouze o zvýšení citlivosti na dění v terapii.

3.3 Základní témata kritické hermeneutiky

3.3.1 Diskurs, textualita, svět textu

Nyní, když už jsem vymezil místo a působnost hermeneutického postoje ve společenských vědách, přejdu k výkladu jednotlivých aspektů hermeneutiky. Interpretace je všudypřítomna v komunikaci, v teoretizování i běžné činnosti. Protože jde o tak globální jev, je nutné najít nějaké východisko, od kterého můžeme uspokojivě odvodit jednotlivé jevy, se kterými máme v procesu interpretace do činění. V jednom z nejpřehlednějších výkladů svého pojetí Ricoeur začíná svůj výklad u pojmu diskursu a jazyka (1976). Budu následovat jeho příkladu a začnu ve stejném bodě.

Pojmy diskurs a jazyk patří neoddělitelně k sobě. **Diskurs** je *jazyk v akci, jazyková událost, způsob mluvení o věcech*. Kdykoliv učiníme nějakou výpověď, účastníme se diskursu. Dynamika tohoto, na první pohled prostého činu, je východiskem celé hermeneutiky. Abychom mohli vidět, co vše se při

lidské výpovědi děje, musíme zavést několik distinkcí.

První rozlišení, na které narážíme při studiu jazyka, bylo formulováno známým švýcarským lingvistou Ferdinandem de Saussurem. Rozlišení, které tento autor zavedl, jsou dodnes pokládána za základ teorie komunikace (Vybíral,). De Saussure rozlišil dvě základní lingvistické roviny: a. jazyk (fr.*langue*), ve smyslu *jazykového kódu*, a b. řeč (mluvu, fr.*parole*), tedy konkrétní sdělení, která se v jazyce formulují. V následující tabulce uvádím základní charakteristiky obou aspektů.

Tab 4

JAZYK (KÓD) - LANGUE	ŘEČ (SDĚLENÍ) - PAROLE
kolektivní	individuální
ateporální (synchronický)	temporlní (diachronický)
anonymní	intencionální
systematický	arbitrární
závazný	kontingentní (nahodilý)

Dynmika diskursu zahrnuje oba aspekty. Sdělení je formulované vždy v pojmech nějakého konkrétního kódu a naopak, kód je realizován pouze ve formě konkrétních sdělení, jinak zůstává zcela virtuální. Oba póly jsou na sobě závislé.

Když se podíváme na jednotlivé vlastnosti obou aspektů, vidíme radikální dichotomii, která ve vzájemné kombinaci vyvažuje dynamiku diskursu. Abychom mohli formulovat konkrétní sdělení, musíme mít k dispozici jazykový kód, systém znaků a významů, které můžeme ve svém sdělení použít. Tento kód musí být kolektivní, jinak by nemohl sloužit vyjádření našeho individuálního sdělení v sociálním kontextu.

Kód je také ateporální, to znamená, že sám se v čase nemění, je statický. Neznamená to, že jazyk neprochází proměnami, veškeré významové

posuny se však dějí pouze v aktivním užití kódu. Jazyk musí zahrnovat statický prvek, má-li mít jeho dynamické užití smysl.

Anonymita jazyka souvisí s jeho obecností. Pojmy a znaky které používáme, odkazují ke konkrétním realitám pouze, když je individuálně užíváme. Použití pojmu je přitom do jisté míry arbitrární, což je jeden ze způsobů, jak se v průběhu času může proměňovat i samotný kód. Například pojem „komplex“ nebo pojem „autenticita“ získaly v naší kultuře nový obecně platný význam díky jejich původně kontingentnímu a inovativnímu užití v psychologické teorii a praxi. Tento proces usazování zaužívaných významů v obecně přijímaném kódu Ricoeur nazývá *sedimentace významů*.

Relativní stabilita jazykového a pojmového kódu umožňuje vědecké zkoumání, které se zpravidla zabývá právě hledáním stabilních jevů. Zkoumat někoho osobnost znamená z tohoto hlediska zkoumat, o jaký osobně specifický kód se opírá konceptualizace a činnost daného člověka. Podobně přistupoval ke studiu osobnosti George Kelly ve své teorii osobních konstruktů. Hermeneutice však nejde o to navrhnout nějaký vlastní model osobnosti. Pouze konstatuje, že na rovině diskursu je to právě stabilita významů, v níž rozpoznáváme jistou strukturu osobnosti a interakcí jedince. Toto tvrzení se týká interpretační roviny poznání, netvrdí nic o mimojazykové podstatě těchto stabilit, to je věc psychologické teorie, ne hermeneutiky.

V psychoterapii je situace podobná. Řada přístupů staví na hledání opakování a vracejících se gestaltů v chování člověka. Z toho se pak usuzuje na obecnější strukturu (komplex, určitý kontaktní styl, nevědomá fantazie, vnitřní konflikt ap.), která se projevuje v chování a prožívání jedince. Z hermeneutického hlediska se tady z promluv a z chování (které má také svou výnamovou složku, viz dále) usuzuje zpětně na kód, na „jazyk patologie“, který je anticipován různými teoriemi. Hermeneutika nám dává možnost zkoumat tuto sémantickou rovinu psychoterapeutické praxe, bez ohledu na konkrétní teorii.

De Saussurův model je ale pouze startovním bodem Ricoeurových úvah. Když odhlédneme od de Saussura, jde vlastně o dialektiku *sémiotiky*, která se zabývá virtuálními znaky, ze kterých se skládá jazyk, a *sémantiky*, zkoumající aktuální výpovědi formulované zpravidla ve větách. Tyto dvě roviny jsou kvalitativně odlišné přesto (nebo právě proto?!), že jsou na sobě

natolik závislé. Pokud se zabýváme sémiotikou, hledáme základní části, ze kterých se skládá daný pojmový systém (jazyk, kód, teorie). Ricoeur říká, že *disociujeme* aktuální na virtuální. Běžná promluva nebo projev (například symptom) je naopak konkrétním sdělením a vyjádřením *integrace* různých znaků.

Například klasický psychoanalytik vidí za hamižností, hromaděním věcí a negativismem *integraci* psychických obran přemístění, převrácení v opak, izolace a úzkosti tvořené predoidipickým Superegem pacienta. To jsou konstitutivní aspekty, části formální teorie, které v dané kombinaci tvoří sdělení „projevy tohoto člověka odpovídají projevům análního charakteru“ (McWilliams, 1994).

Základní prvky teorie poskytují terapeutovi obecnou pojmovou mřížku. Z integrace různých pojmů obsažených v dané teorii (v daném jazykovém systému) terapeut integruje vysvětlení konkrétního případu, s nímž se setkává, tedy lokální sdělení, individuální událost. Antirealistické přístupy uvedené v předchozím oddíle většinou postrádají takovouto systematickou strukturu a nechávají prostor šíři laického jazyka pro konceptualizaci situace klienta. Takový přístup je vysoce individuální, jeho explanační hodnota (viz níž) je však sporná.

Diskurs je tedy dynamikou virtuálního kódu a aktuální promluvy. Je realizován jako událost, rozumíme mu však, jakožto *významu*. To je vidět v tom, že se můžeme k jednotlivým událostem zpětně vrátit a přemýšlet nebo mluvit o tom, „co se stalo“, tj. o *významu* dané promluvy nebo daného smysluplného projevu chování. O chování a promluvách můžeme později mluvit, protože mají význam, který transcenduje danou událost. Význam nemizí potom, co událost skončí (například symptomatický projev, hádka nebo sdělování psychoterapeutické interpretace).

Tato sebe-transcendence diskursu však není jednoznačná. Ricoeur mluví o polysémii, mnohoznačnosti významů událostí (a textů). Událost sama o sobě může mít nejrůznější význam. V případě psaných textů nejsou různorodé interpretace žádným překvapením. Při interpretaci chování platí stejný princip.

Nečekanému nástupu mutismu budeme rozměť jinak pokud se objeví den po smrti milované osoby a jinak pokud se objeví bez zjevné příčiny. Podobně je to s verbálními sděleními. Samy o sobě můžou znamenat lecos, v konkrétní situaci jim však můžeme porozumět relativně jednoznačně. Kliničtí i proaděnští psychologové však dobře vědí, že ani to není zdaleka jisté. V psychoterapii byl tento jev formulován kromě jiného ve známé *Pragmatice lidské komunikace* Paula Watzlawicka a jeho spolupracovníků (1999), a to pod pojem puntuace. Puntuace znamená, že různí aktéři komunikace můžou různě interpretovat dynamiku komunikace. Například pár v manželské terapii může strávit množství času diskusemi na téma „kdo začal“ s útočným chováním.

Dostáváme se tímto k dalšímu významnému pojmu Ricoeurovy hermeneutiky. Tímto pojmem je **distanciace** (odstup). Tento pojem má vyjádřit skutečnost, že naše komunikace, konceptualizace, ale i sebepochopení, se vždy dějí jaksi „oklikou“. To je přirozený důsledek nutnosti používat jazyk a pojmy pro uchopení světa.

Vraťme se na chvíli k naší diskusi o diskursu. Kdykoliv někdo pronese promluvu nebo vykoná nějaký čin, jakmile o dané události budu zpětně mluvit nebo přemýšlet, jsem odkázán na svoji vlastní uchopení významu promluvy nebo jednání. Co se stalo, stalo se, minulá událost – ať je zaznamenaná písemně nebo v pamětní stopě – je mi dostupná pouze přes tento záznam. S minulostí komunikujeme přes odstup. Jak za chvíli uvidíme, není tomu jinak ani při přímé komunikaci s druhým člověkem nebo dokonce při pokusech o introspekci.

Ricoeur při své analýze promluvy zdůrazňuje, že promluva nejenže mluví na nějaké téma (je o něčem, tj. má svůj předmět). Promluva také vždy zároveň odkazuje k mluvčímu, je jeho *vyjádřením* (*quelqu'un y s'exprime*) a také má nutně svého adresáta (svého „druhého“, *un autre*). To je komplexní situace události diskursu. Hermeneutika – problematika interpretace – vstupuje do hry právě tady. Událost promluvy se transcenduje ve svém významu (*dans la signification*). To, co míním, když mluvím nebo dávám něco najevo, v mojí promluvě není přímo obsaženo. Záměr mluvčího se v promluvě odděluje od intencionality promluvy. Věta, kterou pronesu, znamená něco sama o sobě, bez ohledu na to, jak „jsem ji myslel“. Ricoeur

mluví o **dvojí intencionalitě jazyka**. To je první výzva pro hermeneutiku: výklad významu promluvy s vědomím, že tento význam má jistou autonomii vůči mluvčímu. To je první rovina odstupů (distanciace): odstup řečeného od „říkaného“ (*la distantition du dire dans le dit*).

V tomto bodě se Ricoeur obrací k Searleho známé teorii řečových aktů (Searle, 2007). Tento autor rozlišil řečové akty na několik základních typů. Jejich kategorizaci uvádím v následující tabulce.

Tab 5

Lokuční akt tj. propozice	Pronesení promluvy Vyslovení věty: <i>Vás mám tedy fakt rád.</i>
Ilokuční akt	Co dělám ve své promluvě <i>Např. ironicky dávám najevo nechuť ke kontaktu</i>
Perokuční akt	Co dělám svou promluvou – důsledek <i>Např. adresát promluvy se urazil</i>

V běžné komunikaci jsou jednotlivé řečové akty úzce propojeny. Jejich diferenciací je z hermeneutického hlediska velmi důležitá, protože prohlubuje naše pochopení problematiky *odstupu*. V řečových aktech se totiž projevuje stoupající míra exteriorizace.

Chci tím říct, že směrem od lokuce k perlokuci se projevuje stoupající míra odstupů mezi autentickým záměrem mluvčího a autonomií promluvy. Pronesení dané propozice je relativně bezproblémové. Konkrétní pronesené věty lze vcelku dobře znovu identifikovat (za předpokladu že jde o psaný text nebo že máme dobrou paměť). Na ilokuční rovině mluvčí využívá k formulaci svého záměru obecně známou a závaznou gramatickou strukturu, a prosodii, která doplňuje a zvýrazňuje význam sdělení. Tato rovina je z hlediska interpretace už trochu složitější, protože často není jasné, jaký je opravdový záměr sdělení druhého člověka, nemluvě o prosodických doprovodných jevech sdělení.

Poslední rovina – perlokuce, je nejmýraněji externalizovaná. V psaném textu (kterým se hermeneutika zabývá přednostně) perlokuce není vůbec zaznamenaná. Perlokuční síla, efekt, který má sdělení na posluchače, je

z hlediska interpretace velmi těžko ověřitelný jev. S tímto jevem se hermeneutika setkává převážně v interpretaci starověkých textů, kdy je cílem interpretace zjistit, jaký byl záměr jednotlivých výroků historické postavy. Nejednoznačnost takovýchto interpretací je jasná každému, kdo se někdy trochu zabýval například interpretací biblického textu.

Analýza psychoterapie z hlediska řečových aktů a hermeneutické funkce odstupů, může být velmi přínosná. Bylo by například zajímavé srovnat různé psychoterapie ve způsobech jejich práce s ilokučnými a perlokučnými akty. Terapie, které kladou velký důraz na relativitu poznání, například systematicky zmnožují možné interpretace ilokucí (co chtěl mluvčí říci). Ve snaze rozšířit pole možných pohledů na komunikaci s partnerem může antirealisticky orientovaný terapeut vést klienta k hledání četných alternativních významů partnerova sdělení nebo chování. Cílem by bylo například rozvolnit rigidní vnímání partnera a otevření se novým komunikačním a vztahovým možnostem.

Jinak pracuje s řečovými akty Gestalt terapie. Gestalt terapeut často nechá jednoho člena skupiny volně vyjadřovat svoje prožívání a pak vyzývá skupinu ke zpětné vazbě. Členové skupiny mají říci, jak vnímali to, co mluvčí řekl, tedy mají za úkol sdělit svoji interpretaci ilokučného a perlokučného roviny sdělení.

Zcela odlišné je pak nakládání s řečovými akty v ericksonovské hypnoterapii, kde má sdělení terapeuta několik rovin. Metaforicky – a pokud možno mimo vědomí klienta – terapeut vypráví příběh, který je atrukturován tak, aby na mimo-vědomé úrovni zasáhl problémovou oblast klientova prožívání, nebo aby aktualizoval jeho vnitřní zdroje. Vztah mezi lokučným a ilokučným aktem je v této technice vcelku standardní, velmi zajímavá je ale funkce perlokučného aktu. Perlokuce je v hypnoterapii dle Ericksona oddělená od lokuce a ilokuce. Lokučného a ilokučného akt se odehrává na běžné deklarativní rovině, zatímco perlokučného akt by měl probíhat co nejvíc mimo vědomé vnímání pacienta (Lankton, 1981).

Takováto analýza by mohla ukázat linvistické a pragmatické strukturální rozdíly i podobnosti mezi různými terapeutickými technikami a mohla by vést k zajímavým zkoumáním a případným inovacím v teorii i v technice. V nedávném dění v oboru je příkladem takové inovace například Wachtelovo plodné propojení behaviorální a psychoanalytické teorie, které se opíralo právě o zkoumání pragmatických aspektů obou teoretických přístupů (Wachtel, 1998, 2008).

V návaznosti na analýzu diskursivní aktivity Ricoeur zavádí pojem **dílo** (*l'oeuvre*). Tento pojem klade důraz na kreativní aspekt diskursu. Dílo je *větší diskursivní celek*, který je charakteristiky formován v určitém stylu. V případě díla psaného může jít o umělecký nebo vědecký literární styl. Pokud přeneseme tento pojem na lidské chování (které je významově vázané, tedy *smysluplné*), můžeme mluvit o jisté behaviorální nebo osobnostní stylistice, což nás dostává do blízkosti psychologické charakterologii v jejích různých pojetích.

Dílo, formálně a stylisticky zarámovaný projev, je prostředníkem mezi nahodilostí jednotlivé události a racionalitou obecného smyslu. Ricoeur k tomu říká: „Jestli je jedinec teoreticky neuchopitelný jakožto jedinec, lze jej pořád rozpoznat jakožto singularitu průběhu, projevující se v konstrukci a v reakci na určitou situaci.“ Toto tvrzení je sice mířeno na situaci rozpoznávání stylu literárního díla, není však důvod, proč bychom nemohli tuto úvahu přenést do situace porozumění člověku v interpersonální situaci.

Rozpoznávání jedinců podle stylistiky průběhu jejich projevů je nakonec vcelku běžné v psychoterapiích, které rozvíjejí sebepoznání klienta. Odpovídá tomu například Gestaltistická snaha dovést klienta k uvědomení si toho, „co ve skutečnosti dělá“ nebo psychoanalytické doporučení vyhledávat v životě klienta analogické, opakující se situace.

Jistou stylistiku lze určitě zkoumat i u „děl“, kterými jsou samotné psychoterapeutické modely. Takový model je nakonec přeci jen literárním dílem⁸⁶. I když odhlédneme od psané fixace psychoterapeutické teorie, teoretické systémy v psychoterapii mají vlastní stylistiku. Terapie běžně kategorizujeme například na direktivní a nedirektivní, také naše dělení na realistické a antirealistické přístupy by bylo možno definovat stylisticky. Bylo by jistě zajímavé udělat kvalitativní studii na stylistiku psychoterapeutických teorií. Takové zkoumání by podle mě našlo svoje uplatnění například na poli integrace psychoterapií. Jednu takovou studii zaměřenou na stylistiku práce s časovou dimenzí budoucnosti v jednotlivých přístupech uvádí v *Handbook of Psychotherapy Integration* kolektiv autorů Beitman, Sothová a Bumbyová (in Norcross, Goldfried, 2005).

⁸⁶ Stojí za zmínku že jediné velké ocenění, které Freud za svého života dostal, byla cena za literaturu.

Jiná, velmi inspirativní studie je Schaferova analýza terapie z hlediska typologie narativů (Schafer, 1976). Jednotlivé teorie řadí podle klasické typologie Northropa Frye mezi *komické*, *romantické*, *tragické* a *hrdinské* typy a ukazuje, že kvalitní psychoanalýza zahrnuje všechny uvedené aspekty.

Je nutné upozornit, že dílo není kategorií, která by zcela zpadala do vlivu svého autora. Díky *odstupu*, který působí i na této úrovni, je dílo, jakmile je utvořeno, do jisté míry (v případě psané textu zcela) nezávislé na svém tvůrci. Jak jsem již řekl, diskurs má vlastní intencionalitu, dílo tedy také, a může se autorovi zcela odcizit. Nejednou se stane, že se daný text vykládá zcela proti původnímu záměru autora. Úkolem hermeneutiky je kultivovat v nás schopnost rozpoznat diskurs, tedy živou výpověď o světě, která se v díle artikuluje (Ricoeur 1986) a tedy zahlédnout dynamiku, která se s dílem pojí.

V případě zkoumání psychoterapeutických modelů by to znamenalo rozpoznat dynamiku, která vedla k formulaci teorie. Autorům psychoterapeutických systémů nejlépe porozumíme pokud se seznámíme s kontextem, v němž daný systém vznikl. V psychoterapeutickém procesu nalezneme analogii tohoto procesu v terapeutických snahách zasadit si klínské dění do kontextu – individuálního, rodinného, kulturního, rodového, apod. Rozpoznání dynamiky je pro klienty často osvobozující, protože rozšiřuje jejich kompetenci jednat vůči tomu co se v jejich životech děje. Pokud vezmeme lidskou konfiguraci vlastního života (a charakteru) také jako dílo, lze říct, že toto dílo se nejednou lidem vymyká z rukou a získává autonomii, přestože je člověku samo tak blízké. Viz například autonomii patologických procesů. Toto pojetí má blízko k myšlence opresivních narativů, se kterou pracuje narativní terapie. Demaskovat takvé „dílo“ jako nikoliv autonomní prvek s nutnou konfigurací, ale jako kontingentní strukturu, která je v dialektickém vztahu s volnými aspekty fungování člověka, může v terapii působit jako „zmocnění“ (Andersonová, 1997) k adaptivnějšímu postoji k životu a k sobě samému. Takto zmocněný pacient ví, že s „dílem“, kterým je jeho život, může lecos dělat, a hledá možnosti jak jej rozvíjet uspokojivým směrem. Jinak je na tom pacient, který se cítí ve vleku něčeho, co už nepožívá jako „svoje“ a nerozpoznává svůj diskurzivní (tj. také aktivní) podíl na konfiguraci svého života a sedimentovaných významů, které určují jeho předporozumění světa, druhých lidí i sebe sama.

Nyní jsme dospěli do bodu, kdy můžeme pomalu uzavřít diskusi o různých aspektech diskurzivity (byť toto téma nás bude netematicky provázet i v dalším textu). Dostali jsme se do těsné blízkosti posledního konceptu, který je v souvislosti s diskursivitou potřeba uvést. Tímto konceptem je **svět textu** (*le monde du texte*).

Tímto pojmem Ricoeur poukazuje na denotativní aspekt textuality. Text má nutně svoji referenci, svůj svět, o kterém vypovídá. Diskurs míří realitu, míří mimo sebe sama a vždy nějak vykládá svět, který se pokouší popsat. V tomto bodě však přichází důležitá otázka. „Co se stane, když se z diskursu stane text?“ ptá se Ricoeur. Co se stane, když se diskurs zafixuje na papíře?

Text, zafixovaný diskurs, ztrácí svoji referenční hodnotu. Už neodkazuje ke konkrétní vnější realitě. Odpoutává se od ní. Přesto však není bez významu. Jeho reference zůstává prázdná a otevřená novým interpretacím. Tomu Ricoeur říká **reference druhého řádu**. Když pak přistupujeme k zafixovanému textu, hledáme samozřejmě jeho význam⁸⁷. Tento význam však musíme rekonstruovat (toť hermeneutika), text si musíme „přebrat“. Ricoeur důrazně upozorňuje, že taková rekonstrukce nikdy neproniká „za text“, tedy k pomyslné pravé podstatě textu. Interpretovat naopak znamená explikovat, rozkrýt svět, který se nám otevírá „před textem“. Daný text nabízí určitý rozvrh bytí ve světě. Svět, který text nabízí má holisický charakter, nelze jej jednoduše shrnout do faktických bodů, zahrnuje i stylistikua celkovou konfiguraci. Tento **svět textu** však není nikdy definitivní. Je tomu tak proto, že text samotný, emancipovaný od původního autorského záměru (není čtenáři přímo dostupný) nelze vyčerpát jedinou interpretací. Otevírá možnosti mnohočetné interpretace, která je vždy historicky kontextualizovaná. Stejný text jinak četli lidé v minulosti a jinak jej čtou současníci. A o budoucích interpretacích nemůžeme mít ani tušení.

Čtení je vždy historicky vázané, což ale neznamená, že můžeme text číst jakkoliv. Jsme povinni hledat tu nejadekvátnější interpretaci. Taková

⁸⁷ Příkladem jsou texty ze kterých se učíme psychoterapeutické teorie nebo poznámky o diagnózách pacientů. Tyto texty také vyžadují aby k nim člověk přistoupil a interpretoval je nějakým konkrétním stylem, nejsou « evidentní ». Je velký rozdíl mezi čtením terapeutického textu na technické rovině a čtením, ve kterém si vytváříme konkrétní představu jevů popisovaných v terapeutické literatuře.

interpretace není jedna a ta samá pro všechny a pro každou dobu a situaci. Stačí si vzpomenout na různorodá psychoanalytická čtení Freuda. Psychoanalytici z odlišných táborů se neustále vracejí k textům „otce zakladatele“ a všichni z něj čerpají, aniž by navzájem souhlasili na správním důrazu v interpretaci svého mistra. Nelze přitom jednoznačně říct, kdo z nich čte Freuda správně.

Důležité je říct, že podle Ricoeura by ani Freud zpětně nemohl říct, kdo má pravou interpretaci. Text může obsahovat víc než o co do něj chtěl autor vložit. V historickém vývoji se aktualizují různé potenciality textů, které nemusí nijak přímo souviset s „původním záměrem autorů“. Texty získávají vlastní život a opravdovou autonomii.

Tato úvaha poukazuje na princip, který je překvapivě důležitý pro provozování terapie. Pokud aplikujeme metaforu textu na lidskou zkušenost, ukazuje se nám tady jak je možné nové pochopení vlastní minulosti, na kterém stojí řada terapeutických technik. Setkání s vlastním příběhem – ve svém vyprávění, v záznamech, ve snech, ve vzpomínkách druhých – nejen že nabízí nové informace, ale také příležitost k novému „čtení“ minulosti. V terapii často dochází k určitému „aha efektu“, kdy najednou příběh klienta ukáže zcela novou tvář a nasměřuje jej k novým možnostem. Stejně tak jako nás můžou příběhy, které vyprávíme (doslova nebo metaforicky vyprávíme svým životem) držet „v šachu“ a neustále nás směřovat do koluzivních vztahů nebo ničujících způsobů myšlení, stejně tak můžou naše příběhy být v novém kontextu transformované do příběhů o naději a uzdravení. Lze si dobře představit například vyprávění člověka, který se neustále propadal do závislosti na alkoholu a poté, co závislost překonal, o své minulosti nemluví už jako o pasti a tragédii, ale například jako o „zkoušce“ nebo „škole života“. „Textura minulosti“ takového člověka se nezměnila, ale vydala nový význam, který v ní byl potenciálně přítomen již od začátku.

Text tedy podle Ricoeura nabízí určitý návrh světa, určitého způsobu bytí ve světě a rozvrh bytostných možností (Heidegger). Tento potenciál textů je, byť v jiných pojmech, důvěrně známý také ericksonovským hypnoterapeutům, kteří používají prezentaci příběhů právě k rozšiřování

„vnitřních možností“ člověka.⁸⁸

Dílo člověku nejenom otevírá určitý způsob bytí ve světě. Je také místem sebeporozumění. Ve snaze porozumět dílu - uměleckému textu, psychologické teorii nebo druhému člověku, vždy zároveň nutně transformuji porozumění sobě samému. Člověk si přivlastňuje text, rozumí samému sobě *před textem* a stává se textem proměňován. To je zkušenostně známé snad každému čtenáři psychologické a zejména psychoterapeutické literatury nebo beletrie. V takové situaci je sebeporozumění před textem markantní. Jinak tomu však není ani v běžném sebeporozumění. Protože přímé poznání ani sebepoznání podle Ricoeura není možné, jsme odkázáni na porozumění skrze koncepty a pojmy, se kterými se setkáváme ve svém sociálním milieu. Lidská identita je dialekticky utvářena v kontaktu s diskursy, do kterých člověk vstupuje, a s nimiž se setkává. Skrze poznání světa poznávám také sebe sama. Proto může Ricoeur říct, že „subjektivita čtenáře dospívá k sobě samé pouze natolik, nakolik je zpochybněna, pozbavena platnosti [před textem]...jakožto čtenář se nalézám, pouze když se ztrácím.“ Číst text, nebo „číst“ situaci implikuje vnitřní proměnu, diferenciaci a rozšířené sebepoznání. Klienty, které v terapii potkáváme, jsou často lidé, kteří prošli situacemi, které je výrazně ovlivnili, jen zpětně jim ale pomáháme rozpoznat jak jejich „čtení“ okolního světa zformovali jejich vlastní identitu a chápání.

Čtení má podle Ricoeura tedy výraznou fiktivní složku. Napsaný text, vyřčené slovo se emancipují od svého původce a přes referenci druhého řádu otevírají možnosti fiktivní rekonfigurace svého obsahu. Text a jeho porozumění je výzvou naší představivosti. Bez ní nám text zůstává uzavřen. To vede Ricoeura k překvapivému závěru: *pokud je fikce jednou z fundamentálních dimenzí reference textu, není o nic méně základní dimenzí subjektivity čtenáře.* Fikce, schopnost imaginace, je konstitutivní pro lidskou identitu.

Tento závěr je sice těžko srozumitelný, není však v psychoterapii žádnou

⁸⁸ Na tyto úvahy navážu u výkladu teorie narativu a mimetických procesů.

novinkou. Kdo trochu zná psychoanalytické spisy, zejména Winnicotta, nebo jeho současného žáka Christophera Bollase, ten ví, že v psychoanalýze je schopnost imaginovat konstitutivní pro lidské Já. Bollas (1992) píše o tom, jak snová imaginace je východiskem duševního dění a seberegulace. Podobně Winnicott psal o tzv. **třetím prostoru**, ve kterém se kreativní imaginativní elaborace potřeb, která je východiskem subjektivity, spojuje s objektivitou vnějšího světa a utváří tak prostor, ve kterém se vyvíjí kulturní a sociální život člověka (Winnicott, 2005). Schopnost fiktivní reprezentace sebe sama je předpokládána také v běžném sebezpoznání a v emocionální inteligenci.

Tyto překvapivé úvahy kladou Ricoeura do velmi zvláštní pozice vůči realismu i vůči antirealismu. Na jedné straně se počítá s realitou, s nějakým světem, který je referencí textu, na druhé straně lidské poznání je odkázané na mediaci přes symboly a tato mediace (porozumění textu) je bytostně propojena s fikcí. Abychom textu porozuměli, musíme být schopni vyjít mu vstříc, promítnout do něj svoje možnosti. I k textu, který má za cíl popisovat reálný stav věcí, musíme přistupovat s jistou minimální nutnou dávkou představivosti, jinak by jeho věty pro nás pozbyly smyslu. Přitom v tomto „vyjítí textu vstříc“ elaborujeme interpretaci svým vlastním způsobem v mezích, které daný text dovoluje, ale nikdy definitivně neurčuje. V běžné řeči tomu říkáme „udělat si o něčem představu“.

V tomto pojetí radikální dichotomie realita/fikce pozbývá smyslu a stává se z ní dialektika. Neznamená to samozřejmě, že není rozdíl mezi vyprávěním, které podává zprávu o reálné události a vyprávěním, které je vymyšleno. Obě tyto formy vyprávění však předpokládají kreativní imaginaci, a to nejenom při jejich formulaci, ale i při jejich pochopení. Navíc, protože text má mnohočetný (nikoliv však neomezený) potenciál významů, jeho kreativní interpretace může vést mnoha různými směry. U Ricoeura toto tvrzení není výzvou ke hledání co největšího množství alternativních interpretací. Je to pouhé konstatování dynamiky významů a pokus o osvětlení procesu interpretace. Ricoeur vždy dává přednost věrnému, byť nutně historicky podmíněnému výkladu, před mnohočetností interpretací za každou a na úkor konzistence a kontinuity. To, že adekvátní porozumění realitě předpokládá fiktivní prvek, však zůstává v platnosti. Jak řekl

Winnicott: „Jsme vskutku chudáci, pokud jsme pouze při smyslech“⁸⁹ (in Mitchell, 1995, str. 12).

O terapeutickém přínosu rozvolnění klientovy interpretace reality ve jménu objevení nových dimenzí života nemusím zkušenější kliniky přesvědčovat. Tato dynamiky byla přítomna v psychoterapii již od počátku existence oboru. Je inherentní v psychoanalytických volných asociacích i v celkové psychoanalytické situaci, kdy klient nedostává mnoho podnětů, kterých by se mohl „chytnout“ při svém uchopování reality v terapii. Tento šok z „nedostatku vyhraněné textuality“ terapeutické situace nejenže vede k nutnosti klienta výrazněji projevit jeho zaučované způsoby uchopování reality, ale také klienta „vysadí z kontextu“ a dají příležitost k novému projevení jeho kreativity. Hravý postoj ke skutečnosti, který je pro psychoanalýzu a pro analytickou terapii typický, je paradoxně způsobem, jak objevit nové, doposud potlačované a netematizované aspekty klientova bytí a světa, ve kterém se klient pohybuje. Podobně kreativně pracuje Gestalt terapie, ve které se kreativního nastavení dosahuje za použití metafor, záměrně hravého jazyka a terapeutem iniciovaných terapeutických experimentů.

Zdálo by se, že racionálnější terapie, jako je například KBT, tento aspekt postrádají. Není tomu tak. Přestože KBT je vysvětle strukturovaná a direktivní forma terapie, domácí úkoly, které klient dostává, řízené imaginace, které jsou součástí terapie a celkový duch očekávání změny i psychoedukace, která klientovi pomáhá *představit s, i* co se s ním ve skutečnosti děje, to všechno má v sobě prvek výzvy k fiktivní figuraci, která zaběhlému narativu klienta vnucuje nové poděty k asimilaci a k reinterpetaci dosavadního způsobu vnímání sebe i světa.

3.3.2 Vysvětlení a porozumění

Na téma diskursu a textuality teď navážeme významným dvojím konceptem kritické hermeneutiky: vztahem *vysvětlení* (angl. *explanation*) a *porozumění* (angl. *understanding*). Tyto dva aspekty se tradičně chápaly odděleně. Znamý, a nám historicky blízký psycholog William Dilthey, jeden z významných představitelů hermeneutiky, stavěl vysvětlení do protikladu k porozumění. Dilthey tvrdil, že adekvátním modem pro psychologii (a pro všechny „duchovědy“) je porozumění druhému člověku, které není

⁸⁹ We are poor if we are only sane.

redukovatelné na žádná vysvětlení analogická vysvětlování fungování mechanismu, po vzoru přírodní vědy. Vysvětlení navrhuje obecné teorie, generalizace, fungující na přísně logických principech dedukce. Takové teorie nejsou v případě zkoumání člověka možné ani žádoucí. Člověku je třeba porozumět, proniknout do jeho subjektivity. Je třeba poznat jeho vnitřní svět, pokud možno lépe než jej zná subjekt sám. V psychoterapii nalézáme podobnou ambici například v psychoanalytických výkladech psychodynamiky slavných umělců, ve kterých analytici předpokládali možnost proniknout až na rovinu jejich nevědomí.

Ricoeur (1986) navazuje na klasické rozlišení mezi porozuměním a vysvětlením. Tvrdí však, že tyto koncepty od sebe nelze přísně oddělovat. Zvláště nevhodné by takové oddělování bylo při studiu člověka. Člověku sice chceme rozumět, poznat jeho subjektivitu, Ricoeur však odmítá myšlenku, že bychom někoho mohli poznat definitivně, jednoznačně správně nebo že bychom mohli nějak proniknout přímo k jeho subjektivitě. Vše, co máme, jsou náznaky. I v případě psaného textu máme pouze text a svoji interpretaci textu. U kontaktu s živým člověkem máme tu výhodu, že se druhého můžeme na lecos zeptat a on může sám doplnit kontext svých vyjádření, ani to však neodstraní nutnost interpretovat význam jeho chování a promluv. Pokud chceme někomu porozumět, zůstáváme stejně odkázáni na interpretaci „textu“, který je nám prezentován.

Porozumění je tedy v cirkulárním, dialektickém vztahu k explanaci. Vysvětlují, co druhý člověk dělá, abych mu porozuměl. Porozumění je podle Ricoeura možné chápat jako východisko a cíl, vysvětlení jako nutné mezistadium a korektivu. Kdybychom se pokoušeli eliminovat aspekt explanace (bez ohledu že to nikdy není zcela možné), vzdávali bychom se korektivy, které našemu porozumění přinášejí tradičně přijímaná zobecnění a koncepty. Bez obecného ztrácíme adekvátní přístup ke konkrétnímu. Začali bychom ztrácet kontakt se sociálně zakotvenými a relativně objektivními významy, které nás obklopují a skrze které si lidé běžně rozumějí. Člověk by se přesto nevyhnul fázi explanace, ale jeho vysvětlení by ztrácela na kvalitě a úrovni, stávaly by se čím dál tím víc kontingentními a v jistém smyslu

« psychotickými ».⁹⁰ To, že izolace – fyzická nebo vnitřní – je semeništěm patologie, je klinikům dobře známé. Ricoeur ukazuje, že tento princip platí jak u lidského prožívání, tak u intelektálního dění.⁹¹

Ricoeurův důraz na dialektiku těchto dvou aspektů a na jejich nevyhnutnou přítomnost při interpretaci, je korektivou pro dichotomii realismus-antirealismus. Explanace je totiž klasickou metodologií realismu, zatímco antirealismus se často pokouší o bezmezné porozumění bez explanace. Obě strany přitom strádají. Při přehnaném důrazu na porozumění – na holistické uchopení textu (nebo člověka) v jeho jedinečnosti, hrozí, že se ztratíme v nerefektovaných předsudcích a neuvědomených tendencích, v nahodilostech dění a ve zvláštnostech druhého člověka. Na druhé straně, vysvětlení bez korektivy – nerefektovaná aplikace logického principu, neosobního modelu nebo metody – je nejlepším způsobem, jak přehlédnout a banalizovat subjekt, o který nám v psychologii a psychoterapii jde především. Explanace sama o sobě postrádá kreativitu i citlivost na jedinečné aspekty zkoumaného předmětu. Čistá explanace je navíc nemožná, protože kdykoliv analyzujeme druhého člověka, jeho vyprávění, chování nebo psaný text, vždy máme do činění s celkem, který teprve *ex post facto* a uměle členíme na analytické „základní prvky“ vhodné k mechanickému vysvětlení nebo ke kvantitativnímu zkoumání. Ve verbálním projevu navíc smysl sdělení leží na rovině celých vět, které již nejsou žádnými fakty, ale samy volají po interpretaci a po volbě mezi jejich různými potenciálními významy. Metodické zkoumání zdůrazňující explanační aspekt interpretace není chybou, je si však třeba uvědomit, že *nutně není* pouze objektivní a že zahrnuje významnou subjektivní, rozumějící složku také na straně pozorovatele.

Ricoeur (1976) proto říká, že z hermeneutického hlediska je v humanitních vědách tou správnou mírou jistoty *kvalifikovaný odhad* (angl. *educated guess*). Dál se nedostaneme, protože naše poznatky jsou vždy

⁹⁰ Jedna z teorií schizofrenie ukazuje tímto směrem. Podle klasické teorie teoretiků komunikace PaloAlto, je schizofrenie důsledkem dvojné vazby. To je situace vzájemně protichůdných paralelních sdělení, které člověka vedou do konfúze. Schizofrenie je vnímaná jako vzdání se pokusů navazovat kontakt s nesmyslnou realitou, ve které nelze dost dobře *vysvětlit* co se vlastně děje.

⁹¹ Psychologii náboženství je dobře známá intelektuální ale i sociální dekadence, která nastupuje u těch společenství věřících, které se izolují od širší společnosti a od okolní komunity, která kultivuje intelektuálně uspokojivé a kvalitní teologické koncepty. Na základě své práce s věřícími klienty můžu potvrdit, že ztráta zájmu o kvalitu explanace a přílišné spoléhání na porozumění (sobě samým nebo regulativním náboženským textům) má zničující dopad na psychiku jednotlivce i na celé komunity.

do jisté míry produktem nevyhnutného rozhodnutí interpretovat jevy z určitého hlediska.

Odosobnění vnímání obecného v konkrétním, je nutnou složkou porozumění. Platí to však i naopak. V tom spočívají sebeklamy psychoterapie na obou stranách barikády. Na jedné straně jsou to rozumějící přístupy, které se brání vysvětlování (v běžně v psychoterapii označované pojmem „interpretace“). Rogersovská terapie, Gestalt terapie, daseinsynylýza, tyto a další přístupy kladou důraz na rozumějící aspekt poznání a sebepoznání. Pokud sledujeme vodítka kritické hermeneutiky, rozpoznáme i v těchto přístupech obě strany mince. Explanační složka je tady však neregulovaná, nechává se klientově seburčení, jeho vlastní konceptualizaci. To má některé výhody z hlediska etiky, na druhé straně tento postoj často vede k dlouhému průběhu terapie a k velké závislosti kvality procesu na osobní kreativitě a na osobních kvalitách klinika. To je sice pozitivní, zároveň to ale znamená, že teorie nedává dostatečná vodítka, o které by se terapeut mohl opřít v případě nouze nebo profesní nezralosti. Navíc přístupy takovýchto „rozumějících terapií“, které kladou daleko větší důraz na proces terapie než na její strukturu, lze jen málo systematicky zkoumat a podrobovat kritickému vědeckému ověření. Tyto terapie mají velmi blízko „uměleckému pólu“ dichotomie umění-věda. Terapiím, které jsou blíže explanačnímu pólu, samozřejmě naopak hrozí přetechnizovanost a potlačení subjektivity a kreativity terapeuta, která má nenahraditelný význam pro terapeutické snažení.

Je ještě jeden důvod, proč je nutno počítat s oběma aspekty procesu interpretace. Klienti, kteří přicházejí do terapie, nevycházejí pouze z vlastní subjektivity. Přinášejí sebou řadu sedimentovaných významů a vysvětlení ze svého dosavadního života. Explanace je přítomna i v případech, kdy se jí chce terapeutická technika vyhnout. Terapeut, který se explanaci pokouší vyhnout, je pak v nevýhodě oproti klientovi a lehce se nechá dlouho vláčet jeho dominantními narativy a vysvětleními. Navíc, pokud má Ricoeur pravdu, explanace je na straně terapeuta stejně přítomna, a nedostane-li explicitně prostor, terapeutovo soukromé vysvětlení klientovy dynamiky snadno se prosadí nevědomě a nereflektovaně. To je nakonec také důvod, proč klinik potřebuje průběžnou supervizi. Nejde mi o prosazování nějaké konkrétní terapie, jen chci poukázat na to, že zvýšený důraz na vysvětlení nebo na porozumění má nutné důsledky, se kterými je třeba počítat.

Tuto dynamiku, i když v jiných pojmech, skvěle popsal například psychoanalytik Donald Spence (1982) ve své známe knize *Narrative Truth and Historical Truth*, ve které ukazuje rozpory klasické psychoanalytické techniky. Například, čím víc je trapeut „neutrální“ (a tím také méně srozumitelný), tím více je klient nucen aktivně se mu snažit porozumět, což nutně brání spontánnosti volných asociací, které jsou východiskem celé psychoanalytické terapie.

Důraz na dialektiku vysvětlení a porozumění souvisí také s Ricoeurovým přesvědčením o neudržitelnosti tradičního diltheyovského oddělení přírodních a humanitních věd. V objektivních explanacích přírodního vědce je vždy skrytý rozumějící aspekt, a obráceně. Tato pozice je velmi dobrým startovním bodem pro zkoumání v psychologii a v psychoterapii. Člověk, předmět zájmu těchto oborů, se nalézá na průsečíku dění popisovanéh přírodními vědami a dění kulturního.

3.3.3 Narativita

Doposud jsme se zabývali převážně statickými aspekty interpretačního dění, i když u Ricoeura se ani na té nejbazálnější rovině nevyhneme dialektice protikladů (např. jazyk - promluva, porozumění - vysvětlení, význam - událost), která je původcem dynamiky smyslu. Dynamičnost Ricoerova díla i jeho praktičnost, se však nejvýrazněji projevuje při jeho výkladu teorie narativu (vyprávění). « Lidský čas je čas vyprávěný a jenom natolik, nakolik je čas vyprávěný, můžeme říct, že je to čas lidský, » tvrdí Ricoeur v jedné ze svých knih (2002). Na rovině vyprávění, která je běžnému lidskému životu i psychoterapeutické praxi nejbližší, se znovu - a tentokrát na vyšší úrovni analýzy - setkáme s tématy známými z předchozích analýz.

Východiskem je Ricoeurovi vztah interpretace a časovosti. Průběh porozumění nelze dost dobře popsat, aniž bychom vzali do úvahy časový aspekt (temporalitu). Text lidského života totiž není konfigurován pouze logikou významu (synchronicky), ale také sekvenčně (diachronicky). Kdykoliv si děláme v něčem jasno, pokoušíme se něčemu « přijít na kloub » a chceme něco pochopit, vyprávíme příběh (Bruner, 1990). Nové poznatky a nové pohledy na věc nekategorizujeme pouze do nějakých odtažitých poznatků o světě. Vstupují do příběhu lidského života a stávají se jeho součástí. Jak říkal již Gregory Bateson, příběh je základní formou lidského porozumění (Bateson, 2002).

« Ten nejvíce zjevný a zároveň nejvíce opomíjený fakt je, že terapeutická sezení zahrnují jednoduše dva nebo více lidí, kteří spolu mluví », píše Steve de Shazer (1994, str.11). Terapie, bez ohledu na modalitu, je práce s vyprávěním. Přitom vyprávění se neodehrává pouze na straně klienta, ale i na straně terapeuta. Terapie je vskutku, bez ohledu na terapeutický směr⁹², společným vyprávěním a « převyprávěním » příběhů. Narativní analýza se proto jeví být velmi vhodným nástrojem zkoumání psychoterapeutického dění na rovině, která není apriori závislá na některé z terapeutických škol. Mezi jednotlivými směry je určitě rozdíl v tom, jak s vyprávěním zacházejí, bazální fakt setkání lidských příběhů v terapii, je však nevyvratitelný.

3.3.3.1 *Metafora*

Ve studiu narativu Ricoeur vychází ze své teorie metafor. Svoji teorii **živé metafor** Ricoeur prezentoval ve stejnoměnné knize (2003). Základní myšlenkou metafor je juxtapozice dvou významů, « semantický náraz » (angl. *semantic clash*), ve kterém jsou společně prezentované dva koncepty, které v běžné řeči obvykle nebývají kombinované. Jeden z těchto významů je doslovný a druhý figurativní, například ve spojení « figura prožívání », se kterým se lze setkat v Gestalt terapii. Takovéto spojení dvou slov vyvolává ve čtenáři nutnost elaborovat smysl sdělení, vyřešit tajemství, které se skrývá za neobvyklou kombinací slov. Vzniká tak nový význam, který přesahuje původní smysl obou slov. Významu takovéhoto spojení porozumíme jenom v jeho kontextu (např. kniha nebo přednáška o Gestalt terapii). Každodenní jazyk je plný takovýchto **sémantických inovací**.⁹³

Pochopení metafor zahrnuje inerpretační procesy, které již známe z hermeneutiky porozumění a explikace. Sloučené pojmy je nutno vyložit, vidět jeden « pod obrazem » druhého. Tak se tvoří nový význam, kterého základem je dialektika (jak jinak!) známého a neznámého, doslovného a figurativního. Podle Ricoeura nejde o pouhá básnická vyjádření, které by bylo možné formulovat i jinak. Metafora zachycují doposud neartikulované významy, obohacují sémantiku jazyka, nejsou pouhým nahrazením starých slov.

Tuto skutečnost znají klinici ze své každodenní praxe. Psychoterapeutický diskurs je plný metafor, které nám pomáhají zachytit aspekty zkušenosti, které jinak zůstávají netematizované a ke kterým

⁹² Snad s výjimkou na tělo zaměřených přístupů, které však také nejsou « mimo narativ ». I zkušenosti z na tělo zaměřené terapie dostávají svůj význam v celku klientova příběhu. Jejich narativita je však více implicitní, nepracuje se s ní bezprostředně.

⁹³ Například « být in », « povznesený duch », « krach ekonomiky », « ztracená myšlenka », apod.

se v rámci klinické práce potřebujeme dostat. Takové metafory jako « problém s hranicemi », « nevědomá fantazie », « zvnitřnění », « orální fixace », « oidipké vítězství », nebo « kognitivní schéma », jsou každodenním chlebem psychoterapeutů. Prozkoumání metaforické struktury psychoterapií je podnětnou výzvou. V psychoanalýze takové zkoumání provedl již zmiňovaný Stephen Mitchell (1988), který rozlišil základní metaforiku psychoanalytické psychopatologie dva typy: jedna vychází ze zdrojové metafory « člověk jako zvíře », druhá z metafory « člověk jako dítě ». Mitchell poukazuje na přínos i na omezení obou metafor a navrhuje novou koncepci « člověk jako vztah ». Analogické analýzy metaforiky obecné psychologie najdeme historika psychologie u Danzingera (1997) nebo i diskursivních psychologů Harrého a Gilleta (2001).

3.3.3.2 *Mimesis*

Ricoeur rozvíjí svoji teorii narativu v návaznosti na svoje úvahy o metafoře. Vyprávění, podobně jako metaforizace, se odehrává na principu sémantické inovace. Kdykoliv rozvíjíme narativ, ať už vyprávíme něco ze svého života, nebo pouze asimilujeme nové zkušenosti, navazujeme « novým » na « staré ». Naše výchozí porozumění určuje směr, kterým budeme kreativně asimilovat nové zkušenosti a informace. V narativu se události odvíjejí v čase, naše porozumění *minulosti* je východiskem naší kreativní asimilace všeho nového s čím se setkáváme. Předporozumění se tedy odráží v nových interpretacích světa. Porozumění je tedy kruhové – musíme světu vždy již nějak rozumět abychom mohli asimilovat nové události. Ricoeur pro tento jev užívá pojmu **hermeneutický kruh**.⁹⁴ Podotýká ale že případně vyprávění je snad lepší mluvit o *hermeneutické spirále*, protože bereme-li v úvahu časový aspekt, porozumění se postupně proměňuje a rozšiřuje díky novým zkušenostem i kreativnímu aspektu, který je v něm vždy přítomen. Nové interpretace sice vycházejí vždy z předchozího porozumění, vždy však – jakožto interpretace – vyžadují kreativní elaboraci.

Na potenciál ke kreativní elaboraci spoléháme v psychoterapii, kde se pokoušíme klienta přivést k novému porozumění, aniž bychom mu chtěli (nebo mohli) vnutit svůj pohled na život. Různé techniky citlivě pracují s aktualizací klientovy kreativity při vyprávění jeho příběhu. V psychoanalýze je to například princip interpretace vycházející od obsahů nalézajících se blízko « v předvědomí », kdy se nejde přímo k předpokládaným hlubinným obsahům, protože tyto jsou klientově zkušenosti příliš

⁹⁴ V jiné formě jsme se s tímto jevem již setkali u uvedených dichotomií, které jsou ve vzájemném dialektickém vztahu.

vzdálené. Rogersovská terapie má jiný přístup, nestojí na interpretaci, ale na vytvoření prostředí pro to, aby se klient mohl uvolnit a začal svobodněji elaborovat svůj narativ. Důraz na afektivní prožívání v reflexivních reakcích terapeuta přitom zajistí, aby klient do svého narativu začal asimilovat také emoční aspekt. Podobně bychom mohli analyzovat i další psychoterapeutické techniky. Analýzy tohoto typu, jsou velmi přínosné pro rozvoj dovednosti terapeuta. Hermeneutika, tím, že nabízí pohled na dění z nového hlediska, může prohloubit, resp. doplnit analýzy, které najdeme v klasických příručkách terapeutické techniky (Wachtel, 1993; Culley, Bond, 2008).

Na rovině narativu se hermeneutické dění projevuje v trojím procesu zvaném **mimesis** (po vzoru Aristotela a Platóna). Řecké slovo *mimesis* zhruba odpovídá českému slovu *imitace*. Myslí se v tomto případě imitace činu (fr.*l'imitation de l'action*). Vyprávění vychází z lidské praxe a do ní se také navrácí. Nyní stručně popíšu jednotlivé fáze *mimesis* (Ricoeur, 2000, 1986):

- **mimesis₁** značí narativní *prefiguraci*, skutečnost, že lidské porozumění světu je « nastavené na » narativní uchopení skutečnosti; značí to, že člověk vždy již přirozeně rámuje svoji zkušenost narativně, vnímá ve světě motivované činitele, aktivní a pasivní subjekty; tato rovina je přirozeným východiskem pro druhou fázi;
- **mimesis₂** je rovina « *jako by* » (angl. *as if*, fr. *comme si*); podobně jako při metaforické asimilaci nových významů na základě již známých konceptů, i na narativní rovině chápeme novou zkušenost pod obrazem dosavadního vyprávění; svoje zkušenosti vždy organizujeme do celků, dáváme jim určitou *zápletku* (angl. *emplotment*, fr. *mise-en-intrigue*), v této fázi se uplatňuje fiktivní a kreativní imaginace;
- **mimesis₃** je rovinou *refigurace*; moment, ve kterém dochází ke kontaktu mezi fiktivním textem a světem čtenáře; fiktivní rozvržení narativu (« jako by ») se tady odráží v reálném porozumění, text získává reálnou referenci (tj. odkazuje ke světu lidské zkušenosti).

Mimetické aspekty vyprávění se vždy společně podílejí na refiguraci světa čtenáře (klienta, terapeuta). Tato struktura narativního porozumění není přítomna pouze v situaci čtení, ale také v každé běžné situaci porozumění životu jakožto příběhu. Je implicitní také v lidské činnosti, protože i ta patří k celku životního narativu (odráží lidské sebeporozumění a aktivně na něj reaguje). Kruh se tak uzavírá. « Naše porozumění světu jsme vnesli do svého

vyprávění s cílem porozumět světu, » píše Simms (2003, str.86), jeden z interpretů Ricoeurova díla.

Toto je další bod, který může mít praktický význam pro hermeneutickou analýzu psychoterapie. Terapie nabízí alternativní příběhy, terapeut klientovi pomáhá představit si jejich životní příběh pod novým obrazem, nabízí se nova zápletko, do které může klient vnést svůj příběh (vyjádřeno psychoanalytickým « Mohlo by to třeba být tak, že...? »). Budování psychoterapeutické teorie je vlastně konstrukce fiktivního narativu na úrovni mimesis₂. Teorie nabízejí obecnou formu, pod jejíž obrazem můžeme nově zhlédnout dění ve vlastním životě. To co nedávalo smysl, se najednou ukáže jako smysluplné, nebo se ukážou nové aspekty klientova příběhu. To platí bez ohledu na to, zda je teorie ve své původní formě vyjádřena narativně nebo nikoliv⁹⁵. I teorie vyjádřená ve formě formálního modelu (například psychoanalytický strukturální model osobnosti nebo strukturní model rodiny), se v terapeutické praxi nakonec asimiluje narativně.

Zajímavé by bylo prozkoumat narativní rovinu dění v terapiích, které na první pohled obcházejí přímou narativní refiguraci. Příkladem může být model NLP, ve kterém je to terapeut, kdo asimiluje osobnost klienta do svých předem ustavených konceptů a klient zůstává víceméně pasivním objektem. Zdá se, že v některých případech techniky, které obcházejí vědomí klienta, nechávají jeho narativ bezprostředně nedotknutý. Ten se pak druhotně proměňuje na základě posunu ve vnitřních mechanismech (např.klient se najednou po hypnoterapii cítí jinak, napadají jej jiné myšlenky apod.). Narativní dynamika působí i u těchto technik, ale není v popředí. Za prvé, terapeut musí narativně porozumět klientovi (rozumí mu pod obrazem svého modelu osobnosti), za druhé, klient zpětně narativně asimiluje novou zkušenost se sebou samým a její důsledky. Jak je vidět, narativní dění má u různých technik různou dynamiku a možná by bylo přínosné prozkoumat z tohoto hlediska více terapeutických přístupů.

⁹⁵ Příkladem narativně strukturované teorie je například koncept *sociální dělohy* Chvály a Trapkové (2006).

K narativní analýze patří otázka časovosti ještě v tom smyslu, že dialektika probíhá nejenom mezi fiktivní a historickou zkušeností, ale také mezi minulostí a budoucností. Kdykoliv se díváme do budoucnosti, je naším východiskem zkušenost naší minulosti, se kterou jsme nějak naložili, a obráceně. Porozumění minulosti je východiskem výhledů do budoucnosti. To je běžné téma psychoterapie. Z prostorových důvodů se zde tomuto tématu nebudu věnovat a omezím se na uvedenou poznámku o dialektice minulosti a budoucnosti. Dalším tématem, pro které zde již není dostatek prostoru, je narativní identity. Také se k němu vyjádřím jenom zběžně.

Narativní identita je pojem vyjadřující skutečnost, že lidské Já se artikuluje v mimetické hře narativu, kterou jsem popsal v předchozích odstavcích. Protože životní narativ se odehrává na hranici mezi dějinným a fiktivním vyprávěním, také narativní identita zahrnuje jak realitu tak fikci. Sebe porozumění je vždy otázkou interpretace a ta je vždy zprostředkovaná textem. Lidské Já je vnořeno do « dějinné fikce a fiktivních dějin » (Ricoeur, 1992). To samozřejmě u Ricoeura neznamena neodlišitelnost těchto dvou stránek zkušenosti. Tím, že staví fikci a realitu tak blízko sebe, chce Ricoeur vyjádřit, že jakékoliv oddělení těchto dvou aspektů, je vždy jen předběžné. Úkolem dobré interpretace je pak co nejlépe vysvětlit realitu a co nejasněji ji odlišit od fikce, kterou má realita neustále « v patách ».⁹⁶ Ve srovnání s antirealismem je v tomto postoji pokora před omezeností lidské perspektivy a zároveň naděje, že na naší cestě dál se přece jen můžeme blížit pravdě, za předpokladu, že jsme připraveni tuto pravdu zodpovědně a opravdově hledat.

3.3.4 Konflikt interpretací, hermeneutika tradic a kritika ideologií

Na závěr výkladu základních konceptů Ricoeurovy kritické hermeneutiky ještě obrátíme pozornost ke konfliktu interpretací. Toto téma je zvláště relevantní pro srovnání hermeneutiky s tradicemi realismu a antirealismu a pro úvahy nad vztahem jednotlivých výkladů člověka.

Teorie interpretace umí dobře popsat proces, kterým interpretace probíhá, neřeší však bezprostředně otázku *obsahu* interpretací. Již víme, že podle Ricoeura má každý text potenciál k mnohočetnému výkladu. Text přetéká významem, jedna interpretace nikdy zcela nevyčerpává jeho potenciál (tzv. *surplus of meaning*). Zároveň ale text klade na možnosti svého výkladu jistá omezení. Nemůžeme si s ním dělat co chceme. Proces interpretace,

⁹⁶ To samé je úkolem psychoterapeuta v některých formách psychodynamické tradice. Rozpoznání skutečnosti je neustále je v klinické praxi neustále se navracajícím tématem.

kterým se hermeneutika zabývá, se pak vždy děje na hranici většího množství horizontů, protože je vždy více potenciálních směrů, kterými by se interpretace mohla vydat. Který z určených významů textu nebo narativu je správný, to je otázka, která nutně vede ke konfliktu interpretací.

Jakkoliv interpretujeme skutečnost, vždy hledáme nějaký obecný kontext pro její pochopení. Snažíme se dospět k závěru, co se ve skutečnosti děje, respektive co text ve skutečnosti znamená a míní. Dokonce i antirealistické postoje prezentované v předchozím textu, formulují obecné principy konstrukce skutečnosti, byť vzápětí tvrdí, že je třeba brát je s rezervou a že vlastně žádný skutečně správný pohled na svět neexistuje a všechny alternativy jsou beztak smyšlené. Interpretace je pokusem navrhnout obecně platný význam textu. Nutnost interpretovat, a s ní spojený konflikt interpretací je tím, co žene naše porozumění dál.⁹⁷ To je dynamický pohled na poznávání, který je pro hermeneutiku typický. Každá interpretace navrhuje nějaký stav věcí. Teorie o podstatě bytí nebo skutečnosti se ve filozofii nazývá **ontologie**. Ricoeur (1969) říká, že „z hlediska teorie interpretace není předem daná žádná ontologie“. Ne proto že by žádná ontologie nebyla možná nebo pravdivější, ale proto, že na rovině, na které se teorie interpretace pohybuje, je *ontologie výsledkem nikoliv východiskem* celého procesu. Přestože svět nás předchází, v interpretaci je jeho konceptualizace nejen východiskem ale i výsledkem celého procesu probíhajícího v neutichající dialektice. Právě v interpretaci dospíváme ke svému pohledu na svět. To neznamena, jak tvrdí Gergen, že realita je sociálně konstruovaná a že dál než k naší konstrukci skutečnosti se nemůžeme dostat. Znamená to, že v sociálně (nebo přinejmenším v pojmově) zprostředkovaném konfliktu interpretací, se k pojetí reality propracováváme pouze nepřímo a jaksí oklikou. To je základní tvrzení hermeneutiky. Porozumění vždy odkázané na nějaký symbolický systém (text, jazyk, narativ), nutně implikuje potenciální pluralitu výkladů.

Výklad skutečnosti tak člověku svět zároveň otevírá, i zavírá. Interpretace některé aspekty reality zvýrazňuje, jiné potlačuje. To je hledisko podobné Gadamerově trzení, že *předsudky*⁹⁸ jsou konstruktivní, dokonce konstitutivní aspekty poznávání. Naše předporozumění světu je předpoklad jeho dalšího poznávání, otevírá nám svět. V tomto bodě Ricoeur navazuje nejenom na Gadamera, ale i na širší fenomenologickou tradici, která měla vždy blízko ke gestalstictickému holismu. Dynamika porozumění na pozadí horizontu

⁹⁷ Terapie mluvením často poukazuje právě na konfliktnost klientovy interpretace reality, nebo naopak aktivně tvořivý konflikt interpretací, který má terpauctický účinek (například u tzv. korektivní zkušenosti).

⁹⁸ Ve smyslu soudů, se kterými již přitupuje k poznávání předmětu.

se podobá hře figury a pozadí v gestalt psychologii. Ricoeur uvádí, že *nejsme s to nikdy rozumět všemu najednou*. Něčemu se věnovat, na něco myslet, vždy implikuje nějaké pozadí samozřejmých a latentně přítomných významů, na kterém se aktuální konceptualizace realizuje. Vždy máme určité hledisko. Hermeneutika zkoumá toto pozadí v konstituci teoretických systémů nebo narativů, které fungují v „zapomenutosti“ (Heidegger) tohoto pozadí. Takové zkoumání může podpořit dialog a rozvoj oboru na hlubší rovině. Vede nás ke zkoumání hlubšího kontextu a konsituce našich interpretací a pojmů, skrze které se setkáváme se světem, s druhými i se sebou samými.

V tomto ohledu se hermeneutika výrazně liší od gergenvského doporučení generovat co nejvíce alternativních perspektiv. Také hermeneutika postupuje kreativně dále a rozvíjí nové perspektivy, tento postup se ale děje *prohloubením* porozumění, nikoliv vykořeněním a povrchní subverzí, se kterou podezírám některé antirealisty. Antirealisté většinou předem předpokládají, že pravdivostní hodnota narativů jejich klientů je irelevantní. Hermeneutika nás naopak inspiruje brát otázku pravdivosti velmi vážně, aniž bychom se museli nutně omezit na předem určenou metodologii. Hermeneutika proto neodsune bez rozmyslu stranou všechny teorie, které budou sdílet nějakou charakteristiku (např. všechny teorie které nejsou empiricky ověřitelné nebo které se nezabývají nevědomím). Takové apriorní odmítnutí, charakteristické pro různé směry myšlení, je hermeneuticky nezodpovědné. Místo toho jsme vyzváni s teoriemi, které jsou nám vzdálené vstoupit do dialogu, poznat jejich jazyk. Pak se s nimi můžeme adekvátně vpořádat a třeba je i kriticky odmítnout. Zároveň tak také dostáváme příležitost se od cití koncepce leccemus přiučít, aniž bychom ji museli přijmout⁹⁹.

V otázce postoje k předsudkům a ideologiím navazuje Ricoeur kromě Gadamera, velkého ctitele tradic, také na Jurgena Habermase. Habermas na rozdíl od Gadamera nedůvěřuje ideologiím a označuje je za autoritativní. Takovou autoritu chápe nutně jako násilné omezení komunikace. Habermacovi jde právě o rozvinutí neomezeného dialogu. Tam, kde chce Gadamer navázat na tradice a kde tento autor hledá bezpečnou půdu pod nohama ve věrnosti spolehlivým textům, Habermas navrhuje postavit do centra pozornosti tzv. *emancipační zájem*, radikální kritiku všech ideologií, která má podle něj potenciál dovést lidi k naplnění ideálu otevřené svobodné komunikace, která je podmínkou nalézení pravdy. Ricoeur upozorňuje, že i Habermasův emancipační zájem je jenom jedna z ideologií a podle svého zvyku navrhuje postavit Gadamerovu důvěřivou hermeneutiku tradic do

⁹⁹ Například kleiniánské kazuistiky nám můžou být v mnoha směrech inspirací, aniž bychom museli přijmout jejich teoretická východiska.

dialektického vztahu s Habermasovou kritikou. Tak vzniká Ricoeurova **kritická hermeneutika**, která důvěřivost vyvyžuje kritikou a kritiku ukazuje jako vždy již podřízenou nějakému zájmu, který se aktuálně ukazuje jako autentický. Z tohoto principu vychází také moje kritika anritrealismu, který si podle mě někdy dělá iluzi, že přes radikální zpochybnění všech pravd může stát jaksi mimo jakýkoliv závazek vůči realitě.

Ricoeur tady uplatnil svůj typický postup: postavil vedle sebe dva radikálně protichůdné přístupy a ukázal, že jejich pozice se navzájem potřebují a podmiňují. „Jakmile s tyto dva zájmy [rozvoj tradice a kritika ideologií] oddělí, hermeneutika a kritika nebudou ničím víc než...ideologií (Ricoeur, 2005, s. 100). Vidíme tedy, že hermeneutika se nestaví jednoznačně ani na stranu tradice ani na stranu emancipace. Jedno bez druhého není možné. Realistický důraz se pojí s důrazem antirealistickým. Člověk, limitovaný vlastním horizontem a perspektivou, nemůže zvolit jednu z těchto pozic jako definitivní. Hermeneutika zůstává velmi realistická v tom, že předpokládá reálnou existenci světa, ve kterém se člověk ve svých dějinách setkává, zároveň zůstává u palčivého vědomí předběžnosti a fiktivní elaborace, na které je lidské poznání odkázané. Proto se hermeneutika omezuje ne pouhé zprostředkování dialogu a na osvětlení procesů interpretace, které patří k lidskému poznávání. Hermeneutické stanovisko tak psychoterapii nabízí „laterální pohled“ činnost, zároveň nás však nenutí přijmout nějakou „hermeneutickou ontologii“ (teorii o podstatě skutečnosti). Ponechává nám naše východisko a uvádí nás do smluplného kontaktu s východisky jiných. Utvvrzuje i zpochybňuje. Hermeneutika tak zůstává nástrojem, nikoliv půdou pod nohami. Tu musí každý najít sám. Je to metateoretický pokyn k opatrnosti, k sebekritice i k důvěře v možnosti poznání. V tomto kritickou hermeneutiku pokládám za dobrou alternativu vůči falešným jistotám extrémních forem realismu i antirealismu.¹⁰⁰

3.4 Důsledky hermeneutiky v psychoterapeutickém dění

Hermeneutika se od realismu i antirealismu tedy liší tím, že nechce být ontologickou půdou, na kterou by se bylo možno postavit. Čtenář, který domýšlí implikace uvedených principů, může namítnout, že to, co hermeneutika doporučuje, se v psychoterapeutickém dění již děje (zodpovědný dialog, vědomí předběžnosti poznání apod.). Proti takové námitce nic nemám. Hermeneutika se opravdu pokouší popsát dění, které se v realitě *již odehrává*, v

¹⁰⁰ Méně extrémní formy obou těchto metateorií jsou zpravidla po praktické stránce velmi blízké hermeneutické pozici. Tvrdím však, že realismus ani antirealismus nepřináší adekvátní metodu pro popis a zkoumání dění v těchto metateoriích.

zásadě se snaží být tou správnou teorií interpretace. V tomto smyslu nám nepřináší nic jiného než adekvátní porozumění procesů, které se podílejí na interpretaci skutečnosti. To však není málo.

Výchozím tvrzením této práce bylo, že hermeneutika je adekvátním metateoretickým východiskem pro psychoterapii. Viděli jsme už, že je to metateorie korektivní. Nenabízí tak, jak to dělá realismus a antirealismus, nějakou konkrétní ontologii. Nabízí korekci a amplifikuje procesy porozumění. Její působení je analogické vlivu dobré psychoterapie: nezasahuje přehnaně do obsahu pacientova života, ponechává mu autonomii, zvyšuje však míru jeho sebe-uvědomění a tím mu může pomoci žít více spokojeně, kompetentně a zodpovědně. Právě to může hermeneutika udělat pro psychoterapii. Také nám ponechává naši ontologii, náš výchozí pohled na svět. Sama přitom zůstává agnostická (Reagan, 1996). Nenechá nás však v blažené nevědomosti o tom, co děláme, když interpretujeme svět z hlediska svého vlastního postoje, a vyzývá nás aktivně vstoupit do kontaktu se světem a do neutuchajícího konfliktu interpretací, ve kterém můžeme dále poznávat a obhajovat svoji pravdu.

Nyní přejdu k závěrečnému výkladu dopadu kritické hermeneutiky do jednotlivých oblastí psychoterapeutického dění, které jsem vymezil v oddíle 2.2.2. Tentokrát bude můj komentář poněkud kratší, protože řadu konkrétních příkladů jsem uvedl u samotného výkladu kritické hermeneutiky. Pro osvěžení paměti zde znovu uvádím celý seznam oblastí dopadu metateorie na praxi:

1. sebeporozumění teorie,
2. vědecký statut psychoterapie,
3. psychoterapeutický proces,
4. etika v psychoterapii,
5. konceptualizace patologie,
6. integrace v psychoterapii.

3.4.1 Sebeporozumění teorie

Kritická hermeneutika vede klinika i výzkumníka na prvním místě k reflexi. Podobně jako antirealismus, klade i hermeneutika do centra pozornosti jazyk. Tentokrát však cílem jazykové analýzy není ukázat kontingenci jazykových konstrukcí, ale spíše rozkrýt kontext teoretických pojmů, jejich diskurs a vnitřní dynamiku, s cílem lepšího porozumění. Jak říká

Ricoeur (in Simms, 2003), „Více vysvětlit znamená lépe porozumět.“ Analýza významové struktury terapeutického systému osvětlí platnost a dosah jednotlivých pojmů a technik.¹⁰¹ Při hermeneutické analýze jsme si vědomi předběžnosti, ale i hodnoty svých závěrů. Při takovémto zkoumání nevycházíme předem z předpokladu „sociální konstrukce“ všech významů, alespon ne v Gergenově smyslu. Nepředpokládáme, že jazyk nemůže odkazovat na skutečnost. Zajímá nás spíše *jakým způsobem a jaké aspekty skutečnosti jazyk vyjadřuje*. Není to také mechanická kvantitativní analýza, která by opomíjela vnitřní strukturu významů, které konstituují teorii a praxi psychoterapie. Takové analýzy (například srovnání terapií z hlediska kvantitativního zastoupení jednotlivých slovních druhů v kazuistikách) mají jistě svoji hodnotu, ale nejsou dostatečně komplexní a je třeba jim rozumět spíše jako mezistadiu hlubší analýzy. To samé platí o kvantitativních analýzách efektivity terapie. Nejsou vůbec bezvýznamné, jak tvrdí někteří antiréalisté (Andersonová, 1997), ale nejsou ani postačující jakožto vodítko pro terapeutickou praxi. Doporučení založené statistických zobecněních¹⁰² můžou být v praxi často přímo kontraindikované díky specifickým klinické situace. To nás ponechává před úlohem porozumět specifickým situace a rozhodnout jak budeme dále postupovat. Důsledná obejektivistická metodologie nás neochrání před nutností interpretovat realitu.

3.4.2 Vědecký status psychoterapie

V tomto bodě si hermeneutika opět předem nevymezuje právo posoudit kde končí a kde začíná věda. Předpokladem takového soudu je podrobná analýza tvrzení dané terapie. Vědeckost přístupu se ukáže v analýze. Hermeneutika se však relativně jasně vymezuje proti apriorní demarkaci vědy, například po vzoru realismu, kladoucím v některých případech přehnaný důraz na kvantitativní zkoumání jakožto jedinou vědecky přínosnou činnost, nebo na definitivní platnost jednoho přístupu k realitě. Kritická hermeneutika nás zároveň vede k vědomí předběžnosti našich analýz. Konfliktu interpretací se nevyhneme, a to je naprosto v pořádku. To podle Ricoeura není znehodnocením validity lidského poznání, je to pouze uznání jeho mezí. Radikální antirealismus, který pro historickou vázanost poznání vyhlašuje relativitu, kontingenci a nereálnost všech tvrzení, působí z hlediska hermeneutiky jako

¹⁰¹ Velmi plodnou se taková analýza ukázala například v případě psychoanalytické teorie, která díky rétorické kritice, blízké hermeneutické analýze, uchovala svoji generativitu a nepřestává dodnes inspirovat teoretické i praktické inovace (Mitchell, 1988; Spence, 1982).

¹⁰² Například že klient s jiného etnika by měl mít terapeuta ze stejného etnika nebo světonázorového okruhu (Beutler, Castonguay, 2005).

pouhá trucovitá reakce na nenaplněnou touhu po absolutním poznání. Hermeneutika nás vede k pečlivému zkoumání a hledání mezi různých forem vědy. Neopomíjí ani není více poetické aspekty (například metaforiku inherentní v psychoterapeutických teoriích). Potřebujeme rozumět svým vysvětlením, a naše zkoumání jejich charakteru je průběžný proces, který by měl neustále provázet klinickou i vědeckou praxi v oboru psychoterapie, má-li tento obor zůstat dobře zakotven v lidské realitě a nemá-li se vzdálit běžnému životu.

S tím souvisí také výzva narativně a hermeneuticky orientovaných autorů brát v potaz *přirozený jazyk* pacientů (ale i kliniků) a se vši vážností zkoumat jeho místo v terapeutické praxi. Přirozený jazyk, stejně jako přirozené narativní předporozumění, tvoří kontext porozumění vědeckým konceptům. Toto je další dialektika na hranici mezi realistickými a antirealistickými důrazy. Realismus se lehce ztratí v odborných konceptech, které má tendenci reifikovat a brát příliš vážně na úkor běžného lidského diskursu. Naopak antirealismus redukuje přínos odborného diskursu, když jej staví naroveň běžné laické mluvě a folkové psychologii. Z hermeneutického hlediska musíme věnovat pozornost jedné i druhé rovině, nemá-li psychoterapie, jako specificky vymezená činnost, ztratit smysl nebo naopak kontakt s realitou běžného života. Tímto se dostáváme k dalšímu tématu – k otázce psychoterapeutického procesu.

3.4.3 Psychoterapeutický proces

Psychoterapeutický proces místem dialektiky přirozeného jazyka, zmiňovaného v předešlém bodě a odborného jazyka o který terapeut opírá svoji činnost. Bez ohledu na to zda odborník v klinické práci používá jazyk své teorie explicitně nebo ne, jeho kontakt s klientem je vždy nějak veden profesioálním diskursem. Tento proces, který u různých terapií probíhá velmi různorodě, je přístupný hermeneutické analýze. Taková analýza může přinést nové formy komparace mezi různými terapeutickými modalitami. Je například velký rozdíl v tom, nakolik jsou jednotlivé terapie strukturované, tedy nakolik a jak se daná teorie projeví ve formování kontextu pro klinický kontakt. Různá míra a forma strukturovanosti má dopad na terapeutický proces a na charakter interpretace a refigurace narativu, jež se v tomto procesu rozvíjí. To samé platí pro různé formy aktivity na straně terapeuta. Tyto

souvislosti lze do jisté zkusmat kvantitativně a objektivně¹⁰³, hermeneutická analýza klinické situace by však mohla přinést další inspirativní vhledy do této roviny dění v terapii.

Co se týče vodítek pro klinickou praxi, můžeme tady připomenout upozorění Barbary Heldové, že antirealistické terapie často nedávají dostatek explicitních vodítek pro specifické klinické situace ani pro jednotlivé indikační okruhy. To je další výzva pro hermeneutiku. Relativně „divoká“ antirealistická praxe může vést k velmi volné struktuře a k neobvyklým formám terapeutického kontaktu (viz například Gergenovu myšlenku učit klienty relativismu). Různé nastavení terapeutického settingu volají po analýze, která není kvantifikovatelná a kterou by se svými nástroji mohla adekvátně provést právě hermeneutika.

Z hlediska obecné analýzy terapeutické situace a z hlediska interpretativních procesů popsaných v této práci můžeme formulovat *obecný hermeneutický model terapeutické situace*. V psychoterapii¹⁰⁴ se setkává terapeut a klient, oba přitom přicházejí se svým předporozuměním, s předem daným narativem a specifickou sítí významů, jež jsou východiskem dalšího porozumění. Na straně terapeuta je toto předporozumění formováno jeho životními zkušenostmi a jejich předchozí interpretací, která « sedimentovala » do aktuálního porozumění světu i sobě samému. Tento přirozený výklad života a « sebevýklad » je u terapeuta dolněn jeho teoretickou koncepcí, která je « textem » před kterým terapeut vykládá terapeutickou situaci, své zkušenosti s klientem, obsah klientova vyprávění a do jisté míry i svůj vlastní život. Na straně klienta se děje to samé, akorát že klientovo porozumění terapeutické situaci je více laické, informované jeho očekáváními a jeho typickým stylem asimilace nových událostí. Navíc jsou na straně klienta i terapeuta přítomny « latentní texty », které také formují aktuální výklady jejich zkušeností. Jde o netematicky přítomné narativy, které jsou v pozadí dění, tvoří figuru pozornosti, přestože jsou přítomny. Taková je komplexita terapeutické situace. Do dění vstupuje ještě zkušenost s druhými lidmi na obou stranách, u terapeuta zejména jeho kontakty s profesním světem a s narativy, které v něm cirkulují. Při setkání dvou interpretujících subjektů – klienta a terapeuta – dochází k různým konfliktům interpretací, ke kreativnímu splývání horizontů a k sémantickým inovacím, které nenechávají beze změn ani jednoho z účastníků dění.

Výše popsaný je obecný hermeneuticky inspirovaný model terapie. To jak probíhá toto dění v případě konkrétní terapie je předmětem specifických analýz, ve kterých se teprve

¹⁰³ Kvantitativní výzkum například potvrdil, že pro tzv. externalizující klienty (s tendencí k poruchám chování) je vhodnější instruktivní léčba typu KBT než techniky založené na vhledu (Beutler, Castonguay, 2005).

¹⁰⁴ Pro jednoduchost budu vycházet ze situace individuálního sezení.

ukáže přínos takového modelu. Hermeneutický model pouze obrací naši pozornost určitým směrem. Výhodou takového pohledu je jeho soustředění se na sémantickou a interpretativní rovinu dění. Při takovéto analýze, která je zmiňovaným « laterálním pohledem » na dění, bychom nespolehali na dynamiku popisovanou danými terapeutickými koncepty (projektivní identifikace, dynamika archetypů, apod.), tyto koncepty se v sémantické analýze interpretačního dění « uzavorkují » a sleduje se dynamika smyslu, na lingvistické a fenomenologické rovině dění. Nejde o proniknutí k « podstatě » dění, ale o rozkrytí dění na nové rovině, na které se můžou ukázat jeho nové aspekty, nová hloubka zaužívaných konceptů nebo nutnost promyslet teorii i praxi nějak nově.

V psychoanalýze, která v tomto směru « na sobě pracuje » víc než kterýkoliv jiný přístup, takovou analýzu provedl Stephen Mitchell (2001), jehož zkoumání dění v psychoterapii má významný dopad do klinické praxe, zejména v oblasti etických implikací jednotlivých psychoanalytických technik. Otázka jak pobíhá porozumění v psychoterapii, jaké jsou jeho aspekty a roviny, se ukazuje být velmi přínosným východiskem péče o náš obor, a to obzvláště ve sféře etiky psychoterapie.¹⁰⁵

3.4.4 Etika

Co se týče otázek etiky, hermeneutika klade důraz na vymezení oboru platnosti jednotlivých pojmů a intervencí, tedy na integritu teorie a praxe. To je sice samozřejmé, když si to ale srovnáme s antirealistickou minimální etikou vyjádřenou v imperativu plurality a co nejslabšího závazku jakékoliv teorie nebo morálce, pokládám hermeneutiku za adekvátnější etické východisko. To určitě souvisí s mým osobním sklonem ke konzervativismu, jsem však přesvědčen, že pečlivé zkoumání dopadů našich praxí je vhodnější postoj než arbitrární vytváření prostoru pro pluralitu za každou cenu. Hermeneutika se proti pluralitě nestaví, ale trvá na tom, aby byla tato tendence vyvážena etikou zodpovědnosti.

To má implikace také pro otázku expertnosti v psychoterapii. Jak říká Heldová (1993) přesvědčení, že máme nějakou expertní znalost, neznamena, že budeme klientům říkat, jak mají vést svůj život. Z hermeneutického hlediska je nutné být si vědomi toho, že naše teorie nejsou definitivním a autoritativním popisem skutečnosti. Hermeneuticky poučený klinik si je zároveň vědom toho, že vždy vycházíme z nějakého uceleného (byť předběžného) pohledu na život a na dění v terapii. Narativní konstituce života nás nutí všechny naše

¹⁰⁵ Zmiňme ještě jednou taková témata jako je práce se spiritualitou klienta, otázka klientovy sebedeterminace v otázkách sexuality, a vůbec téma autonomie a ovlivňování v terapii.

zkušenosti konfigurovat do jednotné zápletky. Klinik by neměl mít strach přiznat, že si myslí, že má pravdu. Teprve pak může svoje předpoklady „uzávorkovat“ (jak by řekli daseinsanalytici) a přistupovat ke klientovi s pokorou i s potřebnou mírou jistoty.

Epistemologická oscilace, ze které Heldová obviňuje antirealisty, nás nemusí překvapit. Jak tvrdí Ricoeur, *abychom mohli něco tvrdit, musíme něco jiného vždy již předpokládat* (in Reagan, 1996). Figura předpokládá pozadí. Aby mohli proto antirealisté tvrdit, že „všechno je pouze sociální konstrukce“, musí zároveň předpokládat obecný kontext platnosti svého tvrzení. Jinak jejich tvrzení postrádají smysl. To staví sociální konstrukcionismus do paradoxní pozice, ze které se lze dostat pouze před „slovní gymnastiku“, které u Gergena nalzáme víc než dost. Tyto oscilace v antirealistických konceptech z hlediska hermeneutiky ukazují nutnou zakotvenost našich konceptů ve světě.

Hermeneutika předpokládá, že různé koncepty, byť třeba patří do odlišných diskursů, můžou přesto mít svůj původ v realitě přesahující možnosti jakékoliv individuální interpretace¹⁰⁶. Z tohoto hlediska hermeneutika dovoluje využívat techniky a selektivně (viz oddíl o integraci) i koncepty vycházející z různých epistemologických pozic. Etika není otázkou konceptu nebo techniky samotné, ale otázkou jejich zdůvodnění v celku klinické situace. Schopnost zdůvodnit svoje jednání je otázkou zodpovědnosti, a tu hermeneutika kultivuje. Jak uvádí česká « etik a hermeneuta » medicíny Jan Payne (1995): « Poněvadž pak jde o moji připravenost na to, že další vývoj třeba prokáže omyl mého východiska a že budu ochoten takové východisko i opustit v případě selhání, vede tato responsibilita k toleranci rozmanitých systémů a až i východisek zcela odlišných.»

3.4.5 Konceptualizace psychopatologie

Co se týče konceptualizace patologií, hermeneutika nás i v této oblasti vede ke zdrženlivosti. Mnohotvárnost představ a teorií psychopatologie není třeba vnímat jako nutnost odmítnout koncept patologie jako takový ani nutnost definitivně zvolit « ten správný model ». Hermeneutika předpokládá, že některý pohled na věc nám nutně bude připadat jako odpovídající skutečnosti. Máme nutně nějaké východisko, nějakou půdu, na které při porozumění člověku stojíme. V hermeneutickém pojetí jde o to, uvědomit si meze našeho pojetí patologie. Bylo například opakovaně poukázáno na to, že psychoanalytická psychopatologie je nevědecká, ze své podstaty násilná nebo přímo nesmyslná (Vacek, 1996).

¹⁰⁶ Připomeňme si zde zvolání slavného fyzika Nielse Bohra: « *Ne, ne ! Zkušenost je příliš bohatá pro naši teorii.* »

Z hermeneutického hlediska jsou takové kvalifikace příliš jednostranné. Psychoanalytická psychopatologie je zároveň velmi přínosná pro psychodiagnostiku a v klinické praxi se nejednou ukazuje jako přínosnější než řada jiných přístupů (McWilliams, 1994). I v této oblasti hermeneutiky vymezuje pole působnosti a nabízí konstruktivní a nadějnou kritiku teoretických konceptů a činí nás citlivými na kontext jejich utváření a použití. Nespokojí se s jednoduchým tvrzením, že daná diagnostická kategorie prostě « je » ani s tvrzením, že jde pouze o sociální konstrukci bez výraznější epistemologické hodnoty.

Vrátím-li se k úvahám o přirozeném jazyku, hermeneutika nás také vede k vědomí zakotvenosti psychopatologických konceptů v běžné zkušenosti. Hermeneutická analýza by se například zajímala o to jak probíhá porozumění konceptům jako je « bipolární porucha » nebo « hraniční stav ». Z hlediska teorie interpretace nejde jenom o naučení se poučky. Při výkladu konceptu člověk asimiluje pojmy do globálnějšího porozumění, srovnává svoje pochopení pojmů s vlastními zkušenostmi a kreativně vyplňuje intenci textu vysvětlujícího psychopatologii. Porozumění konceptům – i těm psychopatologickým – je vždy kreativní akt. Nejlépe je tato skutečnost viditelná na nových re-konceptualizacích, které integrují různé formy nového porozumění psychopatologie s těmi tradičními. Takové teorie dávají zahlédnout již známé skutečnosti v novém světle, což je nejednou dáno schopností vidět staré pod obrazem nového¹⁰⁷ (např. Bentall, 2003 ; Fosha, 2007). Kreativní reinterpretace zavedených konceptů byla vždy čností kvalitní vědy.

3.4.6 Integrace v psychoterapii

Poslední aplikační oblastí metateorie na našem seznamu je integrace. Jednotlivé typy integrace jsme probrali v příslušné části na konci pojednání o realismu a antirealismu. Zmínil jsem tam výhody i nevýhody obou přístupů a avizoval jsem, že hermeneutika nutně neodmítá ani realistický důraz na kvantitativní zkoumání ani antirealistický důraz na jazyk. Odmítá však hegemonii jednoho nebo druhého přístupu. Důvody, proč tomu to je snad už není třeba opakovat.

Na rovině integrace v psychoterapii se potenciál hermeneutika projevuje velmi výrazně. Z interpretativního hlediska sice můžeme zkoumat dění v jakékoliv formě integrace, avšak model nejbližší hermeneutice je teoretická integrace psychoterapií. V teoretické integraci jde o vzájemné splynutí horizontů několika teorií, které zahrnuje jak jejich

¹⁰⁷ Což, jak si čtenář jistě vzpomene, odpovídá hermeneutickému procesu metaforizace a kreativní inovace.

vzájemné « kritické obrušování », tak sémantický náraz (Ricoeurovský « semantic clash »), který může dát vzniknout novým metaforám a novým refiguracím reality. Integrativních zkoumání tohoto typu je v psychoterapii v posledních dvou dekáдах čím dál tím víc. Už jsem zmiňoval Mitchellovu kritiku psychoanalytických teorií, která nakonec vedla k jeho vlastní vysoce integrativní a inovativní formulaci vztahového modelu psychoanalýzy (Mitchell, 1988). Také jsem již opakovaně zmínil Wachtelovu integraci behaviorální terapie a psychoanalýzy. V ještě novějším spirituálně orientovaném klinickém písemnictví najdeme také například velmi zajímavou integraci KBT, krátkodobé dynamické psychoterapie a křesťanských teologických východisek (McMinn, Campbell, 2007). Velmi zajímavá a kreativní je integrace evolučně-biologicky orientované psychoanalytické vývojové psychologie a analytické psychologie archetypů (Knox, 2003). Tento seznam by mohl pokračovat dál. Chci jen ukázat různorodost a potenciál integrativních snah v psychoterapeutické teorii. Všechny uvedené koncepce přitom integrují výchozí přístupy na teoretické rovině a dávají tak vzniknout opravdu transteoretickým přístupům, spojujícím silné stránky výchozích teorií a praxí. Pro teoretickou integraci je přitom velmi významný prvek interpretace, který zkoumá hermeneutika. Péče o kvalitu interpretačního procesu, o který hermeneutice jde, se proto jeví jako důležitý aspekt dění v současné psychoterapii. Snad i proto dnes není výjimkou, že kliničtí autoři zabývající se explicitně teoretickými a etickými stránkami své činnosti, sahají po hermeneutice jako po vhodném průvodci spleťnými zákoutími psychoterapeutického dění (Mitchell, 2001; Norcross, Goldfried, 2005).

Závěr

V této práci jsem se pokusil poukázat na metateoretický kontext psychoterapie. Metateorie se nám ukázala jako jeden z určujících faktorů dění v klinické sféře. Realistická i antirealistická metateorie přinášejí hodnotné důrazy, které z hlediska hermeneutiky nejlépe zúročíme, když budeme brát vážně jak záměr teorií popisovat reálný svět, tak důraz na jazykovou a sociální konstrukci našich pojmů a našeho porozumění.

Myslím, že se mi zde povedlo splnit cíl práce představit jednotlivé metateorie, prezentovat hermeneutiku jako smysluplnou alternativu realismu a antirealismu a ukázat, že tvoří adekvátní kontext pro porozumění dění v jednotlivých sférách psychoterapie.

Tato práce má také svá omezení. Jedním z nich je hrubá kategorizace metateoretických postojů. Pojmy realismus a antirealismus, se kterými zde pracuji, jsou pouze zobecněním a idealizací postojů, které jsou ve svých konkrétních vyjádřeních daleko více diferencované. Většina kliniků i teoretiků se jednoznačně nehlásí ani k jednomu z uvedených extrémů. Také různé artikulace realismu i antirealismu jsou navzájem velmi odlišné a vedou k různorodým praktickým důsledkům. To však není argumentem proti využívání hermeneutické metateorie, kterou jsem v této práci obhajoval přednostně.

Tím největším omezením této práce je však její teoretické a obecné zaměření. Ve snaze obhájit hermeneutiku jako takovou, jsem byl nucen volit pro svůj výklad poněkud abstraktní rovin metateorie, což mohlo vézt k tomu, že práce je « tak trochu o všem » a přitom necílí na žádnou specifickou oblast klinické praxe. Předpokládám však, že je důležité vytvořit takovýto širší kontext pro případná další zkoumání. Konkrétní hermeneutická analýza jednoho vybraného problému, by také mohla být přijatelnou volbou pro diplomovou práci, je však pravděpodobné, že by bez celkového metateoretického kontextu nebyla dostatečně srozumitelná. Navíc, prakticky provozovaná hermeneutika v psychologii nechybí, její metateoretická formulace však není příliš častá. Metateorie je u nás v klinické psychologii přítomna většinou nereflektovaně a tato práce byla pokusem osvětlit tento aspekt klinického dění. Také proto jsem v textu uvedl řadu praktických příkladů i množství odkazů na aktuální klinicky orientovanou literaturu, která se metateorií zabývá. V klinické oblasti v českých zemích je klinická psychologie převážně věcí praxe, což je velmi přínosné, bez metateoretické reflexe by nám však hrozilo, že ztratíme kontakt s děním ve světě, kde jsou tyto typy zkoumání čím dále běžnější. Navíc, bylo by škoda nezabývat se disciplínou, která oboru slibuje prohloubení sebeporozumění a nabízí podnětné impulsy pro nové formy výzkumu v různých oblastech psychoterapeutického dění. V práci jsem proto také naznačil možnosti dalších hermeneuticky informovaných zkoumání, které by mohly být přínosem pro naši klinickou teorii i praxi.

Literatura

ANDERSONOVÁ, Harlene. *Conversation, Language, and Possibilities : A Postmodern Approach to Therapy*. NY : BasicBooks, 1997. 308 s. ISBN 0-465-03805-0.

- BANDLER, Richard, GRINDER, John. *The Structure of Magic*. Palo Alto (CA) : Science and Behavior Books, Inc., 1975. 225 s. ISBN 0-8314-0044-7.
- BATESON, Gregory. *Mind and Nature: A Necessary Unity*. Cresskill, NJ : Hampton Press, 2002. 220 s. ISBN 978-1572734340.
- BEGERET, Jean. *La personnalité normale et pathologique*. Paris : Dunod, 1996. 329 s. ISBN 2-10-0033007-8.
- BENTALL, Richard. *Madness Explained*. Allen Lane: Penguin Books, 2003. 650 s. ISBN 978-0-14-027540-7
- BLANCK, R., BLANCKOVÁ, G. *Ego-psychologie : Teorie a praxe*. Praha : Jan Kocourek, 1992. 205 s.
- BRUNER, Jerome. *Actual Minds, Possible Worlds*. Harvard : Harvard University Press, 1987. 222 s. ISBN 978-0674003668.
- BRUNER, Jerome. *Acts of Meaning*. Cambridge (Mass.) : Harvard University Press, 1990. 181 s. ISBN 0-674-00361-6.
- CASTONGUAY, Louis, BEUTLER, Larry. *Principles of Therapeutic Change that Work*. NY : Oxford University Press, 2005. 416 s. ISBN 978-0195156843.
- COREY, Gerald, COREY, Marianne, CALLANAN, Patrick. *Issues and Ethics in the Helping Professions*. Florence (KY) : Brooks Cole, 2007. 576 s. ISBN 978-0534614430.
- DANZIGER, Kurt. *Naming the Mind: How Psychology Found Its Language*. London : Sage Publications, Ltd., 1997. 224 s. ISBN # 978-0803977631 .
- DE SHAZER, Steve. *Words Were Originally Magic*. NY : W. W. Norton & Company, 1994. 285 s. ISBN 978-0393701708.
- ELLIS, Albert, MacLAREN, Catherine. *Racionálně emoční behaviorální terapie*. Praha : Portál, 2005. 135 s. ISBN 80-7178-947-X.
- FERJENČÍK, Ján. *Úvod do metodologie psychologického výzkumu : Jak zkoumat lidskou duši*. Praha : Portál, 2000. 255 s. ISBN 80-7178-367-6.
- FOSHA, Diana. *The Transforming Power of Affect*. NY : BasicBooks, 2000. 392 s. ISBN 978-0465095674.
- FOUCAULT, Michel. *Philosophie : anthologie*. Arnold I. Davidson & Frédéric Gros. Paris : Seuil, 2004. 935 s. ISBN 2-07-031530-4.
- FREUD, Sigmund. *Sebrané spisy XV : Nová řada přednášek k úvodu do psychoanalýzy*. Praha : Jan Kocourek, 1997. 157 s. ISBN 80-86123-00-6.
- FULLER, Steve. *Kuhn vs. Popper : The Struggle for the Soul of Science*. Cambridge : Icon Books, Ltd., 2006. 239 s. ISBN 978-1840467-22-2.
- GADAMER, Hans Georg. *Truth and Method*. London : Continuum, 1989. 601 s. ISBN 0-8264-7697.
- GERGEN, Kenneth. *Realities and Relationships : Soundings in Social Construction*. Cambridge (Mass.) : Harvard University Press, 1997. 368 s. ISBN 978-0674749313.
- GERGEN, Kenneth. *Therapeutic Realities : Collaboration, Oppression and Relational Flow*. Taos : Taos Institute , 2006. 279 s. ISBN 978-0788021664.
- HAFFERLINE, R.F., PERLS, F., GOODMAN, P. *Gestalt terapie : Vzrušení lidské osobnosti a její růst*. Praha : TRITON, 2004. 491 s. ISBN 80-7254-507-8.
- HARRÉ, Rom, GILLET, Grant R. *Diskurz a myseľ : Úvod do diskurzívnej psychológie*. Bratislava : IRIS, 2001. 213 s. ISBN 80-89018-08-4.
- HEIDBRINK, Horst. *Psychologie morálního vývoje*. Praha : Portál, 1997. 175 s. ISBN 80-7178-154-1.

HELDOVÁ, Barbara. *Back to Reality : A Critique od Postmodern Theory in Psychotherapy*. NY : W. W. Norton & Company, 1995. 296 s. ISBN 0-393-70192-1.

HLAVINKA, Pavel. *Daseinsanalýza*. Olomouc : UPO, 2001. 107 s. ISBN 80-244-0304-8.

HOFFMAN, Stefan, WEINBERGER, Joel. *The Art and Science of Psychotherapy*. NY : Routledge, 2006. 336 s. ISBN 978-0415952156.

HURDING, Roger. *Roots and Shoots*. London : Hodder and Stoughton, 1986. 460 s. ISBN 0-340-38327-5.

CHRZ, Vladimír. *Možnosti narativního přístupu v psychologickém výzkumu*. Praha : Psychologický ústav AVČR, 2007. 151 s. ISBN 80-86174-11-5.

JONES, Staton, BUTMAN, Richard. *Modern Psychtherapies : A Comprehensive Christian Appraisal*. Downers Groove (IL) : InterVarsity Press, 1991. 425 s. ISBN 978-0830817757.

JUNG, Carl G. *Analytical Psychology - Its Theory and Practice : The Tavistock Lectures*. NY : Vintage Books, 1968. 224 s. ISBN 0-394-70862-8.

KIRK, Roger. *Statistics : An Introduction*. NY : Wardsworth Publishing, 2007. 672 s. ISBN 978-0534564780.

KNOX, Jean. *Archetype, Attachment, Analysis*. London : Routledge, 2003. 248 s. ISBN 978-1583911297.

KULIŠŤÁK, Petr. *Neuropsychologie*. Praha : Portál, 2003. 327 s. ISBN 80-7178-554-7.

KUHN, Thomas Samuel. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha : OIKOYMENH, 1997. 206 s. ISBN 80-86005-54-2.

LANKTON, Stephen. *Practical Magic*. Villiston : Srown House Publishing, 2003. 260 s. ISBN 978-1904424116.

MACINTYRE, Aalsdair. *Ztráta cnosti*. Praha : OIKOYMENH, 2004. 328 s. ISBN 80-7298-082-3.

MAHONEY, Michael. *Constructive Psychotherapy : Theory and Practice*. NY : The Guilford Press, 2006. 302 s. ISBN 978-1593852344.

McWILLIAMS, Nancy. *Psychoanalytic Diagnosis : Understanding Personality Structure in the Clinical Process*. NY : The Guilford Press, 1994. 398 s. ISBN 0-89862-199-2.

MITCHELL, Stephen. *Relational Concepts in Psychoanalysis : An Integration*. Cambridge (Mass.) : Harvard University Press, 1988. 325 s. ISBN 0-674-7411-5.

MITCHELL, Stephen. *Hope and Dread in Psychoanalysis*. NY : BasicBooks, 1995. 304 s. ISBN 978-0465030620.

MITCHELL, Stephen. *Ovlivňování a autonomie v psychoanalýze*. Praha : TRITON, 2001. 292 s. ISBN 80-7254-278-8.

NEWMAN, Lex. *The Cambridge Companion to Locke's Essay Concerning Human Understanding*. Cambridge (Mass.) : Cambridge University Press, 2007. 502 s. ISBN 978-0521542258.

NIEMEYER, Robert, RASKIN, Jonathan. *Constructions of Disorder : Meaning-Making Frameworks for Psychotherapy*. Washington, DC : APA, 2000. 373 s. ISBN 978-1557986290.

NORCROSS, John, GOLDFRIED, Marvin. *Handbook of Psychotherapy Integration*. 2nd edition. NY : Oxford University Press, 2005. 568 s. ISBN 978-0195165791.

- PACKER, Martin J., ADDISON, Richard B. *Introduction*. In PACKER, Martin J., ADDISON, Richard B. *Entering the Circle : Hermeneutic Investigation in Psychology*. NY : State University of New York Press, 1989. s. 13-36. ISBN 0-7914-0015-8.
- PARUSNIKOVÁ, Zuzana. *Rozum, kritika, otevřenost : Živý odkaz filosofie K. R. Poppera*. Praha : FILOSOFIA -nakladatelství FÚ AVČR, 2007. 335 s. ISBN 978-80-7007-253-0.
- PEREGRIN, Jaroslav. *Kapitoly z analytické filosofie*. Praha : FILOSOFIA -nakladatelství FÚ AVČR, 2005. 319 s. ISBN 80-7007-207-5.
- POPPER, Karl R. *Logika vědeckého výzkumu*. Praha : OIKOYMENH, 1997. 618 s. ISBN 80-86005-45-3.
- REAGAN, Charles E. *Paul Ricoeur : His Life and Works*. Chicago : Chicago University Press, 1996. 151 s. ISBN 0-226-70603-6.
- RICOEUR, Paul. *De l'interprétation : Essai sur Freud*. Paris : Seuil, 1965. 575 s. ISBN 2-02-023679-6.
- RICOEUR, Paul. *The Conflict of Interpretations : Essays in Hermeneutics*. Evanston : Northwestern University Press, 1974. 512 s. ISBN 0-8101-0529-2.
- RICOEUR, Paul. *Du texte à l'action : Essais d'herméneutique*. Paris : Seuil, 1986. 452 s. ISBN 2-02-035989-8.
- RICOEUR, Paul. *Oneself as Another*. Chicago : Chicago University Press, 1992. 363 s. ISBN 0-226-71329-6.
- RICOEUR, Paul. *Čas a vyprávění I: Zápletka a historické vyprávění*. Praha : OIKOYMENH, 2000,. 319 s. ISBN 80-7298-017-3.
- RUCOEUR, Paul. *Čas a vyprávění II: Konfigurace ve fiktivním vyprávění*. Praha. OIKOYMENH. 2002, 245s., ISBN 80-7298-051-3
- RICOEUR, Paul. *Interpretation Theory*. Texas< : Texas Christian Universtiy Press, 1976. 100 s. ISBN 0-912646-59-6
- RICOEUR, Paul. *The Rule of Metaphor : The Creation of Meaning in Language*. London and New York : Routledge Classics, 2003. 454 s. ISBN 0-415-32180-9.
- RORTY, Richard. *Filozofia ako zrkadlo prírody*. Bratislava : Kalligram, 2000. 337 s. ISBN 80-7149-325-2.
- SATINOVER, Jeffrey. *Homosexuality and the Politics of Truth*. Grand Rapids : BakerBooks, 1998. 280 s. ISBN 0-8010-5625-X.
- SEARLE, John. *Rečové akty : Esej z filozofie jazyka*. Bratislava : Kalligram, 2007. 283 s. ISBN 80-7149-892-0.
- SCHWARTZ, Joseph. *Dějiny psychoanalýzy*. Praha : TRITON, 2003. 344 s. ISBN 80-7254-393-8.
- SHAPIRO, Francine. *EMDR*. NY : The Guilford Press, 2001. 490 s. ISBN 1-57230-672-6.
- SCHAEFFER, Roy. *Retelling a Life*. NY : BasicBooks, 1992. 315 s. ISBN 978-0465069385.
- SPENCE, Donald. *Narrative Truth and Historical Truth*. NY : W. W. Norton & Company, 1982. 318 s. ISBN 0-393-30207-5
- STOLOROW, Robert D., ATWOOD, George E., ORANGE, Donna M. *Worlds of Experience : Interweaving Philosophical and Clinical DImensions in Psychoanalysis*. NY : BasicBooks, 2002. 198 s. ISBN 0-465-09574-7.
- TAYLOR, Charles. *Defining Science : A Rhetoric Of Demarcation*. Wisconsin : University of Wisconsin Press, 1996. 302 s. ISBN 978-0299150303.

- THISELTON, Anthony, C. *The Two Horizons*. Michigan : Eerdmans Publishing, 1980. 500 s. ISBN 0-8028-0006-8.
- THOMA, Helmut, KACHELE, Horst. *Psychoanalytická praxe : 1. teorie*. Hradec Králové : MACH, 1993. 394 s. ISBN 80-901050-0-9.
- TIMULÁK, Ladislav. *Základy vedení psychoterapeutického rozhovoru*. Praha : Portál, 2005. 184 s. ISBN 80-7367-106-9.
- VACEK, Jaroslav. *O nemocech duše*. Praha : Mladá Fronta, 1996. 410 s. ISBN 80-204-0535-6.
- VYBÍRAL, Zbyněk. *Psychologie komunikace*. Praha : Portál, c2005. 316 s. ISBN 80-7178,998-4.
- VYMĚTAL, Jan, et al. *Obecná psychoterapie*. 2. rozš. vyd. Praha : Grada Publishing, 2004. 339 s. ISBN 80-247-0723-3.
- WACHTEL, Paul. *Therapeutic Communication : Knowing What to Say When*. NY : The Guilford Press, 1993. 308 s. ISBN 1-57230-416-2.
- WACHTEL, Paul. *Psychoanalysis, Behavior Therapy, and the Relational World*. Washington, DC : APA, 1997. 484 s. ISBN 978-1557984098.
- WATZLAWICK, Paul, BEAVELASOVÁ, Janet, JACKSON, Don. *Pragmatika lidské komunikace*. Hradec Králové : KONFRONTACE, 1999. 243 s. ISBN 80-86088-04-9.
- WEISS, Petr. *Sexuální deviace*. Praha : Portál, 2002. 350 s. ISBN 80-7178-634-9.
- WHITE, Michael, EPSTON, David. *Narrative Means to Therapeutic Ends*. NY : W. W. Norton & Company, 1990. 229 s. ISBN 0-393-70098-4.
- WINNICOTT, Donald. *Playing and Reality*. London : Routledge, 2002. 210 s. ISBN 0-415-34545-4.
- YALOM, Irvin. *Chvála psychoterapie*. Praha : Portál, 2002. 242 s. ISBN 80-7178-761-2.